

1924

Janne Aspivaara

FATTIG MEN STOLT

**En svensk lägre prästs liv under 1830-1850-talen enligt
stadskomminister Olof Evert August Hermanssons
dagbok (1838-1850)**

**Pro Gradu -työ Jyväskylän
yliopiston yleisen historian
laitokselle keväällä 1999.**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

HUMANISTINEN TIEDEKUNTA

HISTORIAN LAITOS

TEKIJÄ: JANNE ASPIVAARA

TYÖN NIMI: ”EN SVENSK LÄGRE PRÄSTS LIV UNDER 1830-1850-TALEN ENLIGT STADSKOMMINISTER OLOF EVERT AUGUST HERMANSSONS DAGBOK (1838-1850)”

OPPIAINE: YLEINEN HISTORIA

TYÖN LAJI: PRO GRADU

AIKA: TOUKOKUU 1999

SIVUMÄÄRÄ: 156 S. + 6 LIITESIVUA +
1 KUVASIVU + 1 POHJAKAAVIO +
HENKILÖHAKEMISTO

Tiivistelmä – Abstract: Työ käsittelee alemman ruotsalaisen papiston elämää 1830-1850-luvulla. Kyseessä on ns. mikrohistoriallinen tapaustutkimus. Työ kuvaa O.E.A.Hermanssonin aikaisemmin hyödyntämättömän päiväkirjan pohjalta yhden pappismiehen elämää, ajatusmaailmaa ja pappilakulttuuria monesta eri näkökulmasta laajeten kuvaamaan ruotsalaisen alemman papiston elämää yleisemminkin. Työn päälähteinä on Hermanssonin päiväkirjan lisäksi käyetty mm. muita päiväkirjoja, tilikirjoja, almanakkoja, pitäjänkokouspöytäkirjoja, perunkirjoja, rippikirjoja, historiakirjoja, kirjeitä sekä kansanperinnearkiston tarjoamaa materiaalia.

Alemman papin asema yhteiskunnassa oli tarkoin määritelty nelisäätyjärjestelmän, huoneentaulun maailman sekä papillisen hierarkian mukaisesti. Lisäksi hänellä oli erityinen paikka paikallisyhteisön verkostossa ja hierarkiassa. Alemman papin asema ja elämä poikkesi varsin paljon ylempään pappiin verrattuna: alemman papin taloudellinen asema oli yleensä huomattavasti heikompi, käytetään jopa nimitystä ”pappisproletariaatti”, ja arvostus seurakuntalaisten silmissä oli pienempi. Toisaalta suuremman kansanomaiutensa vuoksi kappalainen tai apupappi saattoi päästä lähemmäksi tavallista rahvasta. Huolimatta alhaisesta asemastaan pappishierarkiassa tunsivat apupappi tai kappalainen kuitenkin selvästi erottuvansa tavallisesta sivistymättömästä rahvaasta – olihan alempi pappikin ”sentään pappi” ja yliopistokoulutuksen saanut sivistynyt mies. Alempi pappi saattoi tuntea katkeruutta esimiästään kohtaan, johtuen ennen kaikkea ikävimmistä töistä, huonosta asemasta sekä palkkauksesta. Toisaalta alempaa pappia kiukutti myös se, että kyläkoulujen opettajat saattoivat saada parempaa palkkaa ja lisäksi he nauttivat ns. virkavuosien tuplaantumista (ru. dubbelårsberäkning) ts. saivat jokaisesta opettajavuodestaan kaksinkertaisen määrän työkokemusta haettaessa kirkkoherran virkaa.

Ilman virkakiertoa alemman papin tulot pysyivät varsin pieninä ja stabiileina. Säästäväisyydellä, sivutöillä, pappilan maiden vuokraamisella sekä sijoittamalla rahojaan joko pankkiin tai yksityishenkilöille korkoa kasvamaan, saattoi alempi pappi kuitenkin kasvattaa mukavasti rahavarantoaan. Eniten yksittäisistä tavararyhmistä papin rahoja kului vaatteisiin ja kenkiin sekä elintarvikkeisiin (ei koske kuitenkaan apupappia, sillä yleensä tämän työsopimukseen kuului luontaisetuna ilmainen asunto ja ylöspito), joista suurimmat ryhmät olivat maitotuotteet, lihatuotteet sekä mausteet. Alemman papin työtehtävät olivat moninaiset, sillä toimihan hän seurakunnassa sekä kirkollisen että maallisen vallan edustajana – ja lisäksi yleisenä tiedottajana saarnastuolistaan.

Pappila oli yleensä kyläyhteisön keskus, missä ihmiset toimittivat monenlaisia asioitaan. Pappilan huoneet jakautuivat yleiseen ja yksityiseen ”piiriin” ja niiden välillä oli myös oma sisäinen hierarkia: huoneista edustuksellisin ja tärkein, kalleimpine huonekaluineen, oli sali. Huoneiden hierarkia käytti myös eri huoneiden sisustukseen käytetystä rahamäärästä, ts. huonekalujen huonekohtaisesta

arvosta, jossa oli varsin selviä eroja. Kappalaisen ruokakulttuuri oli sekoitus kansanomaista ja ns. parempaa ruokakulttuuria tuontitavaroineen. Alkoholin käyttö oli arkipäiväistä, luontevaa ja varsin monipuolista. Pappilassa nautittiin mm. viiniä, olutta, paloviinaa ja punssia. Papit polttivat yleisesti piippua ja käyttivät, ilmeisesti pienemmässä määrin, nuuskaa. Kahvin ja teen nauttiminen pappilassa oli jokapäiväistä. Vapaa-aikana alempi pappi luki lehtiä, teki kävelyretkiä, kirjoitti kirjeitä (myös latinaksi), kävi konserteissa, teatteriesityksissä, juhlissa, illanvietoissa, pelasi korttia ja shakkia sekä matkusteli. Hermanssonin erikoisharrastus oli akvarellimaalaus.

Hermanssonin suhtautuminen naisiin oli kaksijakoista: toisaalta hän piti naisten sivistystä tärkeänä, mutta toisaalta taas ei ymmärtänyt, jos nainen oli kiinnostunut esim. politiikasta. Hermansson näki avioliiton sekä rakkaus- että talousavioliittona. Hän arvosti ja rakasti suuresti vaimoaan. Eniten hän arvosti papin rouvia. Poikamiehenä Hermansson tarkasteli varsin avoimesti myös naisten ”ulkoisia avuja”. Alemman papin vaimon asema paikallisyhteisössä oli arvostettu ja varsin saman tapainen kuin kirkkoherran vaimonkin: he olivat eräänlaisia ”ykkösnaisia”, seurakunnan ”äitejä”. Jouduttuaan leskeksi kuningas myönsi tälle yleensä kaksi armonvuotta pappilassa. Kappalaisen lesket olivat kuollessaan yleensä rutiköyhiä.

Hermanssonin seuraelämä keskittyi säätyläispiireihin. Vuotuisista juhlista joulua juhlittiin yleensä perhepiirissä, mutta juhannusta ja uutta vuotta vietettiin kollektiivisemmin. Uusi pappi pääsi seurapiireihin vasta, kun oli tehnyt vierailut kaikkein tärkeimpien asukkaiden luokse – tämän jälkeen nämä tekivät yleensä vastavierailuja. Hermanssonin suhteet muuhun papistoon olivat normaalien työtehtävien ohella varsin tiiviit: visiteerattiin, pelattiin pelejä, tehtiin kävelyretkiä, tavattiin pappistapaamisissa ja osallistuttiin moniin muihin tilaisuuksiin. Lisäksi valittiin omille lapsille mielellään (ylempään) papistoon kuuluvia kummeja: näin sidottiin hyödyllisesti sekä lapsi että perhe tiiviisti sosiaaliseen pappisverkostoon.

Asiasanat: papisto, pappilat, alempi papisto, apupappi, kappalainen, sosiaaliset verkostot, ruokakulttuuri, pappilakulttuuri, 1800-luku. Ruotsi, seuraelämä, vapaa-aika, papin vaimo, nautintoainekulttuuri, sisustus, komminister, adjunkt, präst, prästgård, matkultur, inredning, dubbelårsberäkning, prästfru, fritid, sällskapsliv.

Säilytyspaikka: Historian laitos

INNEHÅLL

1. INLEDNING.....	1
1.1. Tidigare forskning.....	1
1.2. Syfte och frågeställningar.....	3
1.3. Källor.....	6
1.3.1. Är O.E.A. Hermanssons dagbok "en äkta dagbok"?....	6
1.3.2. Det övriga källmaterialet.....	18
2. DET LÄGRE OCH DET HÖGRE PRÄSTERSKAPET.....	22
3. "HÄRMED BEGYNTES 4DE AKTEN AF MITT LIF" - HERMANSSONS LEVNADSLOPP OCH TJÄNSTEBANA.....	30
4. EN LÄGRE PRÄSTS UPPGIFTER.....	39
4.1. Pastorsadjunktens uppgifter.....	39
4.2. Komministerns uppgifter.....	43
5. "MINA PENNINGE ANGELÄGENHETER".....	48
5.1. Inkomster.....	48
5.2. Utgifter.....	56
5.3. Förmögenhet.....	59
6. HUR BODDE O.E.A. HERMANSSON?.....	61
6.1. Studietid 1829-1837.....	61
6.2. Pastorsadjunktstid 1838-1848.....	66
6.3. Komministertid 1848-1854.....	67
6.3.1. Ämbetsgården och dess inredning.....	67
6.3.2. Släktingar, pigor och hyresgäster.....	74
6.3.3. Vad åt man i en prästgård?.....	78
7. HERMANSSONS PRIVATA LIV.....	88
7.1. Från ungdomstidens förälskelser till äktenskapet - Hermanssons förhållande till kvinnor.....	88
7.2. Familjeliv i stadskomministergården.....	95
7.3. Komministergården som bildningsmiljö.....	97
7.4. Förhållande till alkohol och andra njutningsmedel.....	101
7.5. Vad gjorde Hermansson under sin fritid?.....	109

8. HERMANSSONS ALLMÄNNA LIV.....	114
8.1. Sällskapsliv och förhållandet till socknens invånare...	114
8.2. Förhållandet till stiftets prästerskap.....	123
8.3. Årliga högtider: jul-, nyår- och midsommarfirandet.....	130

9. EN LÄGRE PRÄSTS FRU OCH HENNES STÄLLNING I LOKALSAMHÄLLET.....	137
--	-----

10. VILKEN BILD AV SIG SJÄLV LÄMNADE HERMANSSON TILL EFTERVÄRLDEN ?.....	145
---	-----

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

PERSONREGISTER

BILDER

Bilagor

1. Inledning

1.1. Tidigare forskning

En mängd arbeten har gjorts om prästhistoria och det svenska prästerskapet är i allmänhet, genom olika herdaminne¹, en ganska väldokumenterad samhällsgrupp. Trots att prästerskapet har det forskats ganska mycket har jag dock inte kunnat hitta någon forskning som i någon större utsträckning berättar om prästerskapets, speciellt det lägre prästerskapets, kultur-, sed-, mentalitets- eller vardagshistoria under 1800-talets första eller senare hälften. Det samma gäller också etnologiska prästkulturstudier. Etnologerna har tyvärr försummat att forska prästgårdskulturen och några större studier finns det troligen inte².

Ett kyrkohistoriskt basverk har använts i den här forskningen, nämligen *Handbok i Svenska kyrkohistoria* del 3 (1941) av Hjalmar Holmqvist, som sträcker sig från romantiken till första världskriget. Den koncentrerar sig mest till riksnivån och således har det inte så mycket att ge åt lokalnivås forskning. Det är ganska intressant att prästerskapet är mest utforskat i Uppsala och Lund stifts område. Forskningarna är dock av god kvalitet. Av dessa kan nämnas till exempel två forskningar av Ragnar Norrman. "Från prästöverflöd till prästbrist - Prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1786-1965" (1970), som är en vidsträckt studie över prästrekryterings faktorer och sekulariserings verkande till den. Den andra forskningen av Norrman, "Konserverade änkor och kvinnor på undantag - Prästänkornas villkor i Uppsala stift 1720-1920" (1993), koncentrerar sig till prästänkans situation efter makens död. Den här forskningen berättar i detalj om prästänkornas öde och möjligheter att reda sig med änketiden och hur situationen förändrades under tiden; nådårstiden, änkehjälpen, änketunnan och den kyrkliga pensionskassan. Den tredje "Uppsalastiftsstudien" är Carin Bergströms avhandling

¹ Se kapitlet 1.3.2.

² T.ex. Meurling, Birgitta, Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars konstituering. 1996. s. 24; Pleijel, Hilding, Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. Stockholm 1970. s. 181.

(1991) *"Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720-1800, Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet"*. Denna studie berättar om prästens (kyrkoherdens och kontraktsprostens) uppgifter och inflytande i landförsamlingarna och hur de blev tillsatta i pastoraten. Den här forskningen som sådan är mycket intressant eftersom huvudpersonen är lantpräst, men tidsperioden är lite för tidigt och den koncentrerar sig till det högre prästerskapet. Den fjärde viktiga uppsalastiftsstudien är Sten Alsnes arbete (1966) *"Från prästtjenden till reglerad lön"*, som granskar pastoralkonventionerna och prästerskapets lönefrågor i ärkestiftet 1810-1862. Vidare måste jag nämna Erik Sandstedts avhandling *"Prästerskapets ekonomiska villkor i Lunds stift 1723-1832"* (1986). Också den här forskningen är mycket intressant angående mitt arbete eftersom jag i ett kapitlet granskar det lägre prästerskapets ekonomiska villkor - tyvärr har Sandstedt forskat just Skåne och Blekinge där förhållandena var något annorlunda jämfört med andra stift.

Gerd Reimers har i sin skildring *"Lärdom och idyll"* (1993) beskrivit de svenska prästgårdarna som bildningsmiljö. *"Lärdom och idyll"* är mest en populärskildring, men ämnet är dock intressant och har varit nyttigt och mycket tankeväckande för min forskning. Reimers har skrivit om barnens fostran, om kyrkoherdefruar och -mamseller och därtill förekommer sed- och kulturhistoria i prästgårdar. Här måste också nämnas serien *"Minnen från gamla svenska prästhem"* (1920-1930-talen), som innehåller prästgårdars kultur- och sedhistoria i många delar stiftsvis. Några arbete angående prästgårdar har skrivits. Här kan nämnas Gösta Arvatssons avhandling *"Skånska prästgårdar"* (1977), vilken behandlar det skånska prästerskapets bostäder fram till början av 1800-talet: *"Detta är en beskrivning av prästernas bostäder under perioden 1680-1824 mot en ekologisk och rättslig bakgrund samt en analys av förändringsprocessen utifrån bostadens sociala funktioner"*³. Prästgårdarna och förhållandena var dock mycket annorlunda i Skåne än i övriga Sverige. Byggnadskultur har forskats också av Sigurd Erixon, *"Prästgårdar i Dalarna under 1600-talets senare del och början av 1700-talet"* (1924), och Sigurd Wallin, *"Byggnadsskick i herrgårdsboställen och städer"*

³ Arvatsson, Gösta, Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680-1824. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr. 19. Lund 1977. s. 9.

(1947). En tankeväckande forskning har också varit *Anna-Maria Åströms* avhandling (1993) ”*Sockenboarne - Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*”. Den är en historisk-antropologisk forskning som granskar finländsk herrgårdskultur som social och materiell levnadsvana. Trots att det är frågan om herrgårdskultur har avhandlingens motivkrets givit mig många idéer och förstärkt min egen forskning.

Jag skrev tidigare att om prästgårdskultur har inte skrivits så speciellt mycket och att jag inte har hittat några just exakta forskningar som skulle vara tillräckligt bra för att göra fruktbara jämförelse med den här forskningen. Men om jag nu måste nämna ett arbete som har några likadana beröringspunkter angående innehåll och struktur vill jag nämna Hilding Pleijels arbete ”*Kävsjökaplanen Abr. Alméns almanackor - Småländsk kyrkosed och prästgårdstradition under Gustaviansk tid*” (1971). Pleijels arbete är en lokalhistorisk s.k. case-study-djupdykning, vilken granskar att hur upplysningsidéerna påverkade en smålandskomministers liv under åren 1785-1799.

1.2. Syfte och frågeställningar

Den här forskningens synvinkel är mestadels mikrohistorisk och mentalitetshistorisk. I denna forskning vill det sägas att jag undersöker en lägre präst som medlem av lokalsamfundet och mångskiftande sociala nätverk. Antero Heikkinen anser att det mikrohistoriska forskningsintressets yttersta mål är för att förstå människan - inte i någon färdiga normens ljus utan från hans / hennes egna utgångspunkter, levnadsvilkor och livshelhet⁴. Mikrohistoria har fått många intryck från kulturanthropologi och således har man börjat forska också den *vanliga* människans liv och den privata sidan av livet i stället för den allmänna sidan.⁵ Mentalitetshistorias definition är lite svävande i olika sammanhang, men i allmänhet förstår man med den de kollektiva tänkesätten, mentaliteterna, som var rådande i

⁴ Heikkinen 1993, s. 42.

⁵ Om mikrohistoria se t.ex. Heikkinen 1993, ss. 21-28, 40-43; Heikkinen 1996, ss. 45-53; Peltonen 1992a, ss. 14-46; Peltonen 1992b, ss. 8-13; Kallio 1998, ss. 8-12.

det vissa samfundet under den vissa tiden.⁶ Man måste dock också komma ihåg att enligt de här definitionerna mikro- och mentalitetshistoria har lite annorlunda utgångspunkter; mikrohistoria försöker på sätt och vis avskilja det individuella medan mentalitetshistoria försöker hitta det gemensamma. Forskningsarbetet har i hög grad inneburit att analysera och försöka hitta "de yttersta syftena och målen". Man måste försöka förstå vad det *verkligen* står mellan raderna. Carlo Ginzburg talar om "ledtrådsmetoden" enligt vilken med att undersöka små detaljer, även sådana som i början ser ganska betydelselösa ut, kan man hitta något nyttigt och väsentligt ur forskningsmålet⁷. När man forskar om en persons liv föreligger en stor risk att forskningen blir för katalogartad och detta har jag försökt, men inte heller helt kunnat, undvika i den här pro gradu -avhandlingen.

Denna uppsats syfte är inte att försöka studera prästerskapet som helhet. *Det här arbetets utgångspunkt är det att det svenska lägre prästerskapets historia inte har forskats, åtminstone i större mån, tidigare. Den andra motiverande utgångspunkten är det att jag har haft möjlighet att använda en unik prästdagbok i den här forskningen, som aldrig tidigare har använts som källa.* Den här pro gradu -avhandlingens syfte är för att undersöka det svenska lägre prästerskapets, närmast adjunkternas och komministramnas, liv på 1830-1850- talen. Närmare bestämt, skall jag undersöka prästlivet ur en prästs synvinkel och således är det frågan om ett s.k. case study -arbete. Naturligtvis bör man dock även tänka på huvudpersonen som medlem av en större och mycket hierarkisk grupp. Trots att huvudfrågan består av flera delfrågor är meningen dock *att skapa en levande och täckande bild om en lägre prästs liv i Sverige på 1830-1850- talen.* Jag har ställt upp följande frågeställningar:

- Hurdana skildnader fanns det mellan det lägre och det högre prästerskapet?
 - Hur fördelade Hermansson sitt liv och hur framskred han på sin tjänstebana?
- Hurdant var en blivande prästs studentliv i Uppsala?

⁶ Om mentalitetshistoria se t.ex. Heikkinen 1993, ss. 11-14; Häggman 1994, s. 34; Peltonen 1992a, ss. 14-62; Heikkinen 1996, ss. 53-54; Florén 1996, ss. 160-165.

⁷ Ginzburg, Carlo, Johtolankoja: kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Helsinki 1996.

- Vilka uppgifter hade en lägre präst?
- Hur såg en lägre prästs ekonomi ut och hur använde han sin pengar? Hurdan var hans inkomstsbildning?
- Hur förhöll Hermansson sig till kvinnor och äktenskap?
- Hurdan var en lägre prästs frus ställning i prästgården och lokalsamhället?
- Hurdan var prästgården som bildningsmiljö?
- Hur förhöll han sig till alkohol och andra njutningsmedel?
- Hurdan plats var en komministergård att bo i ? Hurdan var en komministergårds inredning?
- Vad åt man i en komministergård?
- Vad gjorde han under sin fritid? Hade han några intressen?
- Hurdant var en lägre prästs sällskapsliv och hur firade man de årliga högtiderna?
- Hurdana förhållandena hade Hermansson till socknens invånare och till stiftets prästerskap? Hur placerade han sig till den samhälleliga hierarkin i lokal- och stiftsnivån?

Frågeställningen är ambitiös, men sådan behövs för att kunna få en tillräckligt vidsträckt material för djupdykningen till en individs inre liv. Svar till alla de här delfrågorna ger också svar till en vidare fråga: Hurdan var Hermanssons levnadsvana? Eller kanske borde man tala om mentalitet? Kai Häggman anser att levnadsvanan är en individs sätt att tänka, känna och fungera och att individens verksamhet blir meningsfullt först då den blir tillkopplad just då rådande sociala miljö.⁸ Jag forskar alltså prästlivet ur en komministers synvinkel och sedan försöker jag jämföra detta med de allmänna uppfattningarna och kunskapen därom - men bara i sådant fall när lämpliga material är tillgängliga. Jag har dock försökt att undvika att göra det hela allt för allmänt - *jag har försökt att framställa en lägre prästs individuella synvinkel på sitt liv. Jag har försökt att gå in i hans tankevärld och mentalitet.* Slutligen ställer jag en viktig fråga och sålunda vill jag ge ordet till huvudpersonen: Hur såg Hermansson själv sin ställning som lägre präst? Här kan också tas fram frågan om jag hade några hypoteser innan jag började arbeta med

⁸ Häggman, Kai, Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Helsinki 1994. s. 34.

själva forskningsarbetet? Ja, jag hade en klar hypotes och det var att om jag kan finna ett *klassmedvetande* från Hermanssons tankevärld?

1.3. Källor

1.3.1. Är O.E.A. Hermanssons dagbok ”en äkta dagbok”?

Om man vill veta hur en präst, eller vem som helst, levde och vad han tänkte under 1800 -talet, är *dagböcker* kanske de bästa källorna för det - speciellt när det är frågan om hans privata och sociala liv. I allmänhet har dagböcker skrivits i Europa redan från slutet av 1500-talet och under de nästa seklerna blev det allt vanligare⁹. Det är först nödvändigt att definiera begreppet *dagbok*. Ganska ofta händer det att man talar om dagböcker, fastän det i verkligheten är frågan om memoarer. Att skilja en dagbok från en memoar kan kanske låta lite småaktig, men att förstå denna skillnad har en stor betydelse för en forskare, som använder dem som källor. I princip är skillnaden mellan dagböcker och memoarer den, att *dagböcker* består av löpande anteckningar som skrivits ner samtidigt med, eller kort efter, själva händelserna, medan *memoarer* är senare tillkomna skildringar, ofta av självbiografisk karaktär. Ännu därtill kan man tala om den tredje ”dagbokskällgruppen”. Ibland har någon person skrivit ner en berättelse om en enstaka betydelsefull händelse som han varit med om eller som han medverkat i. Sådana berättelser kan inte kallas dagböcker, eftersom det kännetecknande för dagboken är samtidigheten. Kan man då kalla dessa berättelser memoarer - kanske inte då man i allmänhet förstår memoaren som en berättelse, som är starkt bunden för skribentens hela levnadsbana eller åtminstone stora delar av denna. Därför använder man ibland en särskild term om dessa mera kortfattande

⁹ T.ex. Liuha, Sanna, *Keskimääräistä onnellisemmat. Tapaustutkimus Samuel ja Elizabeth Pepysin avioliitosta 1600-luvun Englannissa*. Jyväskylän Yliopisto 1998. *Yleisen historian pro gradu -työ*. s. 7-8.

berättelser och kallar dem *relationer*.¹⁰ Hurdan är då den här forskningens huvudkälla ur en källkritiskt synvinkel? Detta ska jag granska i det nästa kapitlet.

Den första uppgiften för en forskare som vill använda en dagbok som källa är att undersöka om han har att göra med en verklig dagbok eller en fingerad sådan. Om dagboken nu visar sig vara äkta (att notiserna är samtida eller nästan samtida), så finns det också några andra källkritiska problem. Ofta glömmer dagboksförfattaren sin dagbok under någon tid och försöker kanske senare rekonstruera vad som har hänt. Ibland gör dagboksförfattaren i efterhand rättelser och tillägg till den ursprungliga texten. Dagböcker har också renskrivits. Eftersom dagböcker oftast har skrivits under dagens sista stunder då författarna har varit relativt trötta, kan dagbokstexten innehålla både förväxlingar och minnesfel. Det förekommer även att författaren mer eller mindre medvetet riktat sin text åt en publik med tanke på att kunna påverka samtidens eller eftervärldens uppfattningar och därför faller för frestelsen att tillrättalägga eller manipulera materialet. Det är naturligtvis nödvändigt att vara medveten om de här missförhållandena, men även viktigt att också kunna *acceptera* dem som mänskliga, normala fenomen.

Min huvudkälla, "*stadskomminister Olof Evert August Hermanssons (1813-1854) dagbok*" är skriven under åren 1838-1851 och den innehåller 287¹¹ tätskrivna sidor. Dagboken är i storleken av 20,5cm x 18,5cm x 3,2cm. Den har hårda pärmar av brunt läder med några tryckta, förgyllda figurer. På inre sidan av pärmarna finns det följande tryckta texter: "*FAHLUN.DEN.15.MARTJ:*" och "*1823*". Boken är alltså tryckt (eller kanske bättre sagt tillverkad, eftersom den inte innehåller någon tryckt text alls) och troligen också köpt från Hermanssons hemstad Falun och den har varit tom i 15 år innan Hermansson började skriva i den på Sollerön. När man tittar på sidorna mot ljus, kan man se att de är vattenstämplade (man kan urskilja åtminstone en figur och texten "*Norrköping*"). Boken har alltså inbundits i Falun, men pappret har tillverkats i Norrköping.

¹⁰ Norborg 1972, s. 220.

¹¹ Jag har använt Hermanssons sidonummering i noterna; han har börjat sin dagbok från sidan 21, och den sista sidan är nummer 307.

Dagboken innehåller också årliga inkomsts- och utgiftstabeller. Tabellerna är i början lite "fria till formen" (åren 1838-1840) men senare får de stabilare form (1841-1847):

1846 års ¹²					
Inkomster	Rdr	Rgr	Utgifter	Rdr	Rgs
Min Lön		150	Art.1: Böcker, papper..	24.11.-	
Sportler i Jernb. 104.5.3.			Art.2: Postp. Skjuts	7. - -	
Do eljest	57.42.-		Art.3: Kläde, Skräddarearf.	83.40.-	
Nattvardsbarnen	30. - -		Art.4: Läder, Skomak.	24.12.-	
Collecten	12.37.1.	204.36.4.	Art.5: Linne	5.27.-	
Andra inkomster		16	Art.6: Debets. Enkemedel	1.38.3.	
Räntor af utest.					
Capital	56.42.3.		Art.7: Bortgifvit	24.6.6.	
Inbetalte Capital	100	156.42.3.	Art.8: Helsa och Nöje	13.40.-	
Marias ink.			Art.9: Diverse	6.37.-	
Räntor af utest.C.	48.5.9.		Art.10: Ins. i Sparbanken	50	241.19.9
Andra inkomster	13.6.-	61.11.9.	Art.11: Marias utgifter	222.11.6.	
			Minus utgifter	125.11.1.	347.22.7.
		588:42.4			588:42.4.

Tabellen från år 1848 är annorlunda; Hermansson blev stadskomminister i Arboga år 1848, och därför har han särskilt inkomster och utgifter både i Järnboås och i Arboga¹³. Tabellerna från år 1849 är särskilt exakta och fruktbara, då Hermansson har antecknat åtta olika tabeller; 1) Tabellen, som visar varifrån han har köpt saker "utom till matvaror, upplysning, värme och renlighet" (t.ex. Holmqvist, Öman, Fru Berggren, auctioner), 2) - " - han har köpt matvaror, 3) - " - " - upplysning, värme, renlighet och ordning, 4) "Mina utgifter efter Tiden utom för matvaror, uppl., värme och renl.-" - den här tabellen visar dessa utgifters (22 artiklar) summa per månad (Rdr.), 5) tabellen som visar hur mycket pengar har använts månatligen till olika slags matvaror (30 artiklar¹⁴), 6) - " - har använts månatligen till upplysning, värme och renlighet, 7) tabellen rörande Hermanssons inkomster och 8) en uppsamlade

¹² Hermansson, s. 173.

¹³ Hermansson, ss. 200-203.

¹⁴ Några artiklar innehåller flera än bara en artikel (t.ex. "mjölk och grädde", eller "hvetbröd, pepparkakor, Confect, jäst"). Hermansson, s. 284.

tabell om utgifter¹⁵. De här tabellerna är ett nödvändigt tillskott när man vill forska närmare i en prästs utgifter eller inkomster. Man vet ganska mycket om prästers inkomster på allmän nivå och även några forskningar angående inkomsterna har gjorts¹⁶. Men för att få mera exakta uppgifter om inkomstbildningen måste man granska de personliga inkomstsanteckningarna. Bara på så sätt får man veta vilka andra extrainkomster en präst hade (och detta gäller speciellt det lägre prästerskapet, då deras lön inte var så hemskt stor). Och hur är det med en prästs utgiftsbildning? För den är det redan nödvändigare att använda personliga anteckningar; hur kunde man annars få reda på utgifterna?

Dagboken innehåller många olika resonemangs-delar och jag tycker att de är bland de mest intressanta delarna. Därtill innehåller dagboken några brev; både avsända och mottagna. Tyvärr innehåller dagboken inga predikningar skrivna av Hermansson, men den innehåller *minnestal* över följande personer (som alla troligen bodde i Arboga stad): *järnbäraren Ålings hustru, arrendator Sätterberg, skepparen Vestman, jaktbygg. Asplings änka och gubben Hedlund*¹⁷. Borde man nu säga, att Hermanssons dagbok är mycket mera än bara en vanlig dagbok, då den faktiskt innehåller många olika slags dokument? Dagboken skulle åtminstone ge läsaren mindre, om den inte innehöll alla dessa dokument. Dagboken har faktiskt mera att ge än bara olika slags texter; den innehåller också skickliga miniatyrmålningar, som Hermansson själv har ritat. Miniatyrmålningarna är av följande motiv: *"Det inre af Jernboås kapell, hvori Gudtjenst hölls före året 1658", "Det yttre af samma kapell", "Ramshytte bruk", "Herrgårdsbyggnaden vid Latorp", "Snafunda kyrka", "Snafunda prestgård vid Prestsjön", "Den vackra trackten vid*

¹⁵ Hermansson, ss. 279-289.

¹⁶ T.ex. Sandstedt, Erik, *Prästerskapets ekonomiska och sociala villkor i Lunds stift 1723-1832*. Lund 1986.

Norrmann, Ragnar, *Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekyteringen i Uppsala ärkestift 1786-1965*. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 17. Uppsala 1970.

Alsne, Sten, *Från prästtjändaren till reglerad lön. Pastoraliekonventionerna i Uppsala ärkestift 1810-1862*. Acta Universitatis Upsaliensis Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 9. Uppsala 1966.

¹⁷ Hermansson, ss. 264-265, 296-298, 302, 305-307.

Wiby kyrka”, Riseberga Klosters ruiner”, ”Trakten omkring Riseberga klostets ruiner”, brukspatron Hedengrens byggnader”. Dessa målningar har säkert ett stort kulturhistoriskt värde - speciellt när man vet, att alla dessa landskap inte finns kvar idag. Jag granskar Hermanssons andra målningar senare i andra sammanhang.

Behöver man granska Hermanssons språk och stil närmare i detta arbete? Det skulle säkert vara intressant, men då jag inte är språkforskare, skulle det bli lite för mödosamt för mig att göra en tillräckligt fruktbar språkforskning. Jag ska bara granska ämnet mycket allmänt, och här vill jag citera *Magdalena Hellquists* artikel ”*Språk och stil*” i ”*Prosten Muncktells Dagbok N:o 1, Kärbo 26 sept 1814 - 12 juni 1816*” (utg. av Magdalena Hellquist):

”Vad talade prosten för språk och i vad mån återspeglas hans talade språk i hans skrivna? Han var född dalkarl och uppvuxen i Leksand, han bodde i Västmanland hela sitt vuxna liv och hans hustru var från Ramnäs. Huruvida han var mera dalkarl än västmanlänning är nästan omöjligt att avgöra. Västmanländskan är heller inte en enhetlig dialekt; många av dess drag är dessutom gemensamma med Dalabergslagen.

Förmodligen talade Muncktell ett sjungande bergslagsmål, kanske något modifierat. Han var en studerad karl, han var latin-, grekisk- och förmodligen franskkunnig, han hade legat i Uppsala även om det var kort tid, och hans kontakter utanför Västmanland och Dalarna var ganska vidsträckta. Om vi finge höra honom idag, skulle vi antagligen tycka att han talade starkt dialektalt.¹⁸”

Denna Hellquists slutledning kan även användas för att definiera Hermanssons språk och stil: Hermansson var född dalkarl och uppvuxen i Falun, han bodde i Västmanland största delen av sitt vuxna liv. Hans hustru var från Säter, hans mor var från Falun och far ursprungligen från Jämboås. Han hade alltså nästan samma utgångspunkter som Muncktell, och således kan samma fråga ställas här: Huruvida Hermansson var mera dalkarl än västmanlänning är nästan omöjligt att avgöra. Vidare kan man anföra att Hermansson förmodligen talade ett sjungande

¹⁸ Hellquist, Magdalena, *Språk och stil. Prosten Muncktells Dagbok 1. Kärbo 26 sept 1814 - 12 juni 1816. Acta Bibliothecae Arosiensis: 10. Västerås 1979. ss. 12-13.*

bergslagsmål, kanske något modifierat. Hermansson var en utbildad karl, som kunde latin- och grekiska. Han hade legat i Uppsala även om det var en kort tid. Jämförelsen kan dock inte göras helt utan kritik; man måste komma ihåg att Hellqvists kommentar gäller åren 1814-1816 och Hermanssons dagbok är skriven under åren 1838-1850.

Hermansson har en ganska klar handstil, fastän då och då så liten att man måste använda förstoringsglas, och hans svenska är lätt att läsa. Han har skrivit om många olika slags saker. Då och då funderar han på allmänna frågor, t.ex. händelser i Europa i år 1848, saker som gäller prästämbetet (t.ex. prästerlig tjänsteårsberäkning) och livet i allmänhet. Hermansson berättar också allmänt om prästgårdslivet, men inte så mycket som man skulle önska sig. Här kan citeras *Hilding Pleijel* angående Kävsjökaplanen *Abraham Alméns (1762-1826)* anteckningar (1785-1799):

”Almén’s anteckningar var avsedda att tjäna som ett slags stolpar för minnet och inte att fullständigt teckna prästgårdens arbetsliv. Därför har han underlåtit att omtala åtskilligt som i hög grad skulle ha intresserat eftervärlden: hemmets matvanor och vardagsseder, kvinnornas sysslor vid spis och spinnrock samt framför allt husets firande av årets olika högtider och tillredelserna för dessa.¹⁹”

Den här analysen av Pleijel, angående Almén, gäller tyvärr ganska mycket också Hermansson. Jag önskar att han hade skrivit mera om vardagslivet i prästgården. Det här skulle ha gjort bilden av hans liv mera levande och intressant att läsa. Hermansson har även skrivit om folklivet; händelser som han själv har varit med om eller folkliga berättelser som han har hört av andra personer. Därtill har han skrivit om många dåtidens skvaller. Mest talar han naturligtvis om händelser i sitt eget liv, alltså privata anteckningar, och liksom Hellquist skriver angående prosten Munckells dagböcker, är det viktigt att komma ihåg att sådana anteckningar inte är

¹⁹ Pleijel, Hilding, Kävsjökaplanen Abr. Alméns almanackor. Smålandsk kyrkosed och prästgårdstraditionen under Gustaviansk tid. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 40. Lund 1971. s. 81.

avsedda för en kritisk allmänhet²⁰. I detta sammanhang måste jag dock påpeka att Muncktell klart antog att andra människor skulle läsa hans dagböcker i framtiden. Om detta berättar den följande satsen:

*"Den som läser detta, förlåte mig det högmod, at jag upptecknat sådant"*²¹

Såsom tidigare sagt, är det bra att komma i håg att dagboksförfattaren kan ha skrivit texten i avseende att påverka samtidens eller eftervärldens uppfattning om händelser eller dagboksförfattaren själv. Sådana dagböcker och memoarer finns många, speciellt skrivna av högre ståndspersoner, men några totalt motsatta undantag kan också hittas. Som ett exempel här kan tas *Jacobina Charlotta Munsterhjelm* (1786-1842) tryckta dagböcker 1799-1801²². Dagböckerna är skrivna på Tavstby gård i södra delen av Elimä socken i östra Nyland (Finland). Då den skrivande började göra anteckningar i sina dagböcker på en östnyländsk mindre herrgård var hon bara tretton år gammal. Och just den här saken gör dagboken så speciell och värdefull: anteckningarna är gjorda och händelserna sedda genom ett barns ögon. Dagböckernas renskrivare, *Bo Lönnqvist*, skriver: *"Ingenting är för meningslöst för att kunna antecknas - allt ifrån iakttagelser om vädret, tillfälliga besök av främlingar till indirekta referat av vad folket yttrat [...] Dagboken har sitt värde som en sällsynt ofärgad tidsbild och som en ej snabbt sinande källa för kulturhistorisk forskning."*²³ Den här sällsynta dagboken skriven av en barn kan tänkas vara ett helt rent exempel av en dagbok utan skrivarens egna

²⁰ Hellquist, s. 13.

²¹ Muncktell, Johan Fredrik, Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). Del 2: Sevalla 13. juni 1816 - 8. maj 1821. Acta Bibliothecae Arosiensis: 11. Västerås 1982. Den 1 januari 1821.

²² De här dagböckerna är utgivna år 1970 med kommentar och register av Bo Lönnqvist. *Munsterhjelm, Jacobina Charlotta, Jacobina Charlotta Munsterhjelm* dagböcker 1799-1801. Med kommentar och register utgivna av Bo Lönnqvist. Svenska Litteratursällskapet i Finland - Folklicsstudier VII. Helsingfors 1970.

²³ Lönnqvist 1970, Lönnqvist, Bo, Inledning. *Jacobina Charlotta Munsterhjelm* dagböcker 1799-1801. Med kommentar och register utgivna av Bo Lönnqvist. Svenska Litteratursällskapet i Finland - Folklicsstudier VII. Helsingfors 1970. s. 7.

syftemål och baktanker. Jag anser att Hermansson åtminstone inte har skrivit i det avseende att bli godkänd av eftervärlden. Han berättar om både sina dåliga och goda sidor, han vågar bedöma människor, men kan också prisa deras goda sidor. Hermansson skildrar också människors utseende och använder både positiva och negativa adjektiv. I detta sammanhang kan ett exempel ges. När drottningen *Desideria (1777-1860)* reste genom Arboga den 12 augusti 1849 skrev Hermansson: "*Hon såg gammal och grå ut men är ännu dugtigt fet*"²⁴. Man kan se de många privata bekännelserna angående t.ex. lusten till kvinnokroppen som bevis på att han skrivit dagboken mest för sig själv. Sådana bekännelser skulle en prästman säkert inte ha skrivit för det stora flertalet. Vågsamma anteckningar är dock inte helt okända i gamla dagböcker. Mycket intima sådana skrevs redan i 1600-talets England. I Samuel och Elizabeth Pepys' dagböcker finns vågsamma anteckningar angående t.ex. det sexuella umgänget och utomäktenskapliga förhållanden²⁵. Hellquist skriver, att Muncktells personteckningar är vardagliga i tonen²⁶. Hermanssons motsatta personteckningar är vanligtvis realistiska, men kan vara, liksom Muncktells, också roliga.

Som sagt innehåller dagboken också några brev till och från Hermansson. Några av dem på latinska språket. Dessa brev gäller mest ecklesiastiska saker (finns också satser på grekiska), och de var inte på latin därför att Hermansson ville att dom stanna hemliga. Men det finns också saker som författaren ville förbli hemliga:

"Wårtermin 1830 bodde jag i fru S++ii gård på kyrkbacken midt emot J+++s. och brukade då ofta göra promenader ut till det vackra P++ bo strax utom Staden... Då jag och några kamrater här hade lägrat oss en skön sommarafton 1830 kommo alla Mamsellerna J+++ från P+++ deras fars egendom och gingo förbi oss för att gå till Staden; Men efter en stund kommo de tillbaka och bådo oss följa sig till Staden..."

²⁴ Hermansson, s. 253.

²⁵ Liuha 1998, ss. 9, 11.

²⁶ Hellquist, s. 13.

...och ett förtroligare förhållande mellan Sophie J+++ och mig. Vi skriftvexlade sedan och hennes små billetter författade på L+++ö i Mälaren gjorde mig mycket nöje...²⁷”

Temat som han ville att skulle förbli hemligt gällde kvinnor och förälskelser. Tillräckligt hemligt förblev det alltid faktiskt inte, eftersom det är möjligt att rekonstruera åtminstone ett av dessa namn; fru S+++ii = fru Sarstenius. *Komminister Jacob Dahlberg* har likadana metoder för att göra det svårt för allmänheten att förstå några meningar; ”*Tänker på A.L...*”²⁸. Han har alltså använt bara initialer. Senare blev det obehövt, då den här samma kvinnan, *Aurora Lundström*, blev hans hustru. Den andra metoden är att börja skriva på latin i mitten av satsen²⁹. Som jämförelse från 1600-talet kan här nämnas att engelsmannen Samuel Pepys’ sätt att hemlighålla sina anteckningar var att använda stenografi. Hans hustru skrev på franska och skrev samtidigt ”en tvillingdagbok” som var menat för hennes makes ögon.³⁰ Både Hermansson och Dahlberg har alltså hemlighållit sina ungdomstids förtjustningars angelägenheter. Kanske det var någonting, som var så speciellt räddhågat för en ung, ogift prästman? Prosten Muncktell har använt också ett roligt ”bildspråk”: ”...såsom tilökning i arvodet för Carl

³¹ ” - med detta menar Muncktell Carl Germund *Sabelhierta*(1804-1853).

Men är Hermanssons dagbok verkligen en äkta dagbok? Jag anser själv, att Hermanssons anteckningar är ”en guldgruva” i källkritiskt avseende angående dagböcker. Jag tycker att hans dagbok innehåller element av alla de tre ”dagboksgrupperna” (dagbok, memoar och relation). Innan jag börjar analysera hans dagbok närmare, ska jag först indela dagboken i två delar, i tre olika nivåer.

1) Dagboken är skriven på tre olika orter:

²⁷ Hermansson, s. 92.

²⁸ Dahlberg; den 18 maji 1845.

²⁹ Dahlberg; den 26-28 jun 1845, den 8-9 juli 1845.

³⁰ Liuha, s. 10.

³¹ Muncktell 2; den 2 oktober 1816.

a) i Sollerön b) i Järnboås c) i Arboga

2) Dagboken är delvis en *dagbok* och delvis ett stycke *relationer / memoarer*:

a) Åren 1838-1840 är av memoar-relation-karaktär

b) Åren 1841-1848 är av "halv-memoar" (finns också datum)-relation-karaktär

c) Åren 1849-1850 (circa 33%, 100 sidor av dagboken) är av ren dagbokskaraktär

Man behöver kanske inte granska dagboken så noggrant angående den förstnämnda delen, men någonting kan här dock sägas. Som man vet var samhällsförändringen (från agrart till industriellt, från ruralt till urbant) i Sverige under 1800- talet ingen snabb process, utan det tog ganska länge. Det fanns massor med småstäder och bara några större städer. Att flytta från landet till Arboga var alltså inte så stor förändring, eftersom Arboga var en liten landsortsstad, och livet där liknade mycket det på landet. Om Hermansson hade flyttat till exempel till Stockholm eller till universitetsstaden Uppsala, skulle förändringen säkert ha varit mycket större och handgripligare. Flyttningen från landet till Arboga kan ses mest som en stor förändring i dagbokens innehåll, eftersom hans liv i allmänhet fick ett nytt innehåll och betydelse. Hermansson fick sin första ordinarie tjänst som stadskomminister och fick för första gången sin egen ämbetsgård, gifte sig och grundade familj.

Den senare gruppen är alltså viktigare för de källkritiska synpunkternas skull. Nu vet man att Hermanssons dagbok, *som helhet*, inte uppfyller alla de ställda fordringarna för att vara en *äkta* dagbok. Som sagt är en tredjedel, alltså cirka 100 sidor, av fullt dagboks karaktär. Trots att åren 1838-1848 inte har dagbokens alla kännetecken är de här årens innehåll inte meningslöst. Dagboken innehåller mycket viktig information om prästgårds- och folklivs- och tidens kultur i allmänhet. Därtill som fördel till Hermanssons memoardel kan räknas att - i jämförelse med sedvanliga memoarer - den inte har skrivits erinrande under livets aftonsida, utan att det vanligtvis gått högst bara ett år sedan de antecknade händelserna, varför dessa notiser kan anses tämligen pålitliga.

När jag läste Hermanssons dagbok började jag undra, hur det kan vara möjligt att han kommer ihåg allt det han har skrivit; hur han kommer ihåg alla datum och alla detaljer? Jag fick svaret när Hermansson en gång skrev:

"Har sedan min hitkomst gjort visiter i många hus som mina anteckningar i detta års almanack utvisar"³²

Han har alltså skrivit årliga anteckningar i sina almanackor. Jag anser att det här ger mera trovärdighet åt åren 1838-1848. Hur är det med anteckningarna angående Hermanssons ekonomi? Hur har det varit möjligt att skriva alla dessa fina ekonomiska tabeller? Hermansson ger också svaret på de här frågorna:

"Mina Penninge- och Oeconomiska angelägenheter äro nu bragte i ordning och kunna me beqvämlighet ses af måna räkenskaper i den gula boken, jemförde med hvad jag förut anfört under rubriken: De mina."

"Drager jag nu Summan 310:19. ifr. Summan 372:27- så återstår Rdr. Rgs. 62:8, hvilka ingå i de räkenskaper, som börjas och innehållas i den gula Boken."³³

De här raderna avslöjar Hermanssons tredje privata anteckningskälla, nämligen en räkenskapsbok, som han kallade "den gula boken", "räkenskapsboken med gula permerna", "penningeboken". Denna angelägenhet förstärkar naturligtvis bilden av dagbokens trovärdighet. Hermansson var en omsorgsfull man, som noggrant brukade göra anteckningar om olika saker. Tyvärr är de här kalenderna och räkenskapsboken inte bevarade.

Hermanssons dagbok har sitt värde alltså som ett litet fönster till en lägre prästs liv under 1800-talet, ett ämne som i allmänhet har utforskats för litet.

I Uppsala Universitets Bibliotek, Carolina Rediviva, finns det bevarade några anteckningar skrivna av präster. Många av dessa är antingen självbiografiska anteckningar eller memoarer, men det finns också några dagböcker och

³² Hermansson, s. 184.

³³ Hermansson, s. 51-52.

resedagböcker. I den här forskningen har jag använt följande slags källor av personhistoriska karaktär: almanacksanteckningar, kassaböcker, självbiografiska anteckningar, brev och en dagbok. Jag ska här berätta bara om det viktigaste materialet. Vid sidan av Hermanssons dagbok har jag använt *komminister Dahlbergs dagbok (1842-1846)*. Dahlberg berättar mest om sina predikningar, sockenbud och nattvardsbarn osv. Hans stil är mycket annorlunda jämfört med Hermansson; han använder mycket korta satser och skriver ganska monotoniskt (om sådant här stilet skulle man kunna använda ordet *almanacksstil*).³⁴ Två kassaböcker har använts i den här forskningen angående inkomsts- och utgiftsangelägenheter, nämligen *kyrkoherde Axel Euréns Kassabok 1827-1839* och hans frus, *Sophie Euréns, Hushålls-Conto 1839-1844*.³⁵ De här kassaböckerna har varit mycket nyttiga som jämförande material för den här forskningen. Båda kassaböckerna innehåller mycket detaljerade anteckningar om inkomster och utgifter. Kassaböckernas särdrag, jämfört med Hermanssons inkomsts- och utgiftstabeller, är det att anteckningarna är dagliga och varje uppköp har särskiljts. Sophie Euréns kassabok har varit speciellt nyttig i kapitlet "Vad åt man i komministergård?".

1.3.2. Det övriga källmaterialet

Bouppteckningsmaterial från rådhusrätts- och magistratsarkiven har använts i den här forskningen för att levandegöra komministramnas levnadsförhållanden och för att redogöra hurdana komministramnas och deras enkehustrurs ekonomiska situation var. I allmänhet är bouppteckning en problematisk källa angående källkritik, speciellt om det skulle vara frågan om en större forskning baserande på bouppteckningar, liksom *Erkki Markkanen* i sin forskning, "*Perunkirja tutkimuslähteenä*", säger, att bouppteckningar är "ett skolexempelkällgrupp" där forskaren måste använda

³⁴ Dahlberg, Jacob (1812-1884); kyrkoh. i Råneå (Norrbotten), Dagboksanteckningar från åren 1842-1846. X 257 e.

³⁵ Eurén, Axel (1803-1879); kyrkoh. i Söderbärke, Kassabok 1827-1839. X 260 ac; Eurén, Sophie; Hushålls-Conto 1839-1844. X 260 ad.

noggrannt ”den inre och yttre källkritiken”³⁶. Bouppteckning är dock en värdefull källa som ger forskaren många slags information. I allmänhet innehåller den: 1) förrättningsdatum, 2) namnen till boupptecknings uppsättare och värderingsmän, 3) namn på avliden, 4) dödstid, 5) arvingar, 6) förmyndare för omyndiga barn, 7) fasta egendom (fastighet osv) 8) lösören (guld och silver, koppar-, bläck- och jämsaker, glas och porslin, linne och sängkläder, gångkläder, möbler, trä- och laggkärl, åkdon, böcker, kreatur), 9) kontant (kan också hittas depositioner i banken), 10) fordringar, 11) skulder 12) avgående utbetalningar och slutligen 13) behållning i boet. Man kan faktiskt dela bouppteckningen i tre delar: 1) inledning (innehåller uppgifter om handlingens födelseplats och -tid och om andra data som är viktig för uppgiften), 2) egendoms företeckning och värdering och 3) fordringar och skulder som är intygna med dokument (skuldsedel, bankbok). I dessa samband kommer vi faktiskt till några källkritiska problem angående bouppteckningar. När man talar om egendomens värdering måste man komma ihåg, att den verkligen innehåller bara värderingar. Vi kan inte få några exakta värden - detta gäller speciellt fastigheter då man måste vara mycket varsam. Om man i sin tur tittar på skulder, kontanter och fordringar får man relativt exakta värden, eftersom dessa data inte är grundade på värderingar. När man talar om bouppteckningens pålitlighet gällande personuppgifter (yrke, socialgrupp osv) är det bra att veta, att de som uppsatte denna handling var mycket nära vardagen, och därför denna källa kan faktiskt vara pålitligare i mikroforskningen än myndigheternas anmälningar - naturligtvis får man inte glömma att använda jämförande material.

Av det kyrkliga materialet har jag använt husförhørs-, födelse-, döds-, utflyttningslängder. Mycket viktiga källgrupper har varit sockenstämmaprotokoll och boställshandlingar. *Dialekt- och folkminnesarkiv i Uppsala* har bjudit besjälade material i form av frågelistor och självbiografiska anteckningar. Sådana viktiga källor som Västerås domkapitlets protokoll, inkomna skrivelser från pastoratet osv. har man tyvärr inte kunnat använda i den här forskningen. En annan intressant och fruktbar källa som inte har kunnats använda i den här forskningen är prästgårdsarkiv på Nordiska Museet, vilken började samlas redan år 1917 genom frågelistor osv.

³⁶ Markkanen, ss. 52-56, 62-63, 71.

Den här forskningen rör sig mycket på det personhistoriska området och därför har det varit nödvändigt att hitta många olika slags personhistoriska data. I detta sammanhang är prästerskapet i en speciellt bra position. Hela det svenska prästerskapet är väl dokumenterat i så kallade *herdaminnen*. Dessa herdaminnen är tryckta samlingar som innehåller många olika slags biografiska uppgifter om präster och lärare inom stiftet. Varje stift har sitt eget herdaminne och i många fall finns det till och med flera. Något slags herdaminne finns det redan från 1700- talet, men under 1800- talet började man skriva mycket bättre och mera omfattande herdaminnen. Som ett klassiskt exempel kan nämnas prosten *Muncktells "Westerås Stifts herdaminnen"* från 1840-talet³⁷. Under 1900- talet har herdaminnena blivit ännu bättre och pålitligare och nya är under arbete.

Trots att herdaminnen vanligtvis innehåller alla basdata som normalt behövs, är det ändå en källgrupp som man måste granska med skarp källkritik - speciellt om det gäller ett äldre herdaminne. Upplysningar i de äldre herdaminnena kan ofta vara bristfälliga (det gäller speciellt namn, titel och årtal) och i några fall kan upplysningar helt saknas. Därtill måste man komma ihåg, att upplysningar kan vara helt felaktiga och i denna samband kan man ta ett bra exempel angående huvudpersonen till den här forskningen, Olof Evert August Hermansson. Det enda herdaminnet, som innehåller upplysningar om Hermansson är *P.A.Ljungbergs "Westerås Stifts Herdaminne"* från år 1880. Detta herdaminne ger information om Hermanssons personalia, att *"han var i begrepp att aflägga pastorexamen, då döden efter tre veckors lunginflammation ändade hans lif d. 30 Januari 1854"*³⁸. Men det stämmer inte. Hermanssons dagbok innehåller hans teser på latin, brev från vänner angående hans teser och slutligen berättar Hermansson hur han reste till Västerås år 1847 för att avlägga pastorexamen³⁹. Därtill ger *Gunnar Wikmarks* arbete *"Pastorexamenstryck i Kungliga bibliotek, Lunds universitetsbibliotek, Uppsala universitetsbibliotek"* fastställelse för denna slutledning. Hermanssons

³⁷ Hans dagböcker är utgivna i tre delar under 1970-1990-talen. Muncktell, Johan Fredrik, *Westerås Stifts Herdaminne* 1-3. Uppsala 1843, 1844, 1845.

³⁸ VSHM 1, s. 119-120.

³⁹ t.ex. Hermansson, ss. 133-143, 176-180.

pastorlaexam, från 6 november 1847, är ännu kvar idag och den är i en tryck form⁴⁰. Författaren har altså haft helt fel här - kanske Hermansson hade tänkt att söka pastorstjänst i någon pastorat år 1854? Därtill finns det ett annat fel i Ljungbergs herdaminne. Hermanssons mor hette inte Anna Elisabet Backström utan hon hette Anna Elisabet Barkström. De här två exemplen ger oss en bra bild av det, hur man med urskillning måste förhålla sig till herdaminnen.

Det är ganska vanligt att herdaminne också innehåller betecknande text angående prästens intresse och karaktär. Ofta hör man sägas att berättelserna rörande prästens karaktär är för det mesta bara rätt så positiva. Jag anser att dom också kan vara ganska motsatta, eller vad borde sägas om det följande angående Hermanssons svärfars, komminister i Säter *Per Efraim Wahlbäcks* (1786-1842), karaktär: *"Var en dålig både man och fader. Hustrun nödgades ej sällan med en del af barnen fara omkring till slägtingar och bekanta för att anlita deras hjälp och gifmildhet. Han var road af prosesser, men icke af tjensten"*⁴¹.

⁴⁰ Wikmark 1984, s. 245.

⁴¹ WSHM 1, s. 129.

2. Det lägre och det högre prästerskapet

Under frihetstiden var religionen en riksvårdande uppgift och riksdagen representerande hela rikets kristna folk. Prästeståndet kunde inte ensamt besluta i kyrkofrågor; också de andra ständerna behandlade religionsfrågor i riksdagen, fastän prästeståndet i allmänhet sysslade mer med kyrkliga saker än vad de andra tre ständerna gjorde. Om man vill veta orsaken till varför alla ständerna kunde besluta tillsammans av kyrkofrågor, måste man gå tillbaka till år 1686 och Karl den XI:s förvaltningstid. Karl XI tyckte inte om svenska kyrkans växande autonomi därför att det skedde på statsmaktens bekostnad. Karl XI beslöt att göra slut på den här utvecklingen. Han tyckte att kyrkan måste vara statens tjänare: för att kunna centralisera makten starkare antog han en kyrkolag år 1686, den enda kyrkolag Sverige någonsin haft. I denna lag bestämdes i detalj hur de kyrkliga göromålen skulle skötas, hur präster skulle väljas och inrätta sig i församlingen, vilka uppgifter som tillföll prästeståndets olika medlemmar o.s.v. Kyrkolagen var en av Karl XI:s maktcentraliseringsåtgärder och under hans regeringstid förlorade kyrkan mycket av sin självstyrelse. När frihetstiden började, var statskyrkotanken kvar. År 1723 blev mycket viktigt för prästerskapet, då utgavs prästprivilegierna. Genom privilegierna erkändes prästeståndet ånyo som kyrkans rätta representation, episkopatet och domkapiteln befästes som organ för kyrkostyrelsen och den enskilda församlingens självstyrelse under prästerskapets myndiga ledning bevarades.⁴²

Den gamla ståndsindelningen i adel, präster, borgare och bönder tog slut när ståndsriksdagen 1866 förändrades till ett tvåkammerssystem. Men redan på 1600-talet rådde i den klerikala världen också en annan ståndsindelning; det är frågan om hustavlans värld. I hustavlans värld fanns det tre olika stånd:

- 1) Kyrkeståndet, som också kallades *Det bedjande*.

⁴² Bergström, Carin, Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720-1800. Nordiska Museets Handlingar 110. Kristianstad 1991. ss 12, 14, 19.

- 2) Det politiska ståndet, som också kallades *Det stridande*.
- 3) Hushållsståndet, som också kallades *Det arbetande*.

Denna ståndindelning fanns återgiven i varje katekes. Den lärdes in av den svenska allmogen, som förhördes på den vid husförhören på det att var och en måtte veta och inrätta sig efter sin rätta plats i samhället. Den läskunnige behövde bara slå upp sin katekes för att finna sin plats i samhället och få veta vad han hade att rätta sig efter. Denna värld stod sig nästan lika länge som den politiska fyrståndsindelningen.⁴³

Under 1700 -talet var prästeståndet ett av de fyra riksstånden; detta stånd utgjorde knappt en procent av befolkningen. År 1855 varierade prästståndets andel av hela befolkningen i olika län från 0,26% till 0,86% (Upps.län); variationerna var liknande år 1751⁴⁴. Antalet av olika tjänster inom ståndet har naturligtvis varit olika. T.ex. har det alltid varit något mera kyrkoherde- än komministertjänster om ock komministramnas antal jämförande till sistnämndas var inte så stor fram till 1860-talet. Högsta antalet komministertjänster i Uppsala stift var 156 mot 161 kyrkoherdetjänster. Från 1860-talets lönereglering minskade komministertjänsternas antal mycket i hela landet och 1873 fanns det 42 färre tjänster än före lönereglering. Samtidigt ökade kyrkoherdernas antal och det var i slutet av 1800-talet 169 stycken.⁴⁵ Under den karolinska tiden var prästerskapet en stabil grupp som utvecklade sig själv; prästers söner blev ofta präster och det var mycket vanligt att de även gifte sig med döttrar till präster. I mitten av 1700 -talet började prästerskapets homogenitet förändras, så att färre och färre av prästerna kom från prästfamiljer. År 1800 var 37% av prästerna och 47% av deras hustrur prästsöner och -döttrar (år 1740 45% respektive 60%). Orsaken till minskningen var att prästsönerna började välja andra banor än prästutbildning. Samhället började behöva människor som hade juridiska och ekonomiska

⁴³ Reimers, Gerd, *Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö*. Stockholm 1993. ss. 25-26.

⁴⁴ Carlsson, Sten, *Ståndsamhälle och ståndpersoner 1700-1865. Studie rörande det svenska ståndsamhällets upplösning*. Lund 1973. s. 45.

⁴⁵ Norman 1993, s. 94.

kunskaper i stället för teologiska kunskaper och det var mera frestande att bli ämbetsman än präst. År 1830 kom 32,4% av prästerna från prästfamiljer och år 1860 var procenttalet 33,5. Av de präster, som inte var från prästfamiljer kom största delen från bondeståndet.⁴⁶ Prästerna som stånd upphörde att existera, liksom de övriga tre ständerna, när riksdagen 1865 beslöt att göra slut på ståndssamhället⁴⁷. Under 1800- talet var prästerskapet fortfarande ett allmänt uppskattat stånd inom samhället. Prästerskapet hade många, inte bara religiösa och andliga, uppgifter. Det hade också mycket att göra med undervisning, allmänt "moralväktande" och stadens eller sockens lokala beslutsprocess (sockenstämma).

Prästerskapet var inte med i den officiella rangordningen som hade redan under 1600-talet grundats för att kunna skilja olika socialgrupper från varandra, och för att klart kunna förhålla sig till en annan människa eller till en annan socialgrupp i ståndssamhället. Det fanns dock också den s.k. inofficiella rangordningen som byggde på tradition och gamla sedvänjor. Under 1700-talet var prostar och kyrkoherdar av samma "värd" än borgmästare i stapel- och uppstäder. Under samma sekel skulle biskopar, superintendentter och professorer ansågs "adelige vederlikar". I kungliga skrivelser kunde hovpredikanter "anses" höra till konungens "betrodde tjänare". I Finland (Kymmenegårds län) år 1808 hade gjorts några inofficiella jämnställningar mellan officer- och läroståndsgrader. T.ex. lektorena vid Borgå gymnasium jämnställdes med kaptener, och "pastorene vanligen jämföres med Capitainer och, likasom Capellanerne få sin tillbörliga aktning".⁴⁸

Prästerskapet hade dock sin egen ecklesiastiska rangordning. Prästerskapet som *stånd* hade av gammalt varit mycket hierarkiskt. Man skulle kunna indela prästerskapet i två delar, i två olika nivåer:

⁴⁶ Bergström, s. 19-20, Carlsson 1973, ss 204-205.

⁴⁷ Bonde- och borgarståndet voterade på riksdagsordningsreformen, prästerskapet beslöt att göra detsamma som adeln, och när adeln röstade "ja" (361-294) var riksdagsordningsreformen ett faktum. Andersson, Ingvar, Ruotsin historia. Porvoo 1950. ss 479-480.

⁴⁸ Wirilander, ss. 141, 145-147

1. a) det högre prästerskapet b) det lägre prästerskapet
2. a) präster med ordinarie tjänst b) präster med icke ordinarie tjänst

Med det *högre prästerskapet* menar man här biskopar, dom- och kontraktsprostar, prostar, konsistorieledamöter, och kyrkoherdar. Med det lägre prästerskapet menar man komministrar, militärpräster, predikanter (hus- och brukspredikanter) och pastors- och komministersadjunkter. Skillnaderna mellan de här två grupperna var ganska stora. Det högre prästerskapet var i ekonomiskt avseende märkbart välmående, det åtnjöt större uppskattning bland folket och de som fick de bästa förtroendeuppdragen var vanligtvis medlemmar i det högre prästerskapet. Indelningen i *präster med och utan ordinarie tjänst* är ganska snarlik i den föregående indelningen. Alla biskops-, prost- och kyrkoherdetjänster osv. var ordinarie, och därtill hörde komminister- och några andra, mera sällsynta, tjänster till den här kategorin⁴⁹. Till de icke ordinarie tjänsterna hörde pastors- och komministersadjunkterna, huspredikanterna och regementsprästerna. Man skulle även kunna tillägga några andra tjänster till a- och b -grupperna. De följande kan inrättas i två a-grupper: kungliga hovpredikanter, superintendententer, professorer, rektorer för gymnasier och trivialskolor samt "alle skickelige, wällärde och alfwarsamme graduerade Män". Andra lärare med prästutbildning⁵⁰, än sistnämnda rektorer, hörde till 1b- och 2a-gruppen. Därtill hade de egentliga prästerna en egen, liknande officer- och underofficerkåren, rangordning inom ståndet. Det vill säga kyrkoherdar, kaplaner, adjunkter och predikanter. De främsta i lärostandet var biskopar, superintendententer och professorer.⁵¹

⁴⁹ Uppsala ärkestift fanns det år 1786 åtta andra ordinarie tjänster: sysslomannatjänster vid Uppsala domkyrka och hospitalen (också vid hospitalen i Gävle), vice-pastorstjänsten vid domkyrkan och predikanttjänster vid Österby bruk i Films socken, vid Lövsta bruk i Österlövsta socken, vid Karlholms bruk i Västlands socken och vid Högbö bruk i Ovansjö socken. Norrman 1970, s. 95.

⁵⁰ Före 1842 års folkskolestadga var folkundervisningen kyrkans angelägenhet, men alla skolmästare var inte prästvigda - det fanns också många utbildade lärare och klockare. Det var ganska normalt att prästvigda lärare hade lärartjänsten vid sidan av prästtjänsten efter 1840. Norrman 1970, ss 98-99, 101.

⁵¹ Wirilander, ss. 147-148.

Kunde en lägre präst representera sina kolleger vid ståndsriksdagen? Ja, det kunde de göra, men bara komministrar hade den här möjligheten⁵². Det samma gällde också riksdagsmanvalet. Bara komministrar hade rösträttighet, men lärare och adjunkter måste, enligt år 1747 circulärbrev, nöja med att stå som utomstående betraktare. Komministrar fick sin riksdagsrepresentationsrättighet under frihetstiden år 1727. De hade möjlighet att välja en presentant tillsammans med stiftens kyrkoherdar, de kunde välja sin egen presentant eller lämna sig helt utifrån valet.⁵³ Genom samma års bestämmelse blev komministrar befriade från herredagarnepengarns betalning såvitt de inte deltog i valet⁵⁴. Komministerrepresentanter var inte så vanliga vid riksdagar. Om man granskar till exempel komministers representation i Västerås stift, så hittar man bara två representanter för komministrarna under tidsperioden 1719-1866, nämligen komminister i Falun, *Samuel Godenius* (1731-1802), under riksdagen 1769-1770 och domkyrkoadjunkt och komminister i Västerås, *K.O. Odelberg* (1811-1874), under riksdagen 1859-1860.⁵⁵ På riksdagen 1844 representerade ovanligt många (fyra) komministrar sin stånd: "Det ökade antalet komministrar tyder på att det lägre prästerskapet önskade få sina åsikter framförda direkt genom sina obefordrade ämbetsbröder".⁵⁶ De finländska komministrarna fick tillsammans sex representanter för riksdagen under frihetstiden. Fem av dem var från Österbotten, Åbo stift (bland dem den berömda komministern *Anders Chydenius*), och en från Helsingfors, Borgå stift.⁵⁷ År 1767 valordning stadgade att hela stiftet måste fungera som

⁵²Tolonen, Markku, Suomen papiston valtiopäiväedustus vapaudenajalla. *Historillisia Tutkimuksia* 113. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura. Forssa 1980. s. 20.

⁵³ Tolonen 1980, ss. 29-30.

⁵⁴ Tolonen 1980, s. 50.

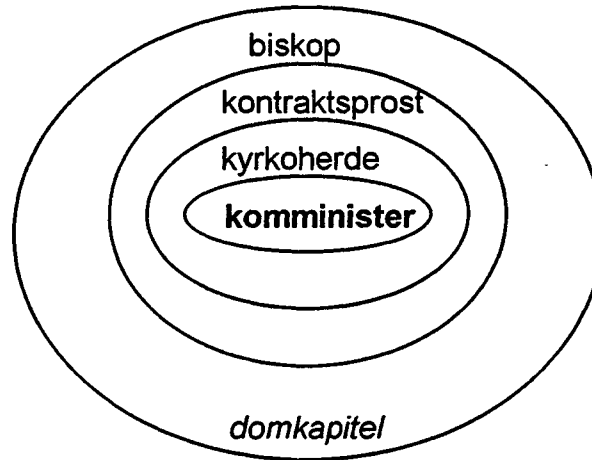
⁵⁵ Samuel Godenius blev slutligen kyrkoherde i Gagnef, och K.O. Odelberg blev slutligen kyrkoherde i Kolbäck.

Lorichs, L.L., Riksdagsmän från Västmanlands län och Västerås Stift 1719-1866. Västerås 1934. ss. 59, 250, 300-301, 313.

⁵⁶ Norrman 1986, s. 103.

⁵⁷ Tolonen 1980, ss. 52, 59, 64.

valkrets i komministerrepresentants val⁵⁸. Vid biskopsvalet hade de äldsta komministerna rösträtt, men de yngre komministerna, liksom Hermansson år 1849, inte hade den⁵⁹.

Bilden ovanpå visar komministers ställning i kyrkohierarkin både på församlings-, kontrakts- och på stiftsnivå. På lokalnivå var komminister det lägsta med ordinarie tjänst och hans förman var *kyrkoherde*. På kontraktsnivå var deras förman *kontraktsprost*. Den förmämsta personen i stiftet var *biskop*, som också var ordförande till *domkapitel*. Domkapitlet var ett slags administrativa organ i stiftet. Dess huvudsakliga uppgifter var: ärenden rörande kyrkoväsendet, undervisningsärenden och förvaltningsärendet. Det hade också domsrätt t.ex. i ämbetsbrott och äktenskapsbrott.

Den här forskningen granskar det svenska prästlivet under 1830-1850-talen ur det lägre prästerskapets synvinkel. Olika benämningar har varit ganska vanliga och flytande för olika slags präster. Beroende av allmogens heterogena språk har benämningarna till präster varit också mångalunda. Olika benämningar har också varit bundna till tid och plats. Jag citerar här Ragnar Norrmans och somliga lokala definitioner för några ord angående olika prästitlar som har en central ställning i den här forskningen:

⁵⁸ Tolonen 1980, s. 58.

⁵⁹ Hermanasson, ss. 267-268 (onsdagen den 3 oktober 1849).

- **adjunkt** = a) titel på en hjälppräst eller en biträdande lärare, b) biträde åt pastor, **hjälppräst** = b) pastorsadjunkt, predikobitråde, **komministersadjunkt** = en biträdande, vanligen ung, präst för en komminister, **pastorsadjunkt** = en biträdande, vanligen ung, präst för en pastor / kyrkoherde

- **komminister** = a) en medtjänare, från slutet av 1600-talet innehavare av en ordinarie kyrklig tjänst, tidigare i regel kyrkoherdens adjunkt med benämningen *sacellan* eller *kapellan* (kaplan). Kaplansboställen tillkom i ärkestiftet i slutet av 1600-talet. Ända fram till 1860-talets lönerreglering betalade kyrkoherden en viss del av komministerlönen, **hjälp pastor** = d) "det fanns hjälppastor på den tiden = komminister", **kapellan** = a) en präst vid ett kapell, hjälppräst, komminister, **rådman skaplan** = komminister i stad tillsatt av stadens rådmän (troligen⁶⁰), **stadskomminister** = en benämning för en präst som innehade komministratur i stadsförsamling

- **kyrkoherde** = a) en ordinarie präst i församling och chef för övriga präster i pastoratet. Titeln *pastor* var fram till slutet av 1800-talet reserverad för kyrkoherdar, c) Kyrkoherde = "prästn (h. prästfrun)" (c. 1870)

- **magister** = b) en ung prästman

- **prost** = a) Biskop kan utnämna titulärprostar utan egen ämbetsverksamhet, "prost över egen församling". Kontraktspost visiterar inte i en pastorat i en annan prost.⁶¹
c) "prostn"

Huvudpersonen, Olof Evert August Hermansson, i denna forskning var först pastorsadjunkt och senare stadskomminister. Stadskomministers ämbetslokal hette

⁶⁰ Jag har inte kunnat hitta en fastställelse för denna ords mening - i alla fall fans dem i Arboga stad under samma tidsperiod när Hermansson tjänade där som stadskomminister. WSHM 1, s. 120.

⁶¹ a) Norrman 1980, ss. 115, 119-121, 125; b) Pettersson, O.P. Ordbok över Vilhelminamålet (1923-24), ss. 18, 294. 884. ULMA.; c) Jansson, J., Präst, klockare, (Dalarna, Bjursås), 1936. s. 3, 9928, ULMA; d) Wallentin, G., 1944, Gudtjänst m.m. (Uppland, Tuna sn.), s. 8, 16912, ULMA.

stadskomministerbostället, som inkluderade bostället med några mindre byggnader, gården och "comministerboställets skog".

3. "Härmed begyntes 4de akten af mitt lif" - Hermanssons levnadslopp och tjänstebana

Innan jag behandlar specialfrågor i stadskomminister Hermanssons liv är det nödvändigt att titta närmare på de allmänna ramarna angående hans liv och karriär. Jag ska här granska hans liv ur tre olika synvinklar:

- 1) Från den utgångspunkt som hans härkomst gav honom
- 2) Ur hans egen "livsfilosofis" synvinkel
- 3) Med att genomgå hans tjänstebana

Det var ett vanligt drag i prästers dagböcker och memoarer under 1700-1800 -talen att skriva om sitt eget ursprung och sin släkt. Så här gjorde till exempel stadskomminister *Eric Gustaf Almgren*, komminister *Per Blomberg*, kyrkoherde *Axel Eurén* - och så även O.E.A.Hermansson. Den sistnämnda skrev om sin släkt 1839 i Sollerön. Orsaken till att han ville skriva om sin släkts bakgrund var tydligen, att han under en kort tid förlorade nästan alla sina närmaste anhöriga; år 1837 dog hans far, år 1838 dog hans bror och år 1839 dog hans syster och mor⁶². Efter de här händelserna var hans närmaste anhöriga hans systerdotter *Maria Ulrica Nette*⁶³.

Enligt Hermansson hette hans första kända förfader, som var hans farfars farfar, *Lars Andersson*. Han ägde ett torp, Björkborn, i Järnboås. Denne Lars Anderssons barn, *Anders Larsson*, och barnbarn, *Herman Andersson*, var båda bönder och de var födde och bodde på Björkborn. Komminister Hermanssons far var också född på Björkborn, men han hade lust och skicklighet att vara mera än "bara" en bonde:

⁶² Hermansson ss 29, 36, 38-39, 42.

⁶³ När Hermanssons syster och mor dog, blev han förmyndare till sin systerdotter Maria Ulrica Nette. Hermansson ss 39-40.

"Min Far Anders Hermansson föddes på Björkborn, ett sjelfständigt torp i Jernboås Socken år 1781, hade i sin ungdom fallenhet att skriva och räkna, kom till Häradshöfding Timander i Nora, och fick af honom sin första undervisning, war sedermera förstt som bodbetjent i Stockholm och sedan som skrivvare hos flera Häradshöfdingar och följde dem på tingen, kom omkring 1801 till Fahlun⁶⁴, bodde hos mormor, war då skrivvare vid Grufvan, blef kär i mormors dotter Anna Lisa och gifte sig med henne, blef Stadsfiskal i Fahlun och Landsfiskal i öfra districtet af Dalarne och dog som sådan 1837⁶⁵

Hermanssons mor hette *Anna Elisabeth Barckström*⁶⁶. Hon var dotter till *Lars Barckström*, som var inspektor över ett kungligt bränneri. Hermanssons mormor hette *Sara Norstedt*, och hon gifte sig andra gången med kyrkoherde *Tyrisson* i Skog. Anna Elisabeth Barckströms syster, *Stina Cajsa*, var gift med kyrkoherden i Tuna, i närheten av Hudiksvall, *J.R.Jennische*.⁶⁷ Hans bakgrund som son till en tjänsteman var ganska vanlig för en präst under denna tidsperiod⁶⁸. Hermansson var alltså ett resultat av trefasig, tre generationer lång ståndcirkulation; bonde-tjänsteman-präst.

Människor brukar överlägga om sitt livs betydelse, när de når övergångsperioder i livet:

"Den 15 October var för mig en högst betydelsefull dag. Det lyste då första gången till äktenskap mellan mig och Mathilda. Härmed begynte 4de akten af mitt lif.."

⁶⁴ Troligen kom hans far till Falun senare än 1801: han jobbade i Hudiksvall och Gävle och kom till Falun år 1807. Anders Hermanssons brev till J.M. af Nordin 22.Maj 1806. Aske 2:21.UUB. Husförhörslängd 1807-1816, s. 234, Falu kyrkoarkiv AI:4:1, MK, ULA.

⁶⁵ Hermansson s 42

⁶⁶ Hon var född den 11 september 1784 i Falun och avled den 9 maj 1839 i Falun. Husförhörslängd 1837-1847, AI:7:1, MK, ULA.

⁶⁷ Hermansson ss 44-46

⁶⁸ Sandstedt 1986, s. 209.

I slutet av år 1838 tycker han alltså, att som en följd av hans ingående i äktenskapet börjar en ny period i hans liv. Hur har han då delat sina livsperioder? Han berättar, att den första akten i hans liv varade från barndomen till år 1829, när han för första gången lämnade hemmet. Den andra akten innefattar åren 1829-1840; då studerade han vid gymnasiet i Västerås och även vid Universitetet i Uppsala, där han läste till präst⁶⁹. Han berättar att under den andra perioden var det tvära växlingar mellan glädje och sorg; hela hans familj, utom Maria Nette, "utslocknade" under denna tid. Hermansson skriver att under den här akten inträffade också hans växt till präst. Han kanske ansåg ännu därtill att han hade fått prästutbildning vid universitetet och verkat två år som pastorsadjunkt i Sollerön, att han hade också fått mental färdighet och styrka för prästämbetet genom de många förluster som hade drabbat honom under denna tre års period.

Den tredje akten innehåller åren 1840-1848, då han var pastorsadjunkt hos kyrkoherde *Daniel Godenius* i Järnboås:

"Den 3de akten af mitt lif räknar jag från 1840 till 1848 hvilken tid jag tillbragte i det lugna, fridsamma, sköna och gästfria Jernboås, den bekymmerfriaste och ljufvaste perioden af mitt lif [...] En ljuf böjelse för min Mathilda uppväxte och utvexlade sig under denna period [...] O hvarföre dröjde jag icke ännu någon tid på denna sköna strand, hvarföre förlängde jag icke denna lyckliga period, då det likväl stod i min hand att göra det?"

Hermanssons livs fjärde akt innehåller två viktiga ändringar:

*" Den 4de akten af Mitt lif uppgår med min **ordinarie-embetstid**⁷⁰ och mitt **giftermål**.⁷¹*

⁶⁹ Många av de dåtidens studeranden valde prästbanan. Som ett exempel kan tas de ungdomar som började studera vid Härnosand gymnasium med Gustaf Edvard Rhén år 1809; av de tjugio blev nio präster. Wikmark 1989, s. 10.

⁷⁰ Då blev han stadskomminister i Arboga.

⁷¹ Hermansson ss 184-186

Hermansson delar in sitt liv såsom kanske var och en av oss skulle göra. Barndoms tiden tog slut när han lämnar sitt hem. Ungdomstiden präglades av hårda studier och "provande av de egna vingarna". Under den tredje perioden levde han, så att säga, det så mycket omtalade, glada, och bekymmersfria ungarlivet. Han kunde förtjäna pengar bara åt sig själv och känna sig självständig och oberoende av andra. Han kunde besöka olika fester och sällskapa där med vem som helst, utan att vara rädd för en hustrus vakande ögon. Det här han kunde göra närhelst han hade tid, utan att tänka på den okända framtiden. Den fjärde perioden var en tid för äktenskap och allvarsam tjänsteutövning; den skulle vi kunna kalla "stabilitetens och ansvarets tid". Om Hermansson hade hunnit, han var bara 41 år gammal när han dog, skulle han kanske ha tillagt den femte akten av sitt liv: ålderdomstiden, eller tiden efter avsättningen.

När Hermansson hade slutfört sina studier i Västerås och Uppsala, var det dags att tillämpa kunskapen i praktiken. Hermansson blev prästvigd den 20 december 1837 och blev strax kallad som pastorsadjukt till Sophia Magdalena församling i Sollerön (Dalarna):

*"Missiverd: S.M. Adjucten O.E.A.Hermansson att i Embetet biträda kyrkoherden i Sophie Magdalena Försmling Mag:r A.Källström"*⁷²

I Sollerön tjänade Hermansson kyrkoherden Källström i 2½ år. En söndagmorgon, när Hermansson vandrade på sin kammare, lämnade pigan honom ett brev, som hade kommit med posten. Brevet hade skickats av kyrkoherde Daniel Godenius i Järnboås, och han frågade, om Hermansson ville emottaga pastorsadjunktstjänsten hos honom. Eftersom Järnboås församling inte var större än Sollerön, och lönen var bättre där beslöt Hermansson att emotta tjänsten. Hermansson beseglade saken och skickade ett brev till Kyrkoherde Godenius - därefter måste tre brev skickas till Konsistorium, ett från Hermansson, ett från

⁷² WST, den 31 December 1837, N:o 204, s. 877, 878. Hermansson s. 29.

kyrkoherde Källström och ett från kyrkoherde Godenius.⁷³ Hermansson ankom till Järnboås i mitten av maj 1840. Hans föregångare, *Lars Diedrick Asplund*, flyttade till Sala. Där blev han rektor i Sala Stadsskola⁷⁴. I Järnboås tjänade Hermansson sammanlagt åtta år. Under denna period innehade Hermansson pastorsämbetet två månader (år 1843), på grund av kyrkoherde Godenius' sjuklighet.⁷⁵

År 1847, när Hermansson var på väg från Västerås⁷⁶ till Järnboås (söndagen den 7 november 1847), stannade han en stund i Arboga. Där hälsade han på komminister *Johan Lundelius*⁷⁷, som Hermansson inte hade sett på 16 år. Denne Lundelius bad Hermansson att söka Arboga stadskommunistratur⁷⁸; han berättade också att inkomsterna kunde uppgå till minst 800 Rdr. Rgs. Hermansson beslöt att söka tjänsten, även om han, enligt sin egen åsikt, inte hade några möjligheter att få den - han hade ju inga bekanta i staden. Den 5 februari 1848 fick han "*profmissivet*" till Arboga, att predika därstädes.⁷⁹

Komministervaldagen var den 2 april 1848. Det fanns tre valkandidater, v.pastor *C.B.Milenius*, komministersadjunkt *J.Norstedt*, pastorsadjunkt *O.E.A.Hermansson*, och valresultatet blev följande:

1) Hermansson 1064 5/8 röster

⁷³ Hermansson s. 48.

⁷⁴ "Kommo till Jernboås Christi Himmelfärdsdagen om aftonen". Husförhörslängd 1835-1840, AI:12A, s. 1, JKA, MK, ULA. Hermansson ss 52-53. WST, N:o 215, den 30 Nov. 1838, s. 924.

⁷⁵ Vesterås Stifts Herdaminne. Ny följd 1800-1880, af P.A.Ljungberg. I Vestmanland. ss 119-120. Örebro 1881. WST, N:o 268, den 29. April 1843, s. 1177.

⁷⁶ Hermansson hade haft en disputation den 6. november 1847 i Västerås, han fick approbatur.

⁷⁷ Lundelius uppmanade även komministersadjunkt Norstedt att söka tjänsten. Lundelius var komminister i Arboga Landsförsamling under åren 1846-1857. VSHM I, s. 121.

⁷⁸ Stadskommunistraturen i Arboga hade blivit ledig, när den förra komministern, C.A.Bruzelius, hade blivit komminister i Köping. VSHM 1, s. 119.

⁷⁹ Hermansson ss 180-182.

2) Norstedt	156	”
3) Milenius	18½	”

Hermansson vann alltså komministervalet överlägset.⁸⁰ Han fick underrättelsen om valresultatet tre dagar senare. Hans nya tjänst skulle ha börjat redan den första maj 1848, men Hermansson begärde tillåtelse av konsistorium, och fick den. Han började det nya arbetet den första juli: han ville först konfirmera sina nattvardsbarn i Järnboås.⁸¹ Olika komministertjänster (och kyrkoherdetjänster) kunde vara bättre eller sämre beroende av pastoratklassifikationen. Pastoraterna var delade i tre klasser. De bästa pastoraten med de bästa inkomsterna var i första klassen och de sämst avlönade i tredje klassen. I Uppsala stifts prästmöte år 1832 gjordes klassifikationer för första gången enligt exakta beräknade prästlöner: 1:sta kl. >500 rdr bco, 2:dra kl. >300 rdr bco, 3:dje kl. <300 rdr bco. Klassifikationen gällde fram till 1873.⁸² Hermanssons inkomststabeller från år 1849 berättar att hans lön uppgick till nästan 900 rdr. Hermansson tjänade som stadskomminister i Arboga under cirka sex år innan han dog den 30 januari 1854. Nästa steg i tjänstebanan skulle kanske ha varit, att försöka få ett eget pastorat. Var det lätt för en komminister att få en kyrkoherdetjänst? Låt Ragnar Norrman berätta:

”Liksom lärartjänsterna har komministertjänsterna varit genomgångstjänster på vägen mot kyrkoherdetjänsterna. Som nämnts var pastoralexamen fram till år 1885 ett hinder för många komministrar att få en kyrkoherdetjänst. Det fanns flera skäl till varför komministrar inte förmådde avlägga denna examen. Förutom att det för en del präster fanns intellektuella hinder måste det dagliga arbetet i kaplansboställets jordbruk för att om möjligt bättra på den dåligt betalda tjänsten vara en mer näraliggande uppgift, som fick gå före studierna. I förhållande till de bokvana

⁸⁰ Vallängd m.m. vid komministervalet den 2 april 1848, JI:2, AKA, ULA; WST, N:o 328, den 30 april 1848, s. 1476. Hermansson s. 183.

⁸¹ WST, N:o 328, den 30 april 1848, s. 1477-78, N:o 329, den 31 maj 1848, s. 1481. Hermansson s. 183.

⁸² För kyrkoherdetjänsterna gick gränserna vid 1600 rdr bco mellan 1:sta och 2:dra klassen och vid 1000 rdr bco mellan 2:dra och 3:dje klassen. Norrman 1993, ss. 85, 107-108.

prästvigde lärarna fick bondkaplanerna i regel sämre pastoralexamensbetyg, som gav dem rätt att söka bara de sämst betalda pastoraten, tredjeklasspastoraten. Till dessa tjänster tog det lång tid att få befordran, eftersom tjänsteårsmeriteringen var avgörande för möjligheten att få förslagsrum.⁸³

Hermansson kanske tänkte att söka en kyrkoherdetjänst, då han som 34-årig komminister hade avlagt pastoralexamen⁸⁴ år 1847 med ett bra betyg; approbatur⁸⁵. Betygen under dåtiden var cum laude approbatur, approbatur, facillime admittitur och facile admittitur⁸⁶. I lektor Euréns anteckningar förekommer att tryckningen av pastoraltreserna år 1836 kostade 16.24.- Rdr⁸⁷. Men tre veckors lunginflammation orsakade Hermanssons död, och kyrkoherdetjänsten blev bara på en dröm⁸⁸.

Tabell 1. Kyrkoherdetillsättningarna i Uppsala ärkestift 1811-1850. Relationen mellan pastoratets klasstillhörighet och meriter hos sökande av liten betydelse (-), betydelse (+) eller stor betydelse (++) för erhållande av förslagsrum under tidsperioden. Uppgift om relativa talet utnämnda kyrkoherdar med dubbel tjänsteårsberäkning.⁸⁹

Pastoratets klasstillhörighet	Lärdomsmeriter	Resultat i pastoralexamen	Tjänstaldern	Relativa talet utnämna kyrkoherdar med dubbla tjänsteår
1	++	+	-	100
2	+	++	+	69
3	-	-	++	36

⁸³ Norrman 1993, s. 95.

⁸⁴ Pastoral examen var ett särskilt prov inför domkapitlet för den som ville få kompetens att söka kyrkoherdetjänst. Infördes 1693 för sökande till regala pastorat, 1748 för alla pastorat. Avskaffades 1884. Norrman, Ragnar, "Ord och termer", Uppsala Stifts Herdaminne 1:1. Uppsala 1980. s. 124.

⁸⁵ Hermansson, ss. 133-143, 176-180.

⁸⁶ Wikmark 1989, s. 13.

⁸⁷ Eurén, den 16 maj 1836. X 260 ac. UUB.

⁸⁸ WSHM 1, s. 120. , WST, N:o 397, den 31 januari 1854, s. 1763.

⁸⁹ Norrman 1986, s. 166.

Den här fina tabellen av Ragnar Norrman visar klart hurdana egenskaper en komminister behövde för att få en ordinarie tjänst i olika pastorat. För att få ett förstaklasspastorat måste en komminister ha fina lärdomsmeriter med god examensbetyg. För tredjeklasspastorat räckte en tillräcklig hög tjänsteåldern. Under 1860 -talet skulle det ha varit lättare än före att få kyrkoherdetjänsten emedan man inte alltid behövde ha vidare studier efter prästexamen och tillsammans med de svåra befordringsutsikter på 1840 -talet hade de ökade kunskapskraven bidragit till att tillströmningen till prästbanan över huvud taget minskade⁹⁰. Att få en kyrkoherdevakans var inte det enda alternativet att slå in på den nya banan. Om en komminister inte kunde bli kyrkoherde kunde han försöka få en bättre avlönad komministertjänst från något bättre pastorat (1:sta eller 2:ra klassen)⁹¹.

Vi kan granska Hermanssons karriär också från en statistisk synvinkel. Hur gammal var han när han blev prästvigd? När blev han komminister? När dog han? Hermansson var 21 år gammal när han började studera i Uppsala och han var 24 år när han blev prästvigd. I Uppsala ärkestift var prästvigningensmedelåldern 1811-1815 24½ år, och 1851-1865 26 år⁹²; i Lunds stift var vigningsåldern 1813-1822 cirka 28 år⁹³. Vi kan således notera, att han var något yngre än nyligen prästvigda brukade vara under dåtid. Hermanssons tidigare tjänstgöring innan han blev stadskomminister, var bara pastorsadjunkts tjänsten och en kort period såsom v. kollega i Falun. Det var ändå ganska normalt, åtminstone i Malmöhus och Österlen under perioden 1723-1832, att tjänstgöra på detta sätt innan man blev stadskomminister (eller kyrkoherde). 75,4% av samtliga präster hade varit hjälppräster eller vice pastorer. Detta procenttal bör man ändå inte ta för bokstavigt, eftersom många präster hade haft två eller flera yrken⁹⁴. Hermanssons livstid var kortare än normalt bland komministrar. Han var bara fyrtio år gammal när

⁹⁰ Norrman 1970, s. 94.

⁹¹ Norrman 1993, ss. 99-100.

⁹² Norrman, Ragnar, Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1786-1965. Uppsala 1970. s. 185.

⁹³ Sandstedt, Erik, Prästerskapets ekonomiska och sociala villkor 1723-1832. Lund 1986. s. 161.

⁹⁴ Sandstedt, s. 169.

han dog, och således 20 år yngre än i genomsnit 1840-1860. Då var medelåldern c. 60 år⁹⁵. I Finland var en komministers medellivslängd under 1841-1870 strax under 60 år (1721-1870 cirka 57 år). I allmänhet brukade kyrkoherdama leva några år längre än komministrar⁹⁶.

⁹⁵ Detta gäller Uppsala stift 1840-1860. Norman 1993, s. 52.

⁹⁶ Wirilander, Kaarlo, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870 (Herrskapsfolk. Ståndpersoner i Finland 1721-1870). Helsinki 1974. ss 261-262.

4. En lägre prästs uppgifter

En lägre prästs vardagliga rutinuppgifter var mycket beronde av kyrkoherdens hälsa och personlighet. En kyrkoherde var också en mycket viktig man med makten inom lokalsamhället och hade också självskrivna förtroendeuppgifter. I normala konditioner kunde en adjunkt inte sköta samma förtroendeuppgifter som kyrkoherde. Om kyrkoherden blev sjuk, så kunde en lägre präst bli utnämnd till för att sköta en förtroendeuppgift under en begränsad tid. Här ska jag granska lägre prästers uppgifter, till största delen ur Hermanssons synvinkel. Mitt syfte är att nedteckna hans uppgifter som pastorsadjunkt och komminister enligt hans dagbok och sockenstämaprotokoll.

4.1. Pastorsadjunktens uppgifter

Nyvigda präster blev i flesta fall adjunkter åt kyrkoherdar eller komministrar. En del av de nyligen prästvigda blev huspredikanter. Endast ett mindre antal nyvigda präster fick genast en ordinarie prästtjänst (till exempel ordinarie läraretjänst). När en kyrkoherde eller komminister ville ha ett ämbetsbiträde talade han med domkapitlet - ofta talade han också vem han ville ha som adjunkt. Dessa kallelser låg till grund för domkapitlets bedömning av hur många nya präster stiftet behövde. I första hand hade prästsöner de bästa möjligheterna att bli kallade till adjunkter. Prästsöner hade ståndsanknytning och andra präster kände dem eller deras fäder sedan tidigare. Adjunkten lydde under domkapitlet, men det var kyrkoherden eller komministern som gav honom uppgifter. Hos en äldre präst fick adjunkten utbildning genom praktik och lärde sig utföra de uppgifter som hörde till en kyrkoherde- eller komministertjänsten. Efter en kortare eller längre tidsperiod kunde adjunkt ändå söka en tjänst som komminister och senare som kyrkoherde. Adjunkter hade olika arbetsförhållanden, mycket beroende på arbetsgivarens (kyrkoherdens eller komministerns) ålder och personlighet.⁹⁷ Före år 1920 var det självklart att prästen kunde bo i prästgården så länge han levde, och samtidigt kunde han också njuta av de naturförmån (t.ex. hela lönen) som prästtjänsten

⁹⁷ Norman 1970, ss. 103-107.

innehöll - även om han inte kunde arbeta. Då kunde en kyrkoherde med låg lön avlöna sig en hjälppräst, som gjorde alla hans uppgifter.⁹⁸

Hermansson fick alltså först år 1838 kallelsen till kyrkoherde Källström i Sollerön (Sophia Magdalena församling). Där tillbragte han sammanlagt 2½ år. I berättelser och inkomstanteckningar från hans dagbok har jag kunnat hitta åtminstone några av hans uppgifter som pastorsadjunkt i Sollerö. I detta sammanhang måste jag också omnämna, att jag inte har kunnat använda en viktigt källgrupp, nämligen sockenstämmaprotokoll, beroende på att Sollerö kyrkoarkiv inte finns i Uppsala Landsarkiv - sockenstämmaprotokoll skulle säkert ha belyst vissa av hans uppgifter. Hermansson uträttade begravningar, han undervisade nattvardsbarnen, gjorde altartjänst, han höll husförhör och gjorde sockenbud⁹⁹. År 1840, innan Hermansson flyttade till Järnboås, tillbragte han fyra månader i Sollerö; han berättar:

"Tiden jag detta år tillbragte på Sollerön war 4ra Månader, ty i början af Maji reste derifrån. Denna tid utmärktes just icke af någonting anteckningsvärdt; om icke att jag på den samma fick skolan härstädes i ordning."

Han hade åtagit sig skolan i Sollerö för vilket han fick 5 tunnor säd som lön¹⁰⁰. Skolan i Sollerö hade fått ett 25 Riksdaler Bco anslag från "*Fahlu Nödhjelps Comitée*". För dessa pengar kunde Hermansson inköpa material; han köpte "*sandbänk, tabellhängare och annat dylikt förfärdigadt och räken och historieböcker*". Hermansson var inte helt nöjd med skolgången i Sollerö. Han skrev att det fanns bara en bra elev där, en *Margita*, som var dotter till Nämndeman *Bos Eric*, och att alla de andra hade ett bristande skolgång. Denna Margita "*kunde vid Examer utom hela Catechesen med språk, hustaffla och botpsalmerna rent utantill, öfver skrifva och stafva temligen väl, smat räkna quartor species, sorter och göra bråk till lika nämnare osv*¹⁰¹". Hermansson tyckte dock, att det inte var

⁹⁸ Norrman 1993, ss. 17-18.

⁹⁹ Hermansson, s. 30.

¹⁰⁰ Hermansson, s. 47.

¹⁰¹ Hermansson, ss. 52-53.

barnens utan deras föräldrars fel. Troligen tänkte han att föräldrar inte tillräckligt mycket sörjde för sina barns skolgång och görandet av hemuppgifter. Innan Hermansson lämnade Sollerön höll han på Valborgsmässoafton ett prov för alla barn, det gick bra för samtliga och detta gjorde honom glad:

"[...] och det var ej utan rörelse jag skiljdes från dessa små, som en tid varit föremål för min lifligaste omsorg och som nu gifvo tillkänna sin taksamhet på det oskuldsfulla sätt [...]"

Han hade också mottagit "wexelundervisnings skolan" vid Limå över sommaren 1839. I "Wexellundervisnings skolan" använde han den så kallade *Lancaster-metoden*, hvilken han under augusti 1838 inhämtade i Falun. Lancaster-metoden innebar att läraren använde längre komna elever som "monitörer" som biträdde vid undervisningen. Hermansson var antagligen bland de pionjärema som började använda denna metod i svenska skolor, eftersom den största utbredningen av Lancaster-metoden skedde under 1840-1850-talen. Det här var dock någonting han ångrade, eftersom det tog så mycket tid och krafter. Han kunde inte ordentligt göra ifrån sig i sina egna studier.¹⁰²

I maj 1840 blev Hermansson kyrkoherde Godenius' adjunkt i Järnboås. Nu visar hans anteckningar första gången att han hade predikat¹⁰³. En gång när han var på väg från Västerås, där han hade deltagit i prästmöte (14-16 september 1842), till Järnboås (han borde ha predikat följande morgon) där hann han inte dit på aftonen utan tillbragte natten i Fellingsbro hos en Norstedt och gjorde nästa morgon altartjänst i Schedvie kyrka¹⁰⁴. Under Hermanssons Järnboåstid inträffade Konung Karl den XIV Johans död den 8 mars. På grund av denna händelse anbefalltes sex månaders sorg, tre månaders djup och tre månaders mindre djup. Kungsringning fortgick nu varje middag en timme och därför betaltes i Järnboås åt en Saxén och

¹⁰² Hermansson ss. 29, 47-48, 52-53; Bonniers Lexikon 8. Kapitalist-Laurelius. Stocholm 1964. s. 1138.

¹⁰³ Troligen hade han gjort det många gånger tidigare, men det inte förekom i hans anteckningar.

¹⁰⁴ Hermansson ss 110-113.

Sven Erlandsson 3 Rdr Rgs i veckan. Den 26 april begravdes konungen och då upphörde även kungsringningen enligt hög befallning. Den 8 maj var klagodagen. Låt oss Hermansson själv berätta vad som då hände i kyrkan:

*"Gudtjensten skedde efter vissa dertill bestämda texter. Ottésångstexten, hvaröfver jag predikade, utgjordes af Hjobsboks 3 Capitels 24,25 och 26 verser [...] För altaret i Högmässan lästes bönen på lördagen och dagens aftonsångstext efter predikan bönen efter likpredikor i handboken. På predikstolen upplästes efter predikan Konungens personalia, som var betydligt lång."*¹⁰⁵

Hermansson fortsatte barnundervisningen i Järnboås och hjälpte församlingen med skolboksanskaffandet¹⁰⁶. Han tjänade lite extra genom att undervisa kyrkoherde Godenius' söner (åtminstone under åren 1843-1844). Liksom i Sollerö klagade han också i Järnboås över att den extra undervisning han gav tog så mycket av hans tid:

*"Detta år har Gossarne Godées undervisning upptaget min mästa tid och jag har verkligen lärt mig att värdera de lediga stunder jag derifrån egt, så att mina extra besök i bergmansgårdarna hafva varit ganska få [...]"*¹⁰⁷

Det var troligen ganska allmänt att adjunkten fungerade som informator för kyrkoherdens barn¹⁰⁸. Fastän Hermansson hade så lite ledig tid, bestämde han sig

¹⁰⁵ Hermansson hade också sina egna åsikter om konungen: "Hade konung Carl Johan kunnat svenska språket, skulle han måhända hafva blifvit ännu mera värderad af Svenska folket än han var...Men att hafva varit simpel soldat i 10 år och likväl hafva varit kung i nära 26 år, är likväl något, som påkallar beundran och gifver oss anledning att anse konung Carl Johan för en af de mervärdikaste konungar. Noriges föreningen med Sverige är ock en händelse, som för efterkommande skulle göra Carl Johans namn känt." Hermansson ss 130-131.

¹⁰⁶ Sockenstämmaprotokoll 1830-1850, den 8 Januari 1843, JKA, KI:3, ULA.

¹⁰⁷ Hermansson ss 121, 131.

¹⁰⁸ T.ex. Reimers, s. 87.

år 1844 att ta hand om *sexmannen Per Perssons* gossars undervisning år 1845¹⁰⁹. Liksom det redan tidigare har sagts innehade Hermansson kyrkoherden Godenius' ämbete en tid under år 1843. Detta medförde säkert extra uppgifter för Hermansson; om dessa har Hermansson tyvärr inte berättat i sin dagbok. I Järnboås var Hermansson med i sockenstämmor. Normalt var det kyrkoherden som var självskriven ordförande i sockenstämma¹¹⁰. Järnboås sockenstämmaprotokoll berättar att det gjorde också Hermansson många gånger under åren 1841-1848. Därtill tillhörde hans uppgifter protokollskrivningen regelbundet. Hans föregångare pastorsadjunkt L.D. Asplund hade haft samma uppgifter under sin tid.¹¹¹ Pastorsadjunkten Rhén i Dorotea medhjälpste kyrkoherden i protokollföringen vid kyrkostämmorna, tjänstgjorde som vaccinateur och arbetade med predikningar¹¹².

4.2. Komministerns uppgifter

Komministrar var före 1860 -talets löneregleringar oftast inte mer än adjunkter (åtminstone i enförsamlingspastoraten) åt kyrkoherdarna¹¹³. Under 1830 talet (i Uppsala ärkestift), då antalet präster i ärkestiftet var mycket högt, behövde en präst åtminstone 15 tjänsteår för att få en av stiftets sämsta avlönade komministertjänster - om man ville ha en av de bäst betalda tjänsterna behövdes i regel dubbelt så många tjänsteår¹¹⁴. Hermansson hade tjänat cirka 10 år som pastorsadjunkt innan han valdes till komministertjänsten i Arboga stadsförsamling 1848. Dagboksanteckningar om olika uppgifter ökade klart under denna tid (1848-1850).

¹⁰⁹ Hermansson s 131.

¹¹⁰ Bergström 1991, ss 88-89.

¹¹¹ T.ex. Sockenstämmaprotokoll 1830-1850, 20.6.1841; 24.10.1841; 8.11.1841; 21.11.1841; 2.10.1842; 20.11.1842; 9.4.1843; 31.12.1843; 10.3.1844, 12.5.1845, 24.5.1846, 16.5.1847, 20.6.1847, 4.7.1847, 14.5.1848, JKA, KI:3, ULA.

¹¹² Wikmark 1989, s. 21.

¹¹³ Normman 1970, s. 90.

¹¹⁴ Normman, s. 93.

Predikningar var en naturlig del av hans komministertjänst. Han höll sin första predikan (*inträdspredikan*) annandag pingst 1848¹¹⁵. Han predikade under ottesånger, högmässor och aftonsånger¹¹⁶, men inte bara i sin egen församling utan också i Arboga landsförsamling och i Säterbo kyrka. Då han predikade utanför Arboga kunde han ta sin fru och barn dit med.¹¹⁷ Enligt Hermansson var det ganska vanligt, att komministrar gjorde tjänster åt varandra. En gång lovade Hermansson att predika åt komminister i landsförsamlingen, Johan Lundelius:

*"Fredagen den 22 Junii (1849): Middagstiden kl.1 kom Lundelius till mig och bad mig predika för sig om midsommardagen emedan han blifvit så hes i halsen att doctor Bergmansson, som beförde för honom svåra åkommer deraf förbjudet honom att predika på 14 dagar"*¹¹⁸

En annan gång ville rådmanskaplanen J.F.Törnqvist att Hermanson skulle predika för honom:

*"Lördagen den 8de December (1849) kom Törnqvist till mig och begärte att jag ville predika för honom aftonsången dagen derpå; ty han hade svårt att sjelf göra det till följs deraf att hans föräldrar hade en familie middag, hvilken han icke kunde lemna så snart. Jag åtog mig detsamma"*¹¹⁹

Hermansson hade utfört tjänster också åt *pastorsadjunkt Sallander* och en gång berättar han hur Sallander hade predikat i stället för honom, därför att han hade predikat under högmässan i stället för Sallander¹²⁰. Till hans arbete hörde också kyrkliga grundtjänster: begravningar, barndop, vigslar, sockenbud, altartjänst och nattvarder. Efter predikningen brukade prästen läsa t.ex. äktenskapslysningar och

¹¹⁵ Hermansson s. 184.

¹¹⁶ Hermansson ss. 222, 228, 239, 242, 247, 295.

¹¹⁷ Hermansson ss 213, 248, 277, 299.

¹¹⁸ Hermansson s. 242.

¹¹⁹ Hermansson s. 274.

¹²⁰ Hermansson s. 253.

olika slags kungörelser¹²¹. Hermansson sysslade också med mantalsskrivningen och troligen också med kyrkobokföringen¹²². Under hela gudtjänsten och vid alla andra kyrkliga förrättningar brukade prästerna använda handklädet som tillhörde prästens kyrkliga utrustning¹²³. Sockenbud var kanske en av de mest obekväma uppgifterna; om någon i socknen blev mycket sjuk måste prästen tilldela den sjuke Herrens nattvard - och detta måste prästen göra strax då det behövs och på vilken tid som helst¹²⁴. Komminister Dahlberg berättar också om sina uppgifter i sin dagbok och dom var ganska liknande med Hermanssons uppgifter. Dahlberg berättar dock kanske lite mera om hur han skrev sina predikningar¹²⁵. Det var också vanligt att han blev tillfrågad att delta i fester till exempel efter begravningar (*gravöhl*). Han berättar också hur han en gång hade skriftat i landskyrkan¹²⁶. Ur komminister Alméns anteckningar får man exakt information angående olika kyrkliga förrättningar. År 1785 höll han tillsammans 34 högmässopredikningar och 8 likpredikningar. Därtill höll han en tingpredikan för häradsrätten och biträdde ämbetsbröderna i grannförsmalingarna (jämför med Hermansson!); under år 1786 predikade han ej mindre än i sjutton "predikstolar". Julen 1799 antecknade Almén att under de sexton åren hade han hållit "högmässa-evangelii", ottesångs, aftonsångs och passionspredikningar tillsammans 1022 stycken, 145 likpredikningar och tre tingspredikningar.¹²⁷ Att skriva predikningar och minnestal var vardagsrutin för Hermansson; dagboken innehåller några minnestal, men tyvärr inga predikningar¹²⁸. I Arboga hade Hermansson också nattvardsbarn (åtminstone 1849), som han träffade under våren. Den sista maj 1849 mötte han dom sista gången innan nattvardsbarnen konfirmerades på Annandag pingst; akten, talen

¹²¹ Nilsson, s. 31.

¹²² Hermansson, s. 276 (onsd. den 12 december 1849).

¹²³ Nilsson, s. 89.

¹²⁴ Nilsson, s. 93.

¹²⁵ Dahlberg, t.ex. den 22 juni 1845. X 257 e., UUB.

¹²⁶ Hermansson ss. 218, 222, 242, 253, 270, 273, 277.

¹²⁷ Pleijel 1971, ss. 35, 60.

¹²⁸ Dagboken innehåller minnestal åt följande personer: jämbäraren Ålings hustru, arrendator Sätterberg, jaktbygg. Asplings änka, (gubben) Hedlund. Hermansson ss. 296-298, 302, 305-307.

och förhören, tog två timmar och var avslutade klockan två. Pastorsadjukt Sallander tyckte att det tog för länge och det gjorde också rådmanskaplan Törnqvist.¹²⁹ På grund av sin central ställning i församlingen måste en komminister ha en mycket bra arbetsmoral och dagarna började vanligtvis mycket tidigt. Att sova för länge på morgonen kunde orsaka skuld känslor liksom komminister Dahlbergs anteckningar vittnar:

"Ligger länge på morgorna - blir ledsen deröfver [...] Låg länge på morgon och ångrar det [...] Ligger länge på morgonarna och är trögan."¹³⁰

Liksom i Järnboås var Hermansson några gånger ordförande också på Arboga sockenstämma¹³¹. Han blev också vald till tre kommunala förtroendesysslor. Först valdes han som *"protocollist"* till fattigvårdsstyrelsens - i denna syssla blev han kvar i 3 år¹³². Den 8 maj 1853 blev han vald i *rådman Sahlqvists* ställe till skolstyrelsen¹³³. Den 26 mars 1849 var han kallad att företräda *major Nauchoff* i Arboga stads taxerings kommitté¹³⁴. Man kan tänka sig att Hermansson, liksom kyrkoherdar¹³⁵, har fungerat som rådgivare av både andliga och jordiska angelägenheter för församlingsborna, och kanske har också utrett meningsolikheter, då det var lätt att känna prästen som en partilös part.

¹²⁹ Hermansson ss. 220, 226, 233, 234.

¹³⁰ Dahlberg, den 10 juni 1843; den 28-31 maj 1844; den 20-24 maj 1845. X 257e. UUB.

¹³¹ Sockenstämmaprotokoll 1837-1852, den 17 december 1848 och den 27 maj 1849, AKA, KI:5, ULA.

¹³² Sockenstämmaprotokoll 1837-1852, den 10 mars 1850, AKA, KI:5, ULA; Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 2 januari 1853, AKA, KI:6, ULA; Hermansson ss. 294, 296.

¹³³ Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 8 maj 1853, AKA, KI:6, ULA.

¹³⁴ Hermansson s. 292.

¹³⁵ T.ex. Thunander, s. 203.

Några komminister praktiserade stundom som läkare liksom komminister i Glanshammar, *Nils Sundelius (1792-1857)*¹³⁶. Man kunde studera "prästmecinen" vid sidan av prästerliga studier vid akademien. Redan under upplysningstiden hade Carl von Linné sagt att *"det vore stor sak för riket, om de meste präster på landsbygden förstodo att kurera de allmännaste sjukdomar"*. Prästen ville alltså ses som en allmänt samhällsnyttig person. Kungl. cirkuläret från år 1813 ville öka denna praxis bland präststudenter med att bevilja 50 årliga stipendier om vardera 100 riksdaler. De här stipendierna kunde åtnjutas i tre år. Meningen var inte att göra präster till fullt utbildade läkare utan *"så vida sträckt kunskap i medicin, att de i brist på ordentlige läkare kunna komma den sjuke till hjälp och unsättning"*. År 1824 minskades antalet av stipendierna från 50 till 30, och åtnjutningstiden sänktes från tre år till tre terminer.¹³⁷ Naturligtvis försökte en präst också ta hand om sin egen hälsa. I lektor Euréns anteckningar förekommer t.ex. : Tandmedikamenter (-13-Rdr), Bröstrengningsmedel (-36- Rdr), Åt fru Morell för ympning (6 Rdr), Viol-Acthee(?) och Sjölokssirap (-12- Rdr), Rabarberrot (-6- Rdr), Senapsthé (-16-), Medicamenter (1.44.- Rdr), Blodiglar och medicamenter (1.5.- Rdr), Bröstsafte (-17.6. Rdr), Fenkolvatten (-6- Rdr) och Drottningens Vårtsalva(?) (-8- Rdr).¹³⁸ Hermanssons utgiftsgrupp "Hälsa och Nöje" varierade från 2.24.- Rdr Rgs till 13.40.- Rdr Rgs per år under åren 1842-1848. År 1849 använde Hermansson 7.20.- Rdr Rgs till "Medikamenter".¹³⁹

¹³⁶ Hagström, K.A., Strengnäs Stifts Herdaminne. Fjärde delen. Strengnäs 1901. s. 359.

¹³⁷ Wikmark 1989, ss. 14-16.

¹³⁸ Eurén, den 15 april 1833; den 1, 13, 20, 21, 25 jan, den 3, 15, 25 feb, den 6, 22 mars, den 14 april, den 10 juni 1836. X 260 ac. UUB.

¹³⁹ Hermansson, s. 129, 132, 145, 173, 181, 201, 282-283.

5. "Mina Penninge Angelägenheter"

Jag ska närmast undersöka vad Hermanssons inkomster och utgifter, som pastorsadjunkt och komminister, bestod av. Som komparativt material har jag använt t.ex. kyrkoherde Axel Euréns (1803-1879) "Kassabok 1827-1839"¹⁴⁰. Jämförelsen kan dock inte användas helt utan kritik, eftersom Hermansson och Eurén hade olika arbetsuppgifter och tidsperioden när dom båda var lägre präster inte sammanfaller.

5.1. Inkomster

När en kyrkoherde eller komminister kallade en blivande präst till sig som adjunkt måste han också uppge vilken lön han ville betala sin blivande adjunkt. Domkapitlet övervakade också att adjunkterna inte skulle få för låga löner. På prästmötet 1843 fastställdes att minimilönen i Uppsala ärkestift skulle vara 66 rdr 32 sk bco och fritt uppehälle hos den ordinarie befattningshavare som adjunkten biträdde.¹⁴¹ I Västerås prästmöte år 1842 bestämdes det Västerås stifts adjunktslöner. Hermansson själv var med i det här prästmötet den 14-16 september och han antecknade i sin dagbok att *"adjunkternas löner bestämdes nu till minst 100 Bco, vice Pastors, i mindre pastorat till 133:16 Bco, i större till 200 Bco"*.¹⁴²

Tabell 1. Adjunktslöner i Uppsala ärkestift 1834. Kontanta löner med sportler.¹⁴³

Belopp	66 rdr 32 sk bco	Mer än 66:32 men mindre än 100 rdr bco	100 rdr bco	Mer än 100 rdr bco
Antal präster	15	11	27	30

¹⁴⁰ Eurén, Axel, Kassabok 1827-1839, X 260 ac., UUB.

¹⁴¹ Norman 1970, ss. 107-110.

¹⁴² Hermansson s. 112.

¹⁴³ Hermansson, s. 110-113; Norman s. 110.

Adjunktstjänstgöring har alltid haft karaktären av aspiranttjänstgöring och därmed har också lönen alltid varit ganska låg. Om vi jämför adjunkters och folkskollärares minimilöner, ser vi att adjunktslöner, trots längre studier, var lägre:

Tabell 2. Jämförelse, i Uppsala ärkestift, mellan folkskollärares och adjunkters minimilöner vid vissa tidpunkter.¹⁴⁴

Folksskollärare	Adjunkt
1842: 16 tr spanmål, därav hälften eller 53 rdr 16 sk bco i reda mynt	1843: 66rdr 32 sk bco
1862: 400 rdr	1859: 200 rdr

I följande tabell förklaras Hermanssons (1838) och Euréns(1828) inkomster under deras första tjänsteår efter prästvigningen:

Tabell 3. Hermanssons och Euréns inkomster under deras första tjänsteår.¹⁴⁵

Hermansson 1838		Eurén 1828	
Wid min ankomst till Sollerön hade jag		(d.2.Dec.1827) Behållnig i Cassan	13:-.-
Contant i min penningbok	96:36.-	Af mamma (d.2.Dec.1827-d.11. Dec. 1828) tillsammans	256:.-
Såsom resepenningare hölls här	14:.-.-	Af morbror	72:.-
För arbetsbevis, för hvilka Kyrkoherden låtit mig uppbära betalning	4:.-.-	Af Fryxell tillsammans (lön)	105:-.-
Min lön	130:.-.-	Af Eric Fahlcranz (skuld sedan Uppsala tid)	2:-.-
Lin, vid begrafningar, och af Nattv. barnen	6:18.-	Af stadssecretaren af Kullberg (tillsammans)	100:-.-
Lånt af kyrkoherden (tillsammans)	130:2.-	Af Björk för ett quartal	20:-.-
Lånt af Lingr.	5:.-.-		
Lånt af Forsberg	10:.-.-		
Summa:	<u>396:46.-</u>	Summa:	<u>568:-.-</u>

Man kan se att varken Hermansson eller Eurén¹⁴⁶ inte hade särskilt gott om pengar under sina första tjänsteår som präster. Hermansson lånade pengar av sina vänner

¹⁴⁴ Till adjunkters kontantlöner kom antingen fritt vivre eller ersättning härför, stundom sportler. Till folkskollärares kom några naturaförmåner. Norman 1970, ss. 112-113.

¹⁴⁵ Hermansson ss. 30-31; Eurén, Axel, X 260 ac., UUB.

¹⁴⁶ Eurén var kallad 1837 (han blev präst d. 14 dec. 1837) hos änkefru grevinnan Augusta Löwenhjelm, den 29 jan. 1828 han blev "Rectors Duplicant" vid Mariae Högre Lärdomsskola i Stockholm. VSHM 2 ss. 8-9.

och kyrkoherde, Eurén fick nästan varje månad pengar av sin mamma eller sin morbror. Hermansson hade lite pengar med sig innan han kom till Sollerö, men han hade liksom Eurén, ingen möjlighet att få pengar från sina föräldrar, ty hans far var redan död och hans mor hade ganska ont om pengar¹⁴⁷. Hermansson skickade faktiskt själv pengar åt sin mor¹⁴⁸. Här måste också omnämnas, att Eurén kom från en lite "bättre" familj än Hermansson¹⁴⁹. Om man granskar Hermanssons och Euréns löner, ser man att deras löner var mycket lägre än deras sammanlagda inkomster. Hermanssons lön var cirka 140 rdr (/397 rdr) och Euréns cirka 225 rdr (/568 rdr). Om man då jämför Euréns inkomster med Hermanssons inkomster i realtid (1838), Eurén var då ordin. lektor vid Stockholms Gymnasium & e.o. Kongl. Hovpredikant, märker man hur stor skillnad det var mellan inkomsterna för en högre och en lägre präst; Euréns inkomster var 2713 rdr och Hermanssons 396 rdr (verkligt lön 140 rdr). Nästa tabell visar Hermanssons inkomster 1838-1847. Man ser att hans flyttning från Sollerö 1840 till Järnboås var lönande ur en ekonomisk synvinkel:

Tabell 4. Hermanssons inkomster som pastorsadjunkt 1838-1847.¹⁵⁰

År	Inkomster (rdr)	År	Inkomster (rdr)
1838	396	1843	360
1839	372	1844	360
1840	648	1845	1043
1841	407	1846	527
1842	403	1847	641

Komministrarnas situation var inte så bra före 1860 -talets lönerregleringar. De var oftast inte mer än bara adjunkter åt kyrkoherdarna. De tillsattes efter förslag av domkapitlet och församlingens val och hade kaplansbostäder. Komministrarnas lönefråga var reglerad i KF 8.2.1681. Kyrkoherden var skyldig att betala ett visst

¹⁴⁷ Hermansson s. 29.

¹⁴⁸ Hermansson s. 21.

¹⁴⁹ Euréns far var förste expeditionsskretaren Gabriel Eurén, hans mor var Brita Maria Nordfors (dotter till komministern i Söderberke Mag. Anders Nohrfors). VSHM 2, ss. 8-9.

¹⁵⁰ Hermansson ss. 30-31, 52, 66, 82-83, 120, 129, 132, 144, 173, 181.

antal tunnor spannmål i årlig lön till sin komminister, normalt 12 tunnor. Församlingarna måste också betala lön för komministrarna. Därför var komministrarnas lönesituation lite oklart och olika jämförande med kyrkoherdarnas - både i princip och storlek - vilket dock både pastorer och församlingsbor erkände och de ville att några löneförbättringar borde göras. Men vem borde betala mera - pastorn eller församlingen? År 1828-1830 kyrkoherdarna ansåg att deras löneförhöjning var tillräckligt svårt för dem att försörja den alltmer växande befolkningen. Således kom komministrarnas lönefråga att lösas genom den tredje utväg. KM lät den 3 juli 1829 utsända en cirkulärskrivelse till alla domkapitel. Således togs det första steget till konventionsförfarandet om komministerlönerättigheter; här skulle dock initiativet ligga helt på det lokala planet. Antingen församling eller pastor kunde ta initiativet, och när det gällde komministrarna låg initiativrätten hos domkapitel (komminister måste anmäla om tvisten om lönerättigheterna till DK). När pastoraliekonventionerna stadfästes på 25 eller högst 50 år, skulle lokalt gjorda komministrarnas konventioner insändas till KM för att stadfästas på "längre eller kortare tid". Konventionsförfarandet var dock inte så vanligt och t.ex. i Uppsala stift kom det bara tre tjänster att beröras av det under perioden 1810-1862: "Komministrarna var inte intresserade av konventionsförfarandet. De kämpade vid denna tid för bättre lönevillkor och inte för en konservering av rådande löneförhållanden"¹⁵¹. Enligt Arboga stads sockenstämmaprotokoll uppgjorde komminister Hermansson ett tidsbegränsat kontrakt med församlingen angående ett stabilt lön:

"Detta förslag innehöll att påskpenningarne och 3 Collector skulle bestämmas i ett för allt till 166 Rdr 32 sk bco och att denna summa skulle på samma sätt och efter samma grundar utgå, som Pastors påskören [...] beslöts att den begärda summan skulle åt honom anslås i stället för påskpenningarne och 3 collector [...] så att hela beloppet, som i och för Comminister Hermanssons påskpenningar härefter skulle på Stadens depetsedel upptagas, utgjorde en summa 180 Rdr Bco [...] Slutligen

¹⁵¹ Alsne, s. 353.

stadgades, att denna öfverenskommelse endast gällde för Comm. Hermanssons tid.¹⁵²

Komministrarnas lön bestod av:

1. Lönsäd från pastor (årligen)
2. Lön av församlingen i form av säd
3. Lokala åtaganden (de av sockenborna på fri vilja lämnade löneförmån, s.k. matskotten)
4. Avgifter för förrättningar (när dessa utfördes av komministern)¹⁵³

Enligt Thurgren var prästlöner "till beloppet vida mindre bestämde än å landet" och påskpenningarna gjorde den största inkomstkällan.¹⁵⁴ Vid en senare tidpunkt än vad denna uppsats behandlar kom ett gränsår i komministrarnas historia, nämligen år 1862. Prästlönerna reglerades till följd av en kunglig förordning 11 juli 1862 och en kunglig kungörelse 11 september 1863. Denna reglering förklarade, att församlingarna skulle överta avlöningen även av komministrarna dvs att kyrkoherdarna inte längre behövde betala någon lön till sina komministrar. Nu upptogs både komministrar och kyrkoherdar på samma lönelistor i församlingarna.¹⁵⁵ Före 1800-talets lönekonventioner var prästernas löner mycket beroende av årliga spanmålsskördet. Om skördet blev bra så fick också prästen en bra lön och tvärtom.¹⁵⁶ År 1886 var komministerlön i Arboga 1810 kr., 1540 kr. och 1400 kr.¹⁵⁷ Under 1800 -talet förelåg det mycket stora differenser mellan det högre och det lägre prästerskapet, speciellt ekonomiskt. Man kan tala om ett *komministerproletariat* dess ekonomiska situation blev inte bättre av att de till skillnad från kyrkoherdarna var skyldiga att själva ta hand om underhållet av

¹⁵² Sockenstämmaprotokoll 1837-1852, den 26 Oktober 1851, KI:5, ASKA, ULA.

¹⁵³ Alsne, ss. 19-20.

¹⁵⁴ Thurgren 1886, ss. 119-120.

¹⁵⁵ Alsne, ss. 19-20, 240-242; Norrman 1970, ss. 90-91.

¹⁵⁶ Norrman 1993, s. 120.

¹⁵⁷ Thurgren 1886, s. 176.

prästgården.¹⁵⁸ Kyrkoherdeutnämningen blev för komministerna (liksom för de icke-ordinarie prästerna) en avgörande händelse då deras ekonomiska ställning förbättrades högst avsevärt. I många fall kunde de först då bilda familj och deras maktställning i pastoratet blev en helt annan¹⁵⁹. Närmast har jag granskat hur Hermanssons inkomster förändrades när han blev komminister i Arboga:

¹⁵⁸ Norman 1970, s. 94.

¹⁵⁹ Sandstedt 1986, s. 204.

Tabell 5. Stadskomminister Hermanssons inkomster i Arboga 1849.¹⁶⁰

Inkomster 1849	
Arrendet af mina lotter	384: -.-
Min lönesäd af Pastor 5 T: Råg o 5 T: Korn	97:24.-
Påskpenningar	202:36.-
Hyra för 2 ^{ne} rum i min Embetsgård	50: -.-
Collector, anslagne till löneförbättring	27: 9.5
Anslag af förs. till vedbrand...	42: -.-
Kyrkoh. Sesemans utsättning åt mig derunder	10: -.-
Sportler	34: -.- }
Nattvardsbarnens arvode	42:18.- } Sportler
En justitio predikan	4: -.- }
För en del i tidningen af fr. Fab...(?)	1:12.-
Utfått af Lundelius ersättn. åt Bruzel för jorden	100: -.-
Från Petter Andersson Ränta p.m.hos	
innestående medel	19:37.3
Ubegärt och utfått alla mina hos honom	
innestående medel	247: -.-
Den 28 Mars erhöles från Kamrer Rathsman	
i afbetaln. af hans skuld till mig	150: -.-
och två års Ränt på hela min hos honom till	
<u>ofvanskrifva data innest. summa 1150 Rdr rgs</u>	<u>34:24.-</u>
<i>Summa inkomster</i>	<i>1446:16.8</i>
<i>Inkomsterna understiga Utgifterne med</i>	<i>207:11.4½</i>
Summa	1653:28.½

Hermanssons inkomster år 1849 uppsteg till 1446 rdr rgs. Komminister Lundelius som förordade Hermansson att söka komministerplatsen i Arboga och också lovade att inkomsterna skulle uppgå till minst 800 rdr rgs hade alltså rätt. Hermanssons hela lön steg upp till nästan 900 rdr rgs (893:39.5). Sportler utgjorde cirka 10%, påskpenningar över 20%, jordarrendet c. 40% och lönsäd cirka 10% av hela lönen. Påskören samlades in av uppbördesmän. Påskörelistan skrevs efter mantalslängder.¹⁶¹ Var lönet tillräckligt stort för att kunna uppehålla en familj?

¹⁶⁰ Hermansson s. 288.

¹⁶¹ År 1849 av Handelsm. L. Holmqvist och Målaren Kumlin. Hermansson, s. 217 (thorsd. den 29 mars 1849), 220 (tisd. den 3 april 1849).

Komminister Callmanders lön under 1870-talet var 1200 kr. Det var tillräckligt när familjen var liten, men då familjens storlek och barnens ålder ökade så översteg utgifterna inkomsterna¹⁶². Att komministerlönen inte var tillräckligt stor för att uppehålla en större familj har förekommit också från motiv i extra nådårsbegäran¹⁶³. Troligen hade Hermansson inte det här problemet, då han inte hade så stor familj; hustru och bara två barn av vilka en annan dog späd. En höstdag, den 8 oktober 1849, fick Hermansson en bra chans att tjäna lite extra pengar:

"[...] bjöds jag till Öfverste Heijkenskjölds på middag, hvarvid Öfversten ifrågasatte om jag ville åtaga mig den tjenst Löjtnant Ahlbom i lifstiden gjorde honom, neml. att skriva bref, göra upp räkningar och läsa tidningar för honom[...]"

Detta skulle han göra en timme varje måndag, tisdag, torsdag och fredag mellan klockan 10-11 på förmiddagen mot omkr. 50 Bco årligen; Hermansson emottog förtroendet med tacksamhet.¹⁶⁴ Hermansson har också fått tillbaka pengar som andra har varit skyldiga honom. Det var tydligen ganska normalt bland präster att låna ut pengar till varandra. Man kan hitta anteckningar om skulder och fordringar till exempel i Hermanssons och komminister (senare kyrkoherde) Jacob Dahlbergs dagböcker och i Axel Euréns "Kassabok 1827-1839"¹⁶⁵.

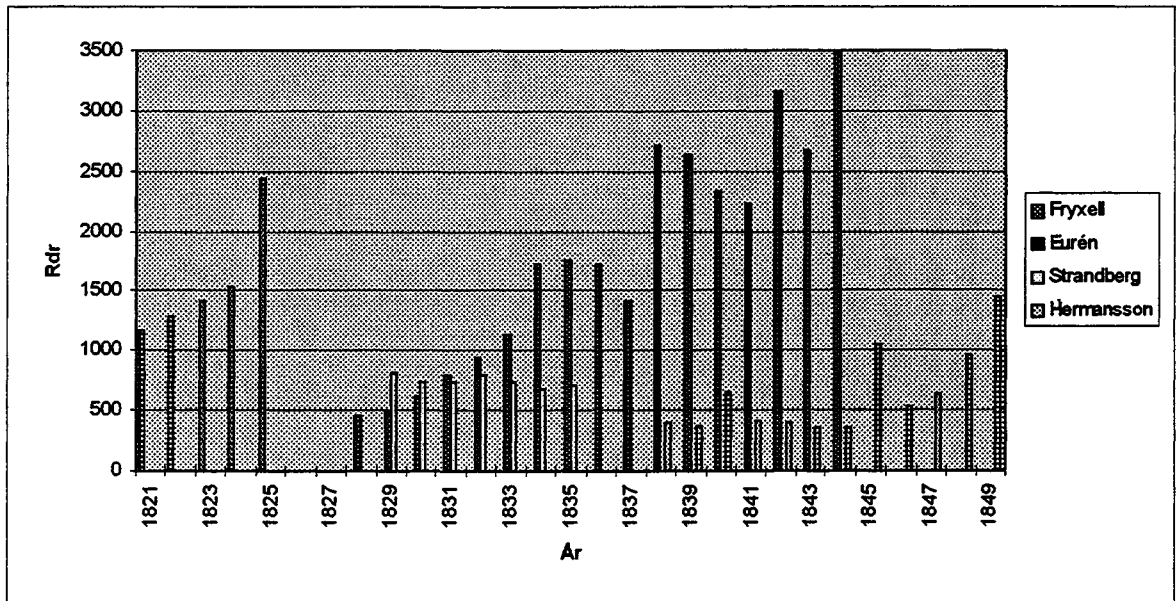
¹⁶² Bäckgren, ss. 112-113.

¹⁶³ Norman 1993, s. 120.

¹⁶⁴ Hermansson ss. 268, 273, 276.

¹⁶⁵ Hermansson; Eurén, X 260 ac., UUB; Dahlberg, X 257 e., UUB.

Figur 1. Hermanssons (1838-1849), Fryxells (1821-1825), Euréns (1828-1844) och Strandbergs (1829-1835) inkomster (Rdr Rgs):

Källor: Eurén, X 260ac., UUB; Fryxell, X 261 cb, 11-20, UUB; Alsne 1966, s. 245; Hermansson.

Tabellen ovan visar inkomsterna av några unga präster på 1820-1840-talet. I allmänhet kan ses att inkomsterna ökade med tiden. Inkomstsökningen hade ofta att göra med den induktiva tjänstebanan. Det finns några undantag i Hermanssons inkomster: år 1840 sålde Hermansson sina arvsmedel i auktion så att inkomster steg till 648 Rdr; år 1845 erhöll Hermansson ut sitt hos kyrkoherde Källström inestående kapital 500 Rdr Rgs - inkomster steg till 1043 Rdr; år 1847 Hermansson fick stadskomministraturen i Arboga och började på hösten få komministerlön. Komminister Strandsbergs fall visar dock ett litet annorlunda mönster. Årliga jämna inkomster kunde öka på grund av flera förrättningar.

5.2. Utgifter

Det finns vissa skillnader mellan en pastorsadjunkts och en komministers utgifter. Mest därför att adjunkter hade fritt uppehälle hos den ordinarie präst han biträdde. Detta betydde att han inte betalade sina matvaror eller till exempel uppvärmning. En komminister hade sin egen bostad som han måste ta hand om och således hade han utgifter som en pastorsadjunkt inte hade.

Tabell 6. Pastorsadjunkt Hermanssons utgifter i Järnboås under åren 1841 och 1844.¹⁶⁶

Utgifter 1841	rdr	Utgifter 1844	rdr
För böcker, papper Skr.och ritmaterial	22:38.-	Böcker, papper skr.och rit.mat	22:18.-
I Post porto, skjuts och diverse	5:35.-	Postporto och skjuts	8:40.6
Skräddararfvode och kläde m.m.	37:4.-	Kläde, Skräddararfvode etc	54:14.9
Skomak. do och med hvad dit höres	15:32.-	Skomakare arbete med dit h.	3: -.-
Rak.(?) och annat smått dit h.	3:18.-	Andra handtverkare-arfv.	13:30.-
Hvad jag bortgifvit bjudet och betalt af skulder	42:42.-	Bortgifvit	13:27
För mig på Fahlu resan	36.18.-	Arv. till hälsa och nöje	2:24.-
		Depetsedeln och Enkemedel	1:37.6
		Insatt i Nora Sparb.	150: -.-
		För Maria	20:27.-
		Årliga afgiften för henne här	150: -.-
Summa	<u>313:43.-</u>	Summa	<u>440:26.9</u>

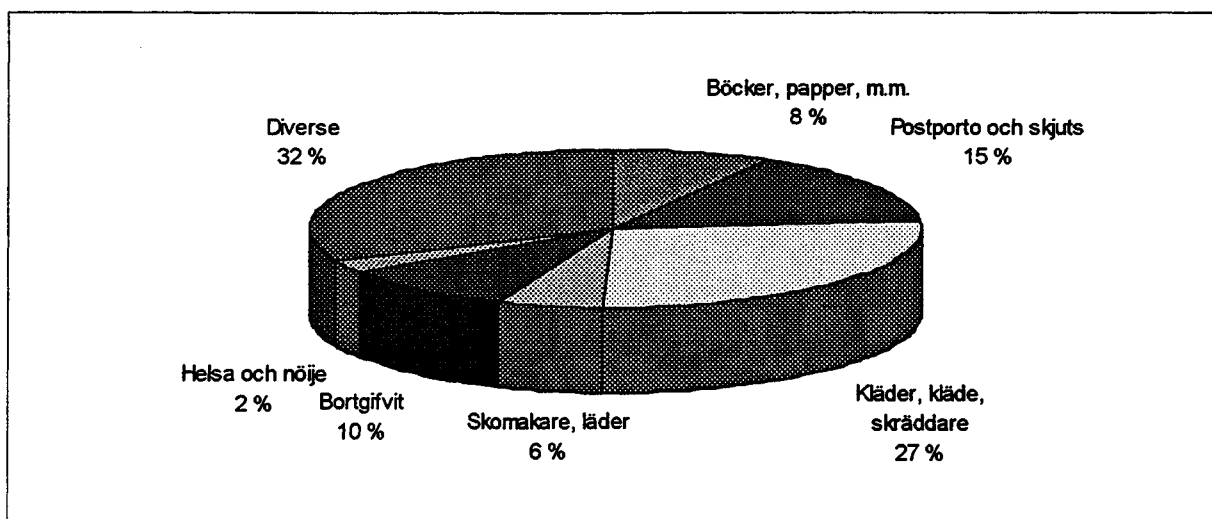
Tabell 6. ger en ganska bra bild av en adjunktsutgifter. Det är intressant att se hur stor del av hans utgifter "kläder och skräddare" innefattade. Man kan också se att Hermanson hade börjat spara pengar i Nora Sparbank. Under åren 1841-1848 satte han in sammanlagt 955 rdr; 1841-1845: 150 rdr / år, 1846: 50 rdr, 1847: 125 rdr och 1848: 30 rdr¹⁶⁷. Hermansson hade också tagit lån från bank; år 1838 tog han 300 Rdr Rgs lån i Stockholm, vilken han dock snart betalade tillbaka. Hermansson insatte pengar till både sparbanken och till privata personer (kamrer Rathsman i Falun 1839 1150 Rdr; kyrkoherde Källström 1839, 500 Rdr Rgs; waktmästaren Barckström 1839, 100 Rdr Rgs) för att löpa på ränta (6% per år)¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Hermansson ss. 82-83, 132.

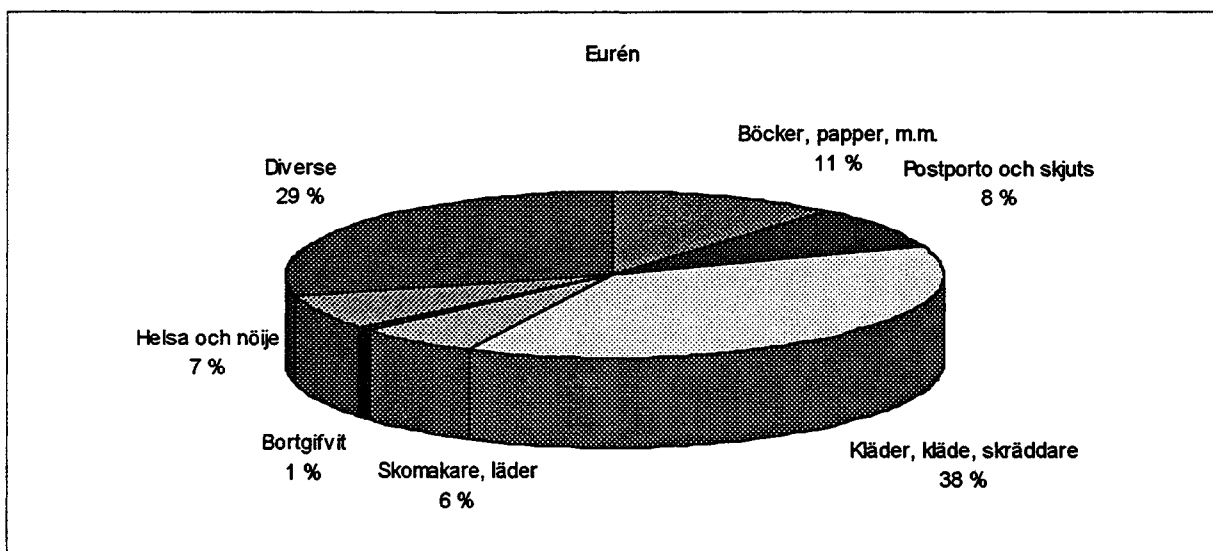
¹⁶⁷ Hermansson ss. 83, 120, 129, 132, 144, 173, 181, 201.

¹⁶⁸ Hermansson, s. 41.

Figur 2. Hermanssons utgifter (%) 1841-1848 per varugrupp (tillsammansräknad medeltal):

Figur 3. Euréns utgifter (%) per varugrupp år 1833:

Tabellerna ovan visar Hermanssons och Euréns utgifter per varugrupp. Man genast tar hänsyn till att gruppen "kläder, kläde, skräddare" är särskild stor (Hermansson 27%, Eurén 38%). "Skomakare, läder" -gruppen är lika stor (6%).

Tabell 7. Stadskomminister Hermanssons utgifter i Arboga 1849.¹⁶⁹

Kläder, Husgeråd, Uskylder och annat än det nedan	1132: 9.½
Matvaror, kryddor och Spirituosa	428:45.6
För upplysning, värme och renlighet	92:21.6
Summa	1653:28.½

Här ser man hur utgifterna förändrades när Hermansson hade blivit komminister. Då hans utgifter innehöll nya artiklar som inte fanns under hans pastorsadjunktstid, nämligen upplysning, värme, matvaror o.s.v. Därtill måste han ge pengar åt sin hustru och också barnet ökade utgifter.

5.3. Hermanssons förmögenhet

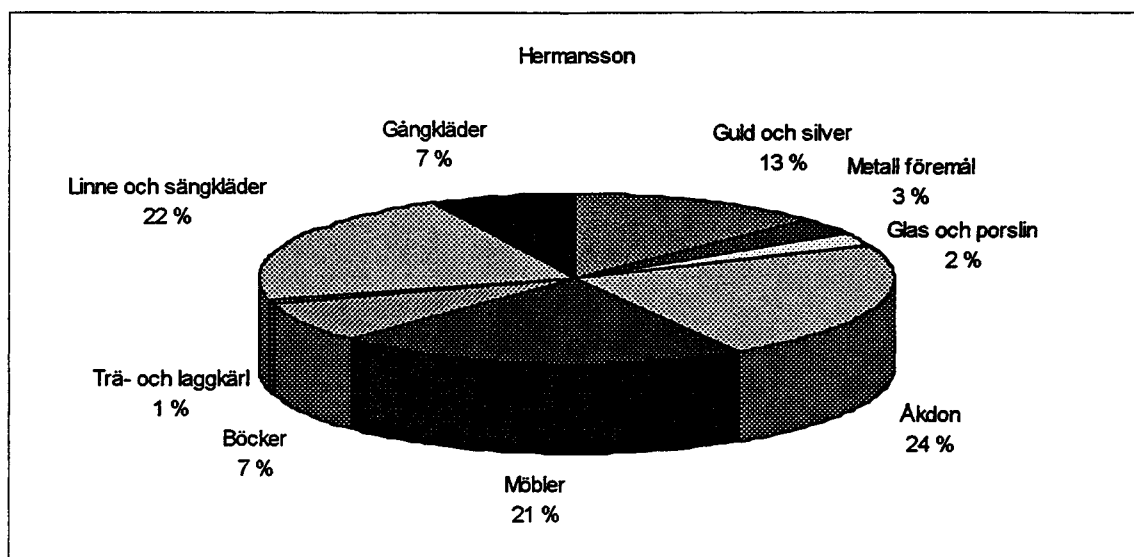
Komministrarnas fattigdom, speciellt i lägre klassens komministrarturer, kan också ses också i ringa kvarlåtenskap vid bouppteckningarna och rena konkurser var inte ovanliga - vilket naturligtvis förorsakade svåra tider för de efterlevande.¹⁷⁰ Här kan tas några exempel: i bouppteckningen efter komminister J.Ludwigson (april 1845) var tillgångarna 347 rdr och skulder 71 rdr bco; Hermanssons tillgångar (1854) var 1935 rdr och skulder 502 rdr bco; v.pastor & klockarpräst Asplunds tillgångar var 1767 rdr och skulder 2352 rdr.¹⁷¹ Behållningar i boet kunde alltså vara mycket annorlunda bland lägre präster; Hermansson: 1445 rdr; Ludwigson: 276 rdr; Asplund: -585 rdr. Jämfört med de två andra var Hermanssons boet alltså i ganska bra skick. Här måste också komma ihåg att skulderna i några fall var inte "verkliga skulder" eftersom de var lån från släktingar, och vid dödsfallet inte togs bort som skulder från boet. I allmänhet måste man dock säga att en lägre präst sällan hade en större förmögenhet.

¹⁶⁹ Hermansson ss. 279-289.

¹⁷⁰ Alsne, s. 244-245.

¹⁷¹ Bouppt. 1857 20/4 efter L.D.Asplund, Kopparbergsläns Häradsrättarkiv Serie XIX: Tuna tingslag 1816-. F II:17. ULA. Uppsl. 35-40; Bou. 1854 16/2 efter stadskomm. O.E.A.Hermansson, Arboga rådhusrätts och magistrats arkiv, F IV:37. ULA; Alsne, s. 244.

Figur 4. Hermanssons förmögenhet (%) år 1854 per varugrupp (tillsammans 446 rdr bco)¹⁷²

Tabellen ovan visar att de största varugruppema var åkdon, möbler, linne och sängkläder och guld och silver. Hermansson bouppteckning visar att han inte ägde någon kreatur. Man vet dock att herrskapet Hermansson hade fått till skänks en anka av kyrkoherden Godenius då de flyttade från Järnboås till Arboga¹⁷³. Asplund hade en häst, tre kor, tvenne grisar, en tupp och sex hön och en kviga¹⁷⁴.

¹⁷² Utan diverse saker, kontant och skulder.

¹⁷³ Hermansson, s. 221 (Onsdagen den 4 april 1849).

¹⁷⁴ Bouppt. 1857 20/4 efter L.D.Asplund, Kopparbergsläns Häradsrättarkiv Serie XIX: Tuna tingslag 1816-. F II:17. ULA. Uppsl. 35-40.

6. Hur bodde O.E.A. Hermansson?

Redan här i början måste man komma ihåg, att det fanns en väldig stor skillnad mellan det lägre och det högre prästerskapets ekonomiska villkor och samma sak gällde också deras sätt att leva och bo. Det lägre prästerskapet hade ett sämre och fattigare levnadsförhållande än det högre prästerskapet. Här ska jag behandla Hermanssons boningsförhållandena i tre olika delar; under hans barndomstid och studietid, pastorsadjunktstid och komministertid. På grund av obetydliga kunskaper är det mycket svårt att beskriva de två förstnämnda tidsperiodernas boningsförhållanden så noggrant, men om den sistnämnda tidsperioden får man en ganska levande bild.

6.1. Studietid 1829-1837

Då Hermansson var en liten pojke, bodde han med sina föräldrar och syskon i Falun där familjen ägde en gård. Hermansson berättar inte så mycket om den men han skriver, att det fanns ett hus, en stor, jämn och rymlig gård och inåt gården fanns det en utbyggnad, som "*med sina fem fenster bildade ett ljust och gladt rum med förstuga i öfre våningen*"¹⁷⁵.

Hermansson började sina studier vid gymnasium i Västerås redan under hösten 1829, men han berättar inte närmare var i Västerås han bodde under sin första studietid. Om hans senare studieår vet vi lite mera om. Vårterminen 1830 bodde han på en *fru Sarstenii* gård på kyrkbacken. Hösten 1830¹⁷⁶ bodde han på den samma fru Sarstenii andra gård med *Lundelius*, som var hans studiekamrat. Våren 1831 hade Hermansson fått en kondition som informator hos *byggmästaren Hillbom* i Odensvie och således kunde han förtjäna lite pengar. Kanske på grund av bättre penningssituation flyttade han i början av vårterminen 1831 igen. Den här gången till *fru Petri* vid Postgatan. Där bodde han bode vår- och höstterminen

¹⁷⁵ Hermansson, ss. 88-89.

¹⁷⁶ Hermansson har gjort ett fel här; han har skrivit om året 1831, fastän det rätta året borde vara 1830. Hermansson, s. 92.

1831. I början av vårterminen 1832 flyttade han om till fru Sarstenii gård, men nära slutet av denna termin vistades han en tid i handelsman *Pålmans* hus, där han hade fått en kondition som informator och senare fick han ny kondition hos Norbergs på Skällby i Svedvie. Höstterminen 1832 bodde Hermansson igen hos fru Sarstenius, denna gång med *Norbergs* gosse.¹⁷⁷ Därtill vet man att han bodde hos änkefru Moberg på Smedsgatan. Vi vet nu Hermanssons boplatser i Västerås, men hurdana var hans boningsförhållanden annars? Man kan kanske draga några slutsatser på basis av hans berättelser. När han skriver, att han bodde med någon annan t.ex. på någons gård, så delade han ett rum med denna person, och om han inte nämner någon annan, bodde han ensamt i ett rum. En fattig student hade knappast råd till att hyra en så speciellt fin studieboning. Om han fick något studiestöd från sina föräldrar vet man inte, men hade han säkert det bättre med pengar och att betala hyror eftersom han hade möjlighet att jobba som informator.

Hermansson flyttade i slutet av året 1834 till Uppsala. Man vet inte ens så mycket om hans boningsförhållande i Uppsala som i Västerås, men troligtvis har förhållandena varit ganska likadana som i Västerås. Huru var det att studera vid Uppsala Akademi under 1830-talet? Låt oss Hermansson själv berätta:

"Läsning, springande på föreläsningar, begagnande af privata lektioner, Nations Convent, disputationer, Nations-Calas, Stipendii sökningar, Tentamina, Examina, Sång, musik: se der de allmänna grundragen af en Students lif i Upsala[...]"

Man kan bara konstatera att dåtidens studerande innehöll nästan samma aktiviteter som i dag - både med arbete och fritid. Komminister *Wahlbäck*, som var rädd för sin sons skull, som hade börjat studera i Uppsala år 1836, ansåg att föreläserna i Uppsala var många för en ung och oerfaren studerande¹⁷⁸. Det fanns dock skillnader mellan olika studerandes liv och förhållande i Uppsala, till följd av *"börd, förmögenhet, villkor, lynne, själsförmögenheter och bildning hos individerna"*, och detta naturligtvis tillsatte gränser till vad man kunde, och vad man

¹⁷⁷ Hermansson, ss. 91-93.

¹⁷⁸ Wahlbäck, Pehr Efraim (komm. i Säter), brev till Joh. Henr. Schröder. 1836 (1). G. 263n. UUB.

inte kunde göra. Några studerande var rikare än andra: *"Antingen de äro fattiga understödes de i sina glada lifsyttningar af de rikas Cassor eller de sjelfva äro rika underhöllo de med egna Cassor sina glada lifsyttningar och bidrag till andras"*. Om Hermansson tjänade extra pengar som informator vid sidan av sitt studerande, liksom i Västerås, vet man inte. Ingen rik studerande var han dock inte:

"Utdelade Collect-medel: Af det under sistledit år till Stiftets fattige Studerande insamlade understöd, till S.M. Adjuncterna: H.E.Wedholm, C.E.Adamsson, J.A.Avelin, samt Studiosi P.A.Ellström, I.A.Wesström, O.E.A.Hermansson..."¹⁷⁹

Hermansson hade alltså fått med dagens studiestöd jämförbara pengar som var inriktat på stiftets fattiga studerande. Delningssumman var 220 riksdaler och 19 skilling Banco, vilket var en mycket stor summa för en studerande. Intressant är dock, att Hermansson inte berättar om detta i sin dagbok, trots att han har skrivit om de fattiga *"som understödes af de Rikas Cassor"*. Men som sagt, var Hermansson inte den enda som hade problem med pengar. Hans blivande hustrus broder, *Carl Efraim Leopld Wahlbäck (1817-1842)*, hade börjat studera vid Uppsala Akademin år 1836 och hans fader, komminister i Säter *Per Efraim Wahlbäck (1786-1842)*¹⁸⁰, ville hjälpa sin son med att använda sina personliga relationer. En gammal vän från akademi-tiden, *Johan Henric Schröder*, innehade professors vacans i Uppsala och Per Efraim Wahlbäck skrev ett "broders-brev" till honom och försökte genom professoren få förbättringar å Carl Efraim Leopolds studerandeförhållande:

"Med ett ord - jag fruktar gossen blir försagd och kan ej reda sig [...] Beder derföre ödmjukast att Bror gunsligast täckes tentera honom först hos sig i en samhet, och benäget underrätta honom om hvad som ännu bör inhämtas innan Student=Examen tages [...] Önskar äfven att han måtte få några privata Collegier i de Wetenskaps-ämnen han är minst bevandrad. Har dertill blott ineliggande Sedel i mitt våld. Beder att Bror täckes använda för detta ändamål, såsom bror sjelf tjenligast finner. Dock det min innerliga önskan är att min Son må vara aldeles

¹⁷⁹ WST, N:o 198, den 30 junii 1837, s. 854.

¹⁸⁰ VSHM 1, s. 129.

*okunnig om denna insänding. Min tanke är, att han bör anse all Brors godhet såsom särdeles prof av vänskap och ädelmod, för att derföre blifva Bror så obligerad, att han tacksamt och villigt efterkommer de faderliga råd och förmaningar, som jag ödmjukast beder att Bror icke måtte tröttna att gifva honom.*¹⁸¹

Alla medel var alltså tillåtna. Fadern Wahlbäck hade verkligen problem med pengar, och han berättar vidare att hans svärfader, *prosten Godenius* i Björskog, hade lovat betala Carl Efraim Leopolds sejour i Uppsala denna termin. Men herr Wahlbäck var färdig att gå även vidare med sina anhållan om hjälp. I slutet av nyssnämnda brevet vädjar fadern Wahlbäck än till "bror Schröder", att denne kanske kunde på något sätt "*täckes medverka min Sons fortfarande frequens af Academien - genom recommendation till något academisk Condition eller något större Stipendium*"!

Det var troligen dock inget ovanligt att en studerande behövde ekonomisk hjälp för att kunna studera. Man kan ta ett exempel till att klargöra denna sak. Den blivande prästen *Gustaf Edvard Rhén* (1795-1865) behövde studiestöd redan under sin gymnasiumtid. Redan under sin trivialskolatid fick han ett kungligt stipendium *lapponicum*, vilken efter sin fars död möjliggjorde 1811 hans studier under de två kvarblivande åren vid Härnosands gymnasium. Då det år 1814 var tids att resa till Uppsala för att studera vid Akademin fick han understöd för den långa resan. Under akademitiden fick han ännu två olika stipendier; *Medico-Theologiskt Stipendium* och *Stipendia Collectania*.¹⁸²

Hermansson delar studerandena i Uppsala i många olika slags grupper; det fanns sådana som bara studerade hela tiden, sådana som var makliga, sådana som ville bara festa hela tiden, sådana som högaktade bara materiella saker i livet, det fanns studerande som studerade flera år utan att de blev färdiga med sina studier, några

¹⁸¹ Wahlbäck, Pehr Efraim (komm. i Säther), brev till Joh. Henr. *Schröder*. 1836 (1). G. 263n. UUB.

¹⁸² Wikmark, Gunnar, Lapplandspräst och Upplandsprost. Kungliga Skytteanska Samfundets Handlingar Nr 36. Ömsköldsvik 1989. ss. 10, 14, 16-19.

var ofta tvungna att jobba för att kunna studera eftersom de hade brist på pengar och dessa studerande inte kunde njuta av studentlivet o.s.v. Man måste säga att Hermanssons definitioner låter ganska bekanta! Hermansson anser att det blev många olika människoöden då studerandena avlade examen:

"Många af dessa muntra karlar gå förderfvade från Açademin, många af dem gå derifrån med dåliga examens betyg, med wäldiga skulder men många af dem gå och derifrån om och med skulder, dock med förträffliga Examens betyg och kamraternas innerliga tillgifvenhet", de som var flitiga och vems lampor brann långt efter midnatt "skiljde från Açademien ofta med försvagad hälsa men med digra kunskaper och förträffliga Examens-betyg eller ock blifva de quar som ämnem till Professorer och lärda notabiliteter. Hurdan studerande var Hermansson själv?:"

"Utan att just bestämma till hvilken klass jag af de uppräknade hörde och i hvilka af de uppräknade grunddragen mitt açademiska lif yttrade sig företrädesvis, vill jag blott nämna att sång och promenad just icke låg så mycket emot min böjelse."

Hermansson vill inte kategorisera sig till någon typisk studerandegrupp, men hans dagbok ger uttryck att Hermansson fick i början av 1837 en häftig sjukdom, i vilken han råkade i Uppsala och i vilken han var nära döden, så att *"doctorn och de mig omgifvande ej egde något hopp om mitt tillfriskande, men ur hvilken jag likväl upkom genom Professor Wassers skicklighet och omsorg"*¹⁸³. Kanske ville han med detta säga, att han räknade sig själv till den tidigare omnämnda klassen, som "studerade flitigt men lämnade akademien med försvagad hälsa men digra kunskaper"?

Men att promenera var verkligen en av hans hobbyer i Uppsala, och av en länge efterlängtade sådan har han skrivit fyra sidor i sin dagbok. Klockan 05:30 på lördagsmorgonen den fjärde juni 1836 anträdde promenaden med *Schulzberg* och *Wahlbäck*¹⁸⁴ till Skokloster. Redan i början av promenaden ankom stuedrandena till

¹⁸³ Hermansson, s. 49.

¹⁸⁴ Den samma Carl Efraim Leopold Wahlbäck (1816-1842), som man redan har berättat här tidigare om?

Flottsund där de träffade en nyss bliven Medicia Candidat som väntade på ångfartyget för att resa till Stockholm och att praktisera där vid Normalms hälsobrunn. Med denne student dracks i Flottsund brorskål i champagne. Kamraterna hade t.ex. en limpa och en ost till matsäck. Skokloster-promenaden tog några dagar och man gick också till Fredrikslund, Krusensberg (Alsike socken), Skokloster, Stentorpet, Sigtuna, Klosesrsberg osv.¹⁸⁵.

6.2. Pastorsadjunktstid 1838-1848

Hermanssons pastorsadjunktstid medförde inte så stora förändringar för hans boningsförhållande om man jämför det med hans studietid i Västerås och i Uppsala. Både i Sollerö och i Järnboås bodde han hos en kyrkoherde i en prästgård, där hans privata rum begränsade till en liten kammare¹⁸⁶. Denna boendeform hade också några goda sidor; han behövde inte betala någonting om sitt vivre (matvaror, uppvärmning, ränta) - åtminstone har han inte omtalat om något sådant. Inte heller finns något sådant nämnt i hans utgifts- / inkomstsanteckningar. Norrman konstaterar i sin forskning, att till adjunkters kontantlöner kom antingen fritt vivre eller ersättning härför och stundom sportler¹⁸⁷.

En gång år 1846 var Hermanssons kammare i Järnboås prästgård i så dåligt skick, att den måste genom rapping repareras. Han hade dock ingen nöd på färde, eftersom församlingen åtog sig att ta hand om reparationerna¹⁸⁸. I juni 1847 inkom fru Godée i Hermanssons kammare: "Elden i förmaket och vinden Mag. Hermansson!", ropade hon. Prästgården blev lite skadad av eldsvådan men kyrkoherde Godenius hade försäkrad prästgården och sitt lösöre så att eldsvådan förorsakade ingen ekonomisk skada¹⁸⁹. Hermansson hade alltså ett fritt uppehålle

¹⁸⁵ Hermansson, ss. 95-98.

¹⁸⁶ Husförhörslängd 1835-1840, AI:12A, fol. 1, (16715, 1/6), MK, JKA, ULA; Hermansson ss. 48, 81.

¹⁸⁷ Norrman 1970, ss. 112-113.

¹⁸⁸ Sockenstämmaprotokoll 1830-1850, den 3 mai 1846, KI:3, JKA, ULA.

¹⁸⁹ Hermansson, ss. 174-176.

ännu därtill att han fick sin kontantlön och sportler. Trots att han hade en egen kammare, kan man knappast tala om ett sådant intimitetsskydd som dagens människa är van vid. Han bodde kanske under samma tak som kyrkoherden och dennes familj och ännu därtill måste han identifiera sig med prästgårdens livsrytm. Man vet också att prästgårds flyglar har fungerat som adjunktsbostäder (åtminstone i Bollnäs prästgård) och i Edsleskogs prästgård var ett rum i västra prästgårdsflygeln reserverad för pastorsadjunkten¹⁹⁰. I Härkeberga kaplansgård hade prästgårdslängan förlängts med två lilla rum som var avsedda för adjunkten¹⁹¹.

6.3. Komministertid 1848-1854

6.3.1. Ämbetsgården och dess inredning

Hermanssons komministerstjänst betydde väldigt stora förändringar till hans bostadsförhållanden. Komministerstjänst var hans första ordinarie tjänst och den medbragte också honom det första "egna" bostället med flera rum. Hermansson berättar:

*"Pingsdagsmorgonen kl. 2 ankom jag till Arboga och inträdde första gången under eget tak[...] Då jag ensam vid höstetidens inbrytande detta år vandrade fram och tillbaka i mina rum [...]"*¹⁹²

Det var faktiskt inte komministern utan församlingen som ägde boställen. Därför kunde prästfamiljen inte känna samma trygghet som ägandet av en egen gård innebar; prästgården måste alltid lämnas till efterträdaren.¹⁹³ Därtill måste komministerna själv ansvara byggnadernas skick. Här måste jag dock notera att församlingsborna i Arboga hjälpte Hermansson med reparationerna i komministergården; den här saken vittnas av Arboga stads

¹⁹⁰ Strömbäck 1933, s. 261; Reimers, ss. 96, 98.

¹⁹¹ Reimers, s. 46.

¹⁹² Hermansson, ss. 184, 186.

¹⁹³ Norrman 1993, s. 17.

sockenstämmaprotokoll. Liksom avlöningen av präster har kanske också repareringsskyldighet av kaplansgårdar varit annorlunda i städerna jämfört med situationen på landet? I vissa fall saknade komministerbostället helt då den nya komministern fick tjänsten. Komministern Jonas Hägglund måste år 1820 köpa ett kronoskattehemmet som sin ämbetsgård.¹⁹⁴ Det här stadskomministerbostället i Arboga kan man bygga en väldig levande bild om.

Hermansson flyttade alltså till Arboga på pingsdagmorgonen 1848. Han bodde där ensam hela sommaren och hösten och väntade på bröllopet som skulle ske den 19 november samma år¹⁹⁵. Före bröllopet var det omöjligt att bo med sin blivande hustru. I Hermanssons nya hem (tomte n:o 89¹⁹⁶), "*Stads-Comministerbostället*", fanns det tillsammans tio rum, och bygganden var i två våningar. Både den övre och den nedre våningen bestod av fem avskilda rum; i den övre våningen var inrymda köket, "östra rummet", "västra rummet" och två andra rum, i den nedre våningen var inrymda sängkammaren, köket, salen, pastorsrum (eller förmak ?) och pigkammaren. Man vet att där fanns det också en garderob¹⁹⁷. Det var inte bara huvudbyggnaden som tomten innehöll; där fanns det nämligen också några uthus. Uthusen var: brygghuset, vedboden och logen. Ännu därtill fanns det källaren på nedre sidan av huvudbyggnaden, trädgården, kryddgården och "*comministers boställets skog*" ditifrån Hermansson kunde hugga vedbrand till sitt behov¹⁹⁸. Som jämförelse kan nämnas att en sörmländsk komministerboställe

¹⁹⁴ Norman 1993, s. 118.

¹⁹⁵ Hermansson, s. 186.

¹⁹⁶ Husförhörslängd 1846-1855, AI:10A, fol. 301, (112419, 10/17), MK, ASKA, ULA.

¹⁹⁷ Arboga Stadsförsamlings Boställhandlingar 1848-1883, OII:3, ASKA, ULA; Sockenstämmaprotokoll 1853-1863, den 25 juni 1854 § 3, KI:6, ASKA, ULA; Arboga stads bouppteckningar, stadskomminister O.E.A.Hermansson bouppteckning, den 16 februari 1854.

¹⁹⁸ Arboga Stadsförsamlings Boställhandlingar 1848-1883, OII:3, ASKA, ULA; Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 8 maj 1853 § 12, KI:6, ASKA, ULA; Sockenstämma protokoll 1837-1852, KI:5, den 20 augusti 1848 § 2, ASKA, ULA; Hermansson, t.ex. ss. 229-230, 243.

innehöll tillsammans sju rum (tre på vinden), och de här rummen var låga i tak¹⁹⁹. Hermansson skriver att han besökte Directeur Ahlström den 13 maj 1849 och att denne Ahlström bodde i Arboga landskaplans förra boställe där komminister *Fredr. Falk* bodde i trånga utrymme med sina nio barn under åren 1832-1846²⁰⁰. Således kan sägs att Hermanssons nya boställe var faktiskt ganska rymlig.

Komministerbostället var inte i så väldigt bra skick efter Hermanssons föregångare, komminister *Bruzelius*, och därför hade församlingen givit ett uppdrag för kontrollör att ge ett förord vad som borde genast repareras för att boningsförhållandena i bostället var tillräckligt behagliga för den nya komministern att bebo. Kontrollören rekommenderade t.ex. följande reparationer: a) *nedre våningen*; taket i huvudbyggnaden borde repareras, i salen borde nya tapetterna, tak och panel lagas, till förmaket borde nya fönsterrutor lagas, i sängkammaren var taket och tapetter söndriga, i köket borde golvet lagas; b) *övre våningen*; i östra rummet borde väggarna rappas och taket vitlimmas, till köksfönstrar borde nya bågar lagas och också några nya fönsterrutor behövs, i västra rummet nya tapetter behövs; c) *uthusen*; taket i vedboden borde repareras, taket i logen är helt och hållet odugligt, emedan det rinner nästan överallt, muren i brygghuset borde lagas.²⁰¹ Arboga stads sockenstämma hörde detta uppdragets, som hade gjorts den 18 august 1848, resultat den 20 august 1848, men ville inte bekosta alla de reparationerna som hade rekommenderats. Sockenstämman samtyckte ändå till följande reparationer. Några reparationer i den nedre våningens sal, i sängkammaren skulle dubbla fönster installeras. Sockenstämman ansåg att den övre våningen behövde inte så stora reparationer just då; under hösten skulle bara fönster lagas, men de övriga reparationerna i denna våning borde sparas till år 1849.²⁰² Om några reparationer gjordes i övre våningen under år 1849 vet man inte, men år 1853 tyckte Hermansson att några reparationer borde göras igen:

¹⁹⁹ Zetterstedt, s. 241.

²⁰⁰ VSHM 1, s. 120; Hermansson, s. 231.

²⁰¹ Arboga stadsförsamlings Boställshandlingar 1848-1883, Oll:3, ASKA, ULA.

²⁰² Sockenstämmaprotokoll 1837-1852, den 20 august 1848 § 1-2, KI:5, ASKA, ULA.

"Herr Pastor Hermansson anhöll att få innanfönster i tvenne lufter i öfra våningen, ett brädkontor anbragt i köket samt flere bristfällige dörrar upphjelpta[...]"

Sockenstämman bifäll dessa anhållan. Men det var inte allt vad Hermansson ville att borde lagas; på hans begäran uppdrog församlingen åt *"de ecclesiastika Byggnadsmännen"* att undersöka golvet i rummet över källaren och i fall de fanns det bristfälligt preparera detsamma och i övrigt ställa rummet i det skick att det kunde bebos.²⁰³ Efter några månader, kanske till följd av resultaten av det sistnämnda uppdraget, ansåg sockenstämman att stadskomministerbyggnaden inte var värd att repareras - det skulle faktiskt vara bättre om den nedrevs! Sockenstämman beslöt att tänka på saken lite närmare på hösten.²⁰⁴ När Hermansson då dog ett halvt år senare var komministerbostället inte nedriven. Sockenstämman församlades några månader efter hans död och samtalet och beslutet hade blivit lite annorlunda igen - faktiskt tonen var lite ironisk om man jämför det med de föregående samtalen:

"Emedan nuvarande Comministerboställe innehåller flera rum än behöfligt och skäligtkan vara, beslöt församlingen skyndsamt reparera och i godt stånd vidmagthålla : två rum, en kök uti nedre våningen, fyra rum i öfra våningen[...] samt alla uthusen²⁰⁵"

Nu var församlingen färdig att betala repareringen igen. Kanske det andra alternativet var att nedriva det gamla komministerbostället, och bygga upp ett nytt sådant och församlingen beslöt att reparera dåvarande bostället då det blev billigare. Det var faktiskt ganska normalt att klaga över prästboställes repareringar: säkert fanns det ingen som frivilligt ville betala sådana extra-kostnader, speciellt därför att betalarna inte fick så mycket motstycke för sina pengar.

Trots det att stadskomministerbostället måste repareras då och då, var det troligen en ganska angenäm plats att bo i. Det tyckte också Hermanssons svärmor, Eva

²⁰³ Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 8 mai 1853 § 12, KI:6, ASKA, ULA.

²⁰⁴ Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 21 augusti 1853, KI:6, ASKA, ULA.

²⁰⁵ Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 25 juni 1854 § 3, KI:6, ASKA, ULA.

Margareta Wahlbäck, f. Godenius²⁰⁶, och Hermansson själv, men han saknade också landsbyggden, liksom han berättade i sin brev till kyrkoherden Daniel Godenius i Järnboås prästgård:

”Att bo midt i staden bor vi ändå ganska trefligt; Kyrkogården, betäck med sinfrodiga gräsmatta och skönt beskuggad af sina lummiga askar och lönnar, är en angenem hviloplats för ögat; men det ? uppväcka dock de vackra sommardagarna längtar efter landsbyggden, efter skogarne, bergen och dalarne²⁰⁷”

Det var inte bara själva bostället som Hermansson ville ha i ordning. Han ansåg t.ex. att stängseln kring kryddgården var ”alldeles oförsvarligt klen” och att hans föregångare, komminister Bruzelius, ”har icke dermed hedrat sig”. Den 2 maj 1849 vände han sig till en Forsberg att denne skulle åtaga sig kommisterboställets kryddgårds lagande och den 4 maj begyntes grävningen: brandvakt Jan Jansson och hans hustru verkstälde den under Forsbergs ledning.²⁰⁸ Nu vet man hur stadskommisterhuset såg ut i allmänhet, men hurdant var det inne i huset? Hur hade Hermansson inrett sitt hus? I allmänhet vet man att i inredningsfrågor var prästfolket ofta föregångare i bygden²⁰⁹. På grund av den mycket detaljerade bouppteckningen efter Hermansson kan man bygga en levande bild om rumsinredningen. Jag har rekonstruerat den nedre våningen av Hermanssons hus. Jag har ritat en fantasirumordning med hjälp av några prästgårdars planritningar²¹⁰.

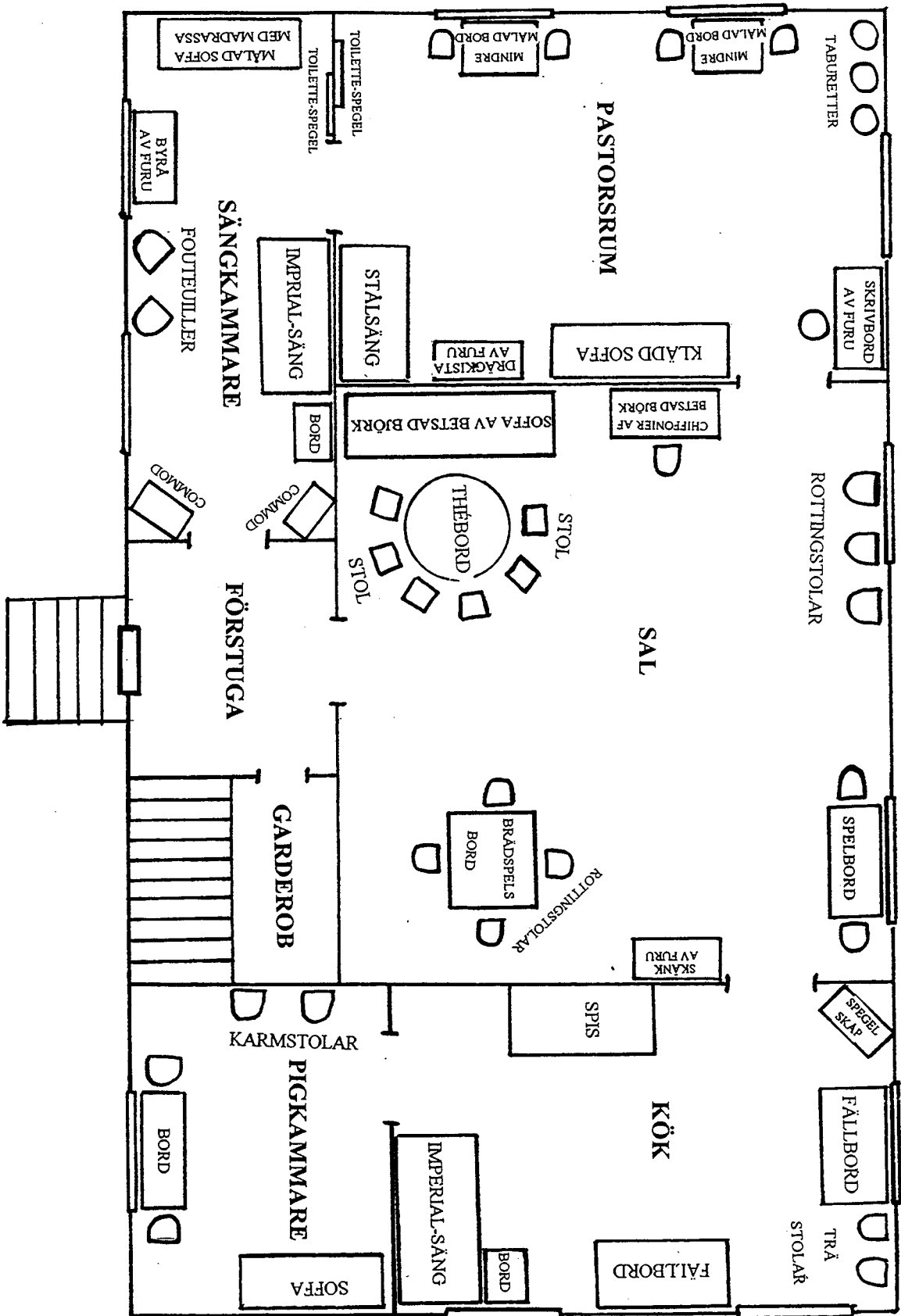
²⁰⁶ Hermansson, s. 207.

²⁰⁷ Hermansson, s. 238.

²⁰⁸ Hermansson, ss. 229-230.

²⁰⁹ Widén 1994, s. 59.

²¹⁰ T.ex. Muncktell, Johan Fredrik, Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). Del 2: Sevalia 13. juni 1816 - 8. maj 1821. Acta Bibliothecae Arosiensis: 11. Västerås 1982. s. 456; Erixon, Sigurd, Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia. Facsimile-upplaga efter 1947 års upplaga som utgavs av Aktiebolaget Bokverk. Malmö 1982; Arvatsson, Gösta, Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskicket förändring 1680-1824. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr. 19. Lund 1977; Reimers, Gerd, Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö. Stockholm 1993. s. 97.

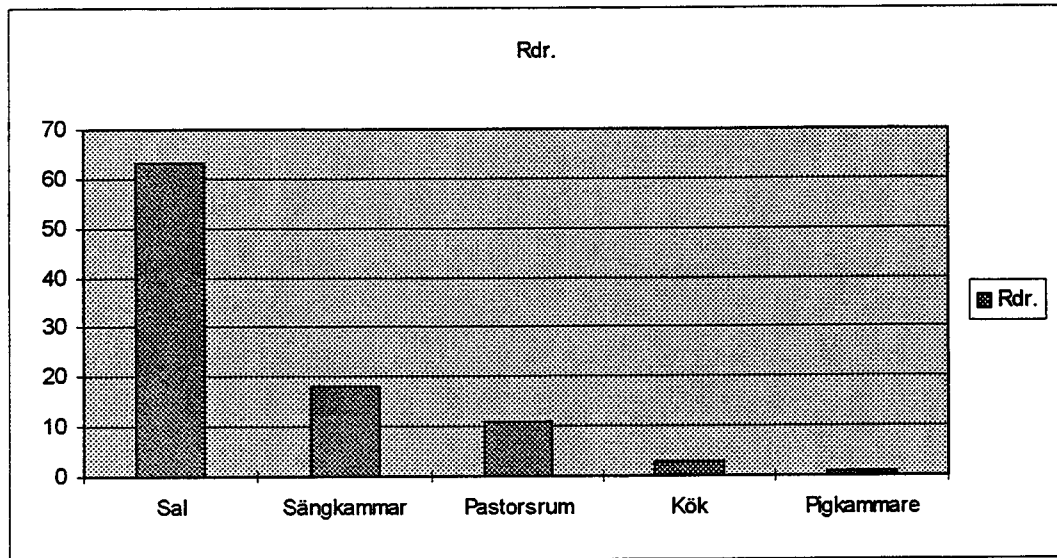
Den kanske inte är just identisk med dåvarande rumordningen, men kan vara ganska liknande. I alla fall berättar planritningen vilka möbler var belägna i olika rum.

De värdefullaste möblerna låg i salen och i sängkammaren. *Salen* innehöll: 1 st. Soffa af betsad Björk med 6 st. Stolar (25 Rdr.), 1 st. Chiffonier af betsad Björk (20 Rdr.), 10 st. Rottingstolar (6.32.- Rdr.), 1 st. Skänk af furu (5 Rdr.), 1 st. Brädspelsbord vid Brickor spräckt (3.16.- Rdr.), 1 st. Spelbord (2 Rdr.) och 1 st. Thébord (1.16.- Rdr.). *Sängkammaren* innehöll: 1 st. Imperial-Säng (6.32.- Rdr.)²¹¹, 1 st. Bureau af furu (5 Rdr.), 1 st. målad Soffa med Madrassa (2.32.- Rdr.), 2 st. Commoder af furu (2 Rdr.), 2 st. Fouteiller (-24- Rdr.) och 1 st. söndrig Toilette Spegel.

Billigare möbler låg i pastorsrum, köket och pigkammaren. *Pastorsrum* innehöll: 2 st. mindre Bord (2 Rdr.), 1 st. Dragkista af furu (2 Rdr.), 1 st. Klädd soffa (2 Rdr.), Stålsäng (1.16.- Rdr.), 1 st. Skrifbord af furu (1.16.- Rdr.), 4 st. gamla Taburetter och 4 st. Karmstolar (1.16.- Rdr.) och 1 st. söndrig Toilette-Spegel. Köket innehöll: 1 st. Fällbord (1.16.- Rdr.), 1 st. söndrigt Spegelskåp (1 Rdr.), 1 st. Gammal, söndrig Imperial-Säng (32 skill.), 1 st. Bord (8 skill.), 1 st. söndrig Fällbord (8 skill.) och 2 st. Trästolar (2 skill.). Pigkammaren innehöll: 4 st. Karmstolar (24 skill.), 1 st. gammal Soffa (12 skill.) och 1 st. Bord (8 skill.). Därtill fanns det *en garderop* som innehöll saker värd 33.16.- Rdr.

²¹¹ När Eurén år 1833 köpte "En Imperial-Säng af Mahong" kostade den 90 Rdr. Eurén, Axel (1803-1879); kyrkoh. i Söderbärke, Kassabok 1827-1839. X 260 ac.

Figur 5. Arboga stadskommunisters ämbetsgård år 1854. Möblernas tillsammans räknade värde (Rdr.) per rum.

Tabellen ovan visar klart hur stora var skillnaderna mellan möblernas tillsammans räknade värde i olika rum i stadskommunistergården. Det är lätt att se att möblernas värde i salen (62 Rdr.) var mycket större än möblernas tillsammans räknade värde i alla andra rum tillsammans (33 Rdr.). Varifrån köpte Hermansson sina möbler? Auktioner var en billig plats att köpa möbler och man kan hitta ett par sådana omnämmanden från hans dagbok. Tisdagen den 3 april 1849 gick han till auktionen hos skepparen Sundqvist. Han köpte ett bord och fem vita stolar med svarta dynor och en med röd²¹². Tisdagen den 10 april 1849 gick han till Öhrilngs auktion och inropade tvenne vattämbar för 25 skill. banco²¹³. År 1849 auktionsuppköp gjorde tillsammans c. 10 Rdr. De andra 1849 års möbeluppköp gjordes i Jurnaln med med 57 Rdr.²¹⁴ Möblernas värde i olika rum kan tänkas berätta också om något annat än bara penningvärde. Det vill jag kalla här *representations-symboliskt värde*. Hermansson inredde sin sal värdefullt därför att den hade en särskild plats i kommunistergårdens inre *rumrang*. Salen var gårdens hjärta och viktigaste rum, som representerade värdfolket utåt. När Hermanssons fick gäster var salen det där rummet dit gästerna var lidna och där pigan eller värdinnan bjöd gästerna på t.ex.

²¹² Hermansson, s. 220.

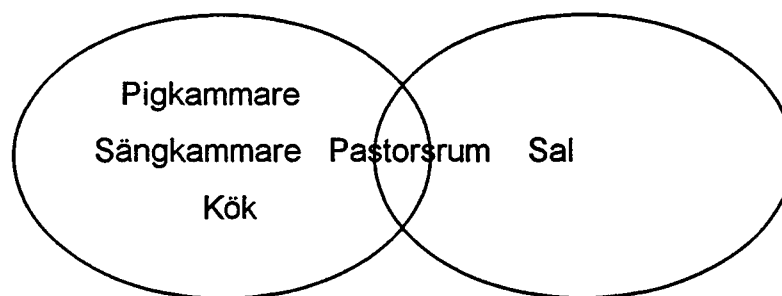
²¹³ Hermansson, s. 226.

²¹⁴ Hermansson, s. 279.

kaffe eller punsch när man satt kvällen. Pastorsrum var ett annat viktigt rum som också representerade värdfolket utåt om ock pastorsrums representations-symboliskt värde var något annorlunda. Först o. främst var det Hermanssons arbetsrum, men det var också ett rum där han mottog sockenborna med kyrkliga andliga angelägenheter. Det här rummet hade alltså inte att göra med fritidsrepresentationen utan med tjänstepresentationen. Salen representerade alltså mera högtidligheten och pastorum vardagligheten. Enligt Åström, som har granskat finländska herrgårdens inre rumrang, skulle salen och pastorsrum som auktoritativa rum också kunna kallas som *maskulina rum*²¹⁵. Av de tre andra rummen var köket och pigkammaren mycket vardagliga med mycket billiga möbler. Sängkammaren var dock ett undantag med sina bättre möbler. Den representerade den mest intima privatangelägenheten för värdfolket. Rummen kan således delas i den privata och den allmänna sfären:

Den privata sfären

Den allmänna sfären

Pigkammaren, sängkammaren, pastorsrum och köket kan räknas ha hört till den privata sfären. Salen och pastorsrum hörde till den allmänna sfären. Pastorsrum hörde faktiskt till de båda sfäerna eftersom det hade privata funktion som personligt arbetsrum och allmänna funktion som mottagningsrum.

6.3.2. Släktingar, pigor och hyresgäster

Det var inte bara herrskapet Hermansson med två barn som bodde i komministergården, utan där bodde också några släktingar, piga och hyresgäster.

²¹⁵ Åström, ss. 85, 91-92.

Under dåvarande tid var det ganska vanligt att släktingar bodde hos varandra. Det var vanligt att änkor flyttade till deras barn och ogifta systrar flyttade till deras bröder. För sådant här fenomenet skapade det ett utmärkt grund, när en yngre präst fick en ordinarie, t.ex. komministers eller kyrkoherdes, tjänst. På sidan av ämbetet fick en ordinarie präst också en större byggnad att bo i och således kunde hans, eller hans frus släktingar använda en bra chans att bo billigt och nära sina anhöriga. "Det hade utvecklats en praxis, som innebar att varje präst skulle sörja sin egen mor och eventuellt svärmor", konstaterar Norrman²¹⁶. De släktingar som bodde hos Hermanssons var komminister *Per Efraim Wahlbäcks* änka, *Eva Margareta Godenius* (Hermanssons svärmor) sedan år 1852, och Hermanssons myndling och systerdotter, *Maria Ulrica Nette* sedan år 1848²¹⁷. Därtill förekommer naturligtvis hans hustru *Mathilda Wahlbäck* och två barn. Dessa släktingar behövde inte betala något hyra av deras boende i gården.

En liknande men större släktkommun fanns det till exempel hos Hermanssons väns komminister och skolmästare *Lars Diedrick Asplunds* ämbetsgård i Hubbo (också i Västmanland). Där bodde hans hustru (han var gift två gånger under Hubbo-tiden) och fyra barn. Där hittar man under 1840-talen många släktingar till honom: dennes systrar, änkeprostinnan *Johanna Charlotta Höijer* (f. *Asplund*) jemte dennas barn *Edla Johanna Höijer* och *Carolina Wilhelmina Höijer*, och demoiselle *Christina Wilhelmina Asplund* och dennes moder, änkeprostinnan *Christina Cathrina Asplund* (f. *Hülphers*). Därtill där bodde släktingar till komminister *Asplunds* hustrur; första hustrus, *Sophia Carolina Godenius*, syster, kyrkoherdeänkan *Johanna Carolina Dahlströmsson* (f. *Godenius*)²¹⁸ och senare hans andra hustrus, *Eva Emilia Wahlbäcks*, syster, demoiselle *Amanda Carolina Wahlbäck*²¹⁹. Därtill förekommer demoiselle *Christina Sophia Graan*, som var troligen också en prästdotter. Att så många prästänkor och prästdöttrar bodde hos honom måste ha varit en stor ekonomisk påfrestning.

²¹⁶ Norrman 1993, s. 174.

²¹⁷ Husförhörslängder 1846-1855, AI:10A, fol. 302, 112419 (10/17), MK, ASKA, ULA.

²¹⁸ Hon flyttade bort 21/8 1844, då hennes syster dog 1843.

²¹⁹ Husförhörslängder 1833-1845, AI:10; 1845-1854, AI:11, MK, HKA, ULA.

Familjen Hermanssons tjänstefolk begränsade till bara en piga. Hermanssons fick sin första pigan redan under deras första åren i Arboga. Mellan åren 1848-1854, alltså från familjens flyttning till Arboga till komminister Hermanssons död, herrskapet Hermansson hade sammanlagt fem olika pigor:

Tabell 8. Familjen Hermanssons pigor under åren 1848-1854²²⁰:

Pigans namn	ifrån	Tjänsteåren
Anna Fagerström	Arboga	1848-1849
Anna Sophia Forsberg	Köping	1849-1851?
Lovisa Berglöf	Arboga	1851-1853
Ulrica Lovisa Blomqvist	Torpa	1853-1854
Catharina Olsdotter	Arboga	1854-1854

Tabellen ovanför visar att tre pigor av fem var från Arboga och de två andra från andra närbelägna orter. Varje pigans tjänstetid varierade från ett till två år. Det var kanske vanligt att en komminister inte behövde mera tjänstefolk i sin ämbetsgård, men man måste inte glömma bort det att han kanske inte kunde göra det på grund av brist på pengar. Situationen var ganska liknande med två andra komministrar: komminister och skolmästare *Asplund* hade åtminstone en piga och en dräng och komminister *Dahlberg* en piga²²¹. Hermansson talar inte så mycket om hans pigor i sin dagbok, men han berättar att de hade svårigheter med pigan, som hette Anna (troligen Anna Fagerström):

*"Anna, vår piga, är allt ett huskors för Mathilda. Det är ledsamt, att jag ej fick någon piga nu på halfåret från den här våren. Vi nödgas därför ha henne kvar öfver sommaren och det blir allt pina för Mathilda. Anna är sjelfrådig nyckfull, svarar sturskt och fordras henne om hon skall göra hvad som fordras [...] Anna är hon mycket missbelåten med"*²²²

²²⁰ Husförhörslängder 1846-1855, AI:10A, fol. 301, 112419 (10/17), MK, ASKA, ULA.

²²¹ Husförhörslängder 1833-1845, AI:10, MK, HKA, ULA; Dahlberg, den 20 august 1842; Hermansson, s. 227.

²²² Hermansson, s. 223 (långfredagen 1849), 227-228 (den 21 april 1849).

Det var kanske inte så sällsynt, att husbondfolk och pigan inte kunde klara sig med varandra. Komminister *Dahlberg* fick en förebråelse från en *madam Lindahl*, att han inte talade med sin piga²²³. Liksåm det föregående utdrag från Hermanssons dagbok visar var det ingen självklar sak att man kunde avlöna en piga när som helst; det var kanske frågan om någonslags allmänna pigabristen i Arboga? Kanske bättre förklaringen är att pigornas kontraktstider var icke slutförda under våren: pigorna och drängerna som flyttade till Asplunds gård i Hubbo är normalt antecknade som inflytna under sista veckan av oktober. I en komministergård i Nerike brukade drängar och pigor stanna i tjänsten till dess de gifte sig²²⁴. Hurdan utgiftspost var pigan då för en komminister? Lönen som komministrar har betalt för pigan har varit ganska liknande och små, åtminstone om man jämför vad komminister *Dahlbergs* och stadskomminister *Hermanssons* anteckningar visar. År 1849 betalade *Hermansson* cirka 30 Rdr. och *Dahlberg* under åren 1843-1845 35 Rdr. per år åt pigan²²⁵.

Den tredje invånaregruppen i *Hermanssons* ämbetsgård var hyresgästerna. Under åren 1848-1854 hade *Hermansson* tillsammans fem olika hyresgäster:

Tabell 9. *Hermanssons* hyresgäster under åren 1848-1854²²⁶.

Namn	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Mamsell Fredrika Gustafva Uhrberg	X	X				X	X
Constantia Carol Nordgren		X	X				
Eurydice Urania Nordgren		X	X				
Skraddaren Laman änka Christ. Lovisa Svanberg			X	X	X	X	X
Veterinär Läkaren Carl Johan Norlund						X	X

Dagboken berättar inte så mycket om dessa människor. En gång nämner *Hermansson*: "Den 16 Sept. afreste mamsellerna Nordgren, som nu ett år bott hos

²²³ *Dahlberg*, den 20 august 1842.

²²⁴ 1880-talet. Lundqvist, s. 43.

²²⁵ *Dahlberg*; *Hermansson*, 282-283.

²²⁶ Husförhörslängder 1846-1855, AI:10A, fol. 302, 112419 (10/17), MK, ASKA, ULA.

oss och varit ganska hyggliga och trefliga hyresgäster”²²⁷. En annan gång hade mamsell *Uhrberg* nedkommit från övre våningen för att dricka kaffe med komministerfrun och Lieutenant Ahlboms fru, och med det samma tillfället betalade hon ½ års hyran för tvenne rum och köket²²⁸. Dessa hyresgäster var naturligtvis också en tillskott till inkomsterna för Hermansson. Hans inkomstsanteckningar visar att år 1849 fick han tillsammans 50 Rdr. hyra för tvenne rum (från mamsellema Nordgren), alltså 25 Rdr./rum.

Stadskommistergården i Arboga var alltså en boplats för fyra olika grupps människor. Där det fanns ”en nyttighetseffekt” mellan värdfolk och tre andra grupper: 1) värdfolket gav en boning och arbete för pigan och pigan fick ett jobb mot 30 Rdr:s lön per år, 2) hyresgäster fick en boning mot hyran och värdfolket fick en nyttig tillskott för annars så små inkomster, med att befolka de rummen som de säkert annars inte skulle själv ha behövd att använda, 3) släktingar fick en trygg (och kanske fri ?) plats att bo i och värdfolket hade möjlighet att bo nära sina anhöriga.

6.3.3. Vad åt man i en komministergård?

*”Maten brukar jämföras med språket, den har sin egen ordsfatt, sin egen grammatik och satslära - i hur rätterna komponeras och serveras. Sålunda kan den skarpsynte genom matkulturen få en inblick i vad som håller samman människor av en viss samhällsklass, av en viss religion, en viss yrkeskår eller annan specific grupp. Måltiden förenar människor, men den skiljer också ur grupper från andra samfund. Mellan hunger och mättningen ställer människan hela sitt kök”.*²²⁹

Maten på 1800-talet var också ett statussymbol. På 1800-talet började de borgerliga kostvanorna slå igenom också i bondeklassen.²³⁰ Inom prästerskapet hade de borgerliga kostvanorna påverkat redan tidigare. Hurdan mat hittar man från en

²²⁷ Hermansson, s. 303.

²²⁸ Hermansson, s. 219.

²²⁹ Lönnqvist 1993, s. 30.

²³⁰ Bringéus 1970, ss. 18-20.

prästs matskåp? Man ska granska här komminister Hermanssons och kyrkoherdefru *Sophie Euréns* matuppköp med hjälp av den förstnämndas matutgiftstabeller från år 1849 (i Arboga) och med den sistnämndas "Hushålls-Conto" från år 1843 och således kan man granska lite att hurudana skillnader i matkulturen det fanns mellan en lägre prästs och en högre prästs gård. Matsorterna har här delats i några huvudkategorier: bröd och bakelser, mjöl och gryn, köttproduckter, fisk, alkoholdrycker, drycker, grönsaker, frukt och bär, kryddor och örter och slutligen mjölkproduckter.

Brödsorterna hos Hermansson var rågbröd, jästbröd, vetebröd och därtill förekom pepparkakor och "confecter". Sophie Eurén köpte följande bröd- och bakelsesorter; franskt bröd, knäckebröd, kryddlimper, mjölkbröd, mjukt bröd, mjukt julbröd, platbröd, saffransbröd, spisbröd, taffelbröd, kringlor, kaka, mandelbröd, mandelrutor, pepparkakor, senapskorpor, simlor, skorpor, sockerbröd, thébröd - därtill är också nämnda bara "bröd", "bakelse" och "Danska karameller". *Mjöl och gryn* hos Hermanssons var vetemjöl, potatismjöl, rågmjöl, havregryn, komgryn och risgryn (juli 1849 för 1 Rdr. 42 sk.). Hos Euréns hittade man rågmjöl, potatismjöl, havregryn, pärlgryn, risgryn och sagogryn.

Av *sockersorterna* hade Hermansson nämnt bara "socker" (som hade köpts nästan varje månad), men Sophie Eurén hade varit lite specificerad med sorteringen; socker, brunt socker, brunt pudersocker och pudersocker. Bland *kryddor och örter* förekom "kryddor", sirap och russin (av vilka de två först nämnda köptes nästan varje månad) - därtill har Hermansson köpt salt i juni för 1 Rdr. I Euréns "Hushålls-Conto" förekom kanel, ingefära, mandel, mandelmassa, mejram, peppar, dill, senap, russin, salt, sirap, pomeransskal, nejlika, kardemumma och därtill hade Euréns odlat åtminstone persilj i sin kryddgård - detta visar Sophies anteckning; "*Persiljefrön 4 skill.*" Hos Euréns förekommer också ättika, jäst, stärkelse och olja. Liksom Euréns hade Hermanssons också odlat örter i sin egen kryddgård.

Av *grönsaker* hittade man hos Hermanssons bara potatis och ärter, men Sophie Eurén hade köpt lite mera olika slags grönsaker; gula ärter, gröna ärter, morätter, potatis, kål, purjolök, sallad, rediser, pepparrot, gurkor. Därtill hade hon köpt två

gångar svampar. Att äta svampar på 1800-talets första hälften var inget vanligt mönster. På 1700-talet förekom ibland efter franskt mönster svamp i de förnämsta ståndens kosthåll, och på 1800-talet bedrevs omfattande svamppropaganda som faktiskt riktade sig till lägre cirklar dock utan resultat: "Däremot började präster lärare m. fl. liknande kategorier att använda sig av svampar till föda [...]".²³¹ Men detta var säkert inte hela sanningen, då både kyrkoherde- och komministerboställen hade sina egna kryddgårdar där prästfamiljer odlade örter och grönsaker för sitt eget behov. "Nu hafva vi begagnat så mycken nytta af vår kryddgård", antecknade Hermansson²³². Av Hermansson får man veta litet om potatisodlingen; efter 3/4 tunnor fet potatissäde fick de i september 2 åttlingar frisk potatis och omkring 2 tunnor skämd potatis²³³. I några församlingar kunde en komministerboställe vara en verklig inkomstkälla liksom hos komminister J.E. Törneros i Singö, som år 1832 fick 20 tr råg och korn, 1½ t:a vete, 6 fj ärter, 35 tr potatis och 20 lass hö²³⁴. Kategorin "frukt och bär" är ganska fattig; Hermansson har köpt bara äpplen (4 kapp.), päron, hallon, lingon (dom alla är köpta under perioden juli-december) och sviskon (juli för 1 Rdr. 12 skill.) - Euréns uppköp gränsser bara till lingon, fikon, sviskon och en gång hon har köpt citron.

Hermanssons tabeller ger inte så särskild exakt bild av de inköpta *köttprodukterna*; bara fläsk (inberäknade också en *gris* 5 Rdr. 12 skill. och "3 Tunn. hafveåt griser 15. Rdr. 24. skill.") ägg och "kött" är nämnda. I Euréns kassabok förekommer kalv, kalvstek, fläsk, får, gris, "benkött", korv, metwurst, lever, märg, tupp, ägg, korvskinn, blod och "kött" för 87 Rdr. 47 skill. - därtill har Sophie Eurén en gång köpt "3 Portioner stek för 1 Rdr.". De inköpta *fiskar* har Hermansson antecknat bättre; lax, "fisk", torsk, sill, lutfisk, ansjovis och *Cabiljo*. Kräfter och rökt lax förekommer också. Euréns "Hushålls-Conto" berättar om en lite annorlunda fiskmeny; aborre, fettsill, kryddsill, gädda, lax, lutfisk, sike, sill, storsill, strömming, nors och "fisk".

²³¹ Egardt 1970, s. 40.

²³² Hermansson, s. 253.

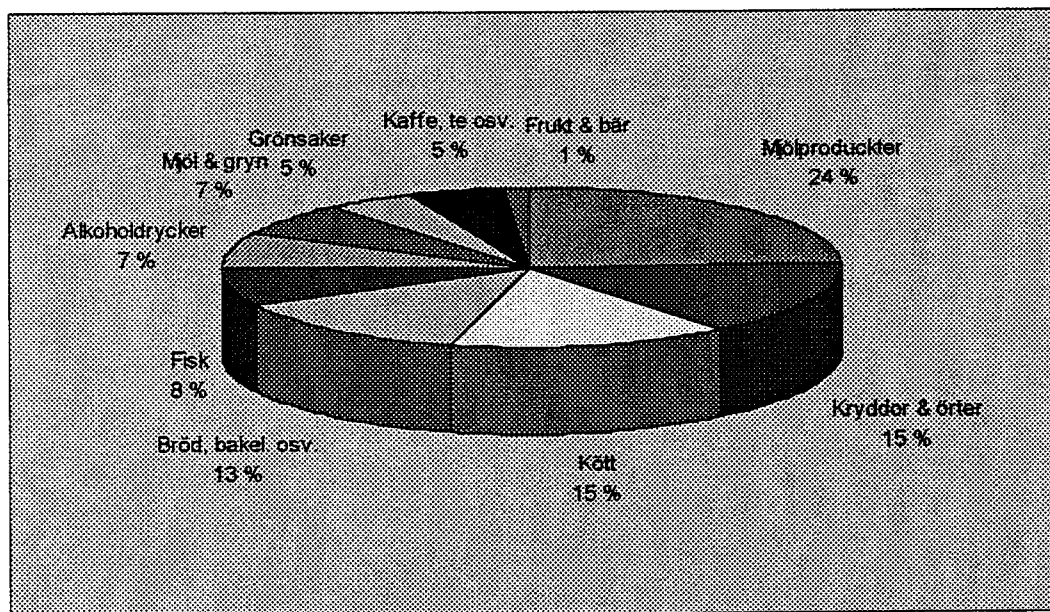
²³³ Hermansson, s. 263.

²³⁴ Alsne, ss. 243-244.

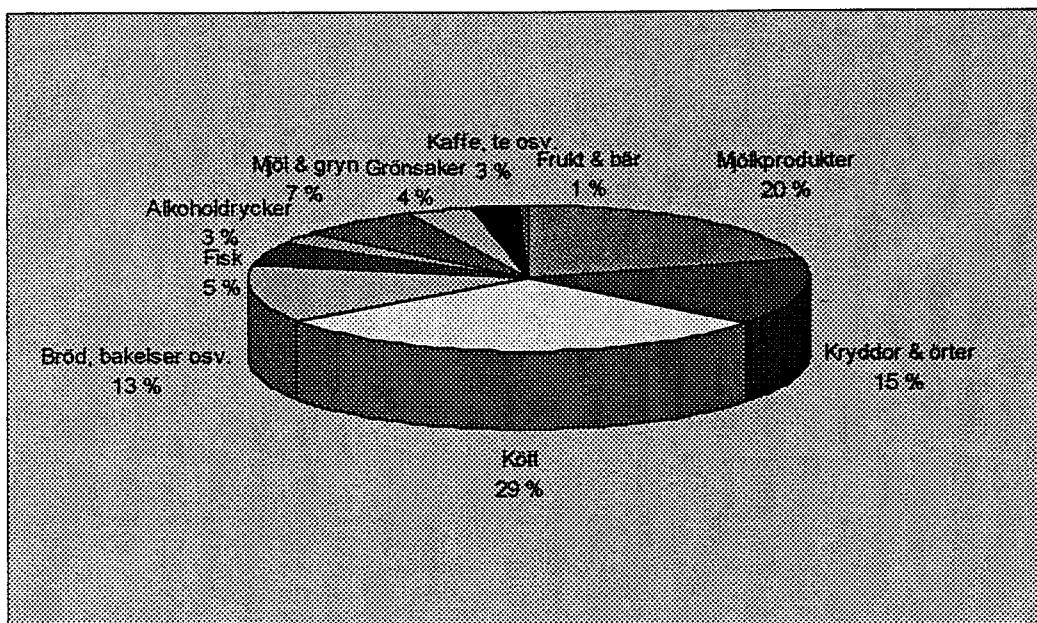
Mjolkprodukter i stadskommunerbostället är koost, getost, misost (mesost), smör, mjölk och grädde. Hos Euréns åt man mesost, ost, smör, färsk smör, matsmör, grädde, mjölk och råmjölk. Vad drack man i prästgården? *Dryckerna* hos Hermanssons var mjölk, dircka och öl - därtill förekommer vin, spirituosa, punsch och naturligtvis kaffe & te. Hos Euréns drack man dricka (1 Ankare dricka kostade 1 Rdr. 33 skill.), öl, saft, brännvin, vin ("främmande"), bittervatten, muskotblommdricka, porter, te och kaffe.

Bouppteckningar berättar sitt eget språk angående matkultur. I klockarpräst Asplunds bouppteckning förekommer t.ex.: En Pankakspade, En Pankakspanna, Munkpanna, En Plättpanna, Ett Woffeljern och Ett Strömmingshalster.²³⁵

Figur 6. Hermanssons matutgifter (%) år 1849 (tillsammans 429 Rdr)

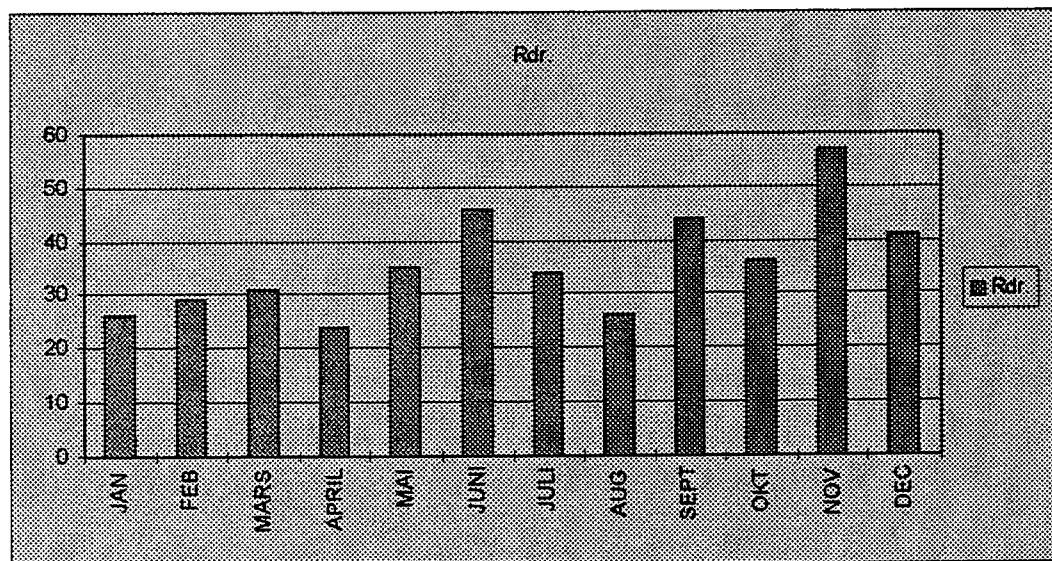

²³⁵ Bouppteckningar; F II:17, uppsl. 35-40 (Bouppt. 1857 20/4 efter L.D.Asplund), Serie XIX: Tuna tingslag 1816-, Kopparbergsläns häradsrättarkiv. ULA.

Figur 7. Euréns matutgifter (%) år 1843 (tillsammans 475 Rdr)

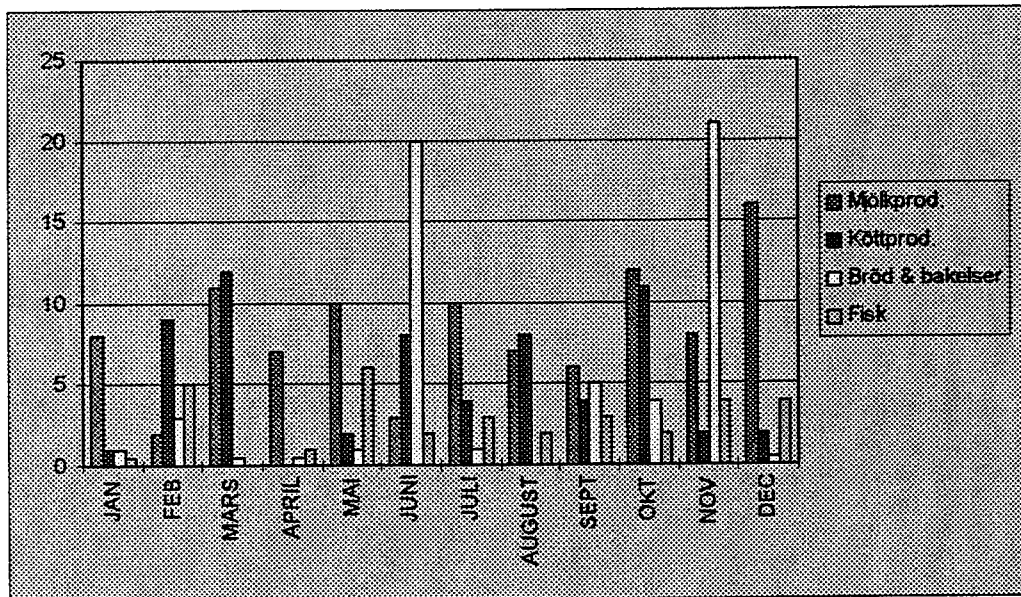
Tabellerna ovanpå visar att de största matutgiftsgrupper i båda prästgårdarna var kött (H 15%, E 29%), mjölksprodukter (H 24%, E 20%) och kryddor och örter (både H och E 15%). Alla andra varugrupper var nästan likadana av storleken i båda prästgårdarna. Den största skillnaden var det att i kyrkoherdegården åt man mycket mera kött som var också ganska dyrt. Hos Hermanssons drack man mera alkoholdrycker och åt mera fisk. Annars har matutgifter fördelats ganska jämnt och likartadt.

Figur 8. Hermanssons matutgifter per månad i Arboga år 1849.

Den här tabellen visar att Hermanssons matutgifter varierade litet under olika månader. "De billigaste" månaderna var april (c. 24 Rdr.), januari och august (c. 26 Rdr.). De största matutgifterna placerar sig till juni (c. 46 Rdr.), september (c. 44 Rdr.), november (57 Rdr.) och december (c. 41 Rdr.). Att man hittar juni och december bland de dyraste månaderna kan förstås med det att mest av de årets största högtiderna placerar sig till dessa månader; nämligen midsommar, jul och nytt år. November månadens stora matutgifter kan kanske förklaras med att man redan då började bereda sig för julen och vintermånaderna.

Figur 9. Hermanssons baslivsmedelsutgifter (mjölkprodukter, köttprodukter, bröd och bakelser och fisk) per månad i Arboga 1849.

Tabellen ovanpå visar hur några baslivsmedel köptes per månad år 1849. Mjölksprodukterna har köpts ganska jämnt, men i december var utgifterna klart större. Köttprodukter köpte man mest i februari, mars, juni, august och oktober. Två gånger om året (juni och november) köpte man mäktigt mycket bröd och bakelser. Fiskprodukter köpte man mest i maj, februari, november och december. Här följer man det tidigare nämnda mönstret att de största matutgifterna placerade sig till närheten av de stora årliga högtiderna; midsommar och jul. Således de största uppköpen gjordes under juni, november och december.

Dagens sysslor och arbete i prästgården har blivit rytmiserats enligt stabila måltider. Hurdant var dagens måltidsrytm i en kommistergård? Av Hermansson får man inget svar på denna fråga, men man kan granska hur det gick i några andra prästgårdar:

Tabell 10. Måltider

Måltyp	Prästgård	n:o 1	2	3	4 ²³⁶
Frukost	kl.	08.00	08.30	08.00	08.00
Middag	kl.	13.00	13.00	14.30	13.00
Mellanmål	kl.	16.00	17.00	?	16.00
Kvällsvard	kl.	19.30	20.00-21.00	20.00 ²³⁷	20.00

KÄLLOR: Lundqvist, ss. 40-45; Falk, s. 104; Bäckgren, s. 116; Hedström, s. 128-129.

Dessa måltider är från litet senare tiden, från 1870-1890-talen, men man kan tänka sig att dom är ganska jämförbara med 1840-1850-talens måltider. Då de här måltiderna är ganska likadana kan tänkas att dom presenterar en allmän prästgårdsmåltidsrytm; frukost åt man klockan 8 på morgonen, middagen började klockan ett på eftermiddagen, mellanmål åt man klockan fyra på eftermiddagen och kvällsvard ungefär klockan åtta på aftonen. Under årets stora festdagar (t.ex. under jul, pingst, midsommar) har rytmen varit annorlunda. Här förekommer alltså mönstret med fyra måltider. Var det ett vanligt mönster? *Anna-Maria Åström* har i sin avhandling, "*Sockenboarne - Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*", granskat måltidsmönstret i Finländska herrgårdar och där förekommer det att bara tre mål har ätits; frukosten, middagen och aftonvard (detta gäller över hela Europa bland borgare och adel under 1700-talet och 1800-talets början)²³⁸. I den svenska prästgården har man alltså ätit ett "extra" mål - här måste dock komma ihåg, att de här exemplen gäller 1800-talets senare hälft. I det följande finns det några exempel angående rätter i olika prästgårdar på olika måltider:

²³⁶ 1) Komministergård i Nerike 1880-talet, 2) Kyrkoherdegård i Kumla 1870-talet, 3) Kyrkoherdegård i Lerbäck (1870-)1890-talet, 4) Prostgård i Asker 1870-talet.

²³⁷ På julaftonen åt man kvällsvard redan klockan 17.00. Bäckgren, s. 121.

²³⁸ Åström, Anna-Maria, "*Sockenboarne*"- Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850. Ekenäs 1993. s. 192.

Tabell 11.

Måltid	Prästgård n:o	1	2	3	4 ²³⁹
Frukost		-ärtmjölsröran med fläsk eller sill och potatis, mjölk och kaffe	-korngrynsvälling, sill och potatis, smör och bröd	-kaffe, smörgås, ost	
Middag		-”torsdagsmenun” på torsdagarna, övriga dagar ”så omväxlande, som enkelheten medgav” -förrätter: t.ex. stuvade grönsaker stekt sill eller fläsk, ”-morötter med stekt sill, potat. och fläsk, ”skomakarlax” ²⁴⁰ -sopprätten av lingon och mjölk, mjölkvällingen, blåbärssoppa			
Mellanmål		-”flottsmörgås” eller ”honungssmörgås” (för barnen)			-”efterm.kaffet”
Kvällsvard		- rågmjöl- eller korngrynsgröt och mjölk, ärtmjölsplättar, ”kalvdans” ²⁴¹	-mjölgröt och mjölk samt smörgås		- rågmjölsgröt (vattgröt)

KÄLLOR: Lundqvist, s. 40-45; Eklundh, s. 24; Falk, s. 104; Rosell, s. 149.

Det är intressant att göra en liten jämförelse här med Sigurd Erixons uppteckning rörande Östergötland: ”Potatis och strömming var den vanligaste frukostmaten på bondgårdarna. På eftermiddagen var det aftonvard. Den bestod av ost, bröd, hembrygd dricka [...] Till kvällarna var det svartergröt (rågmjölsgröt), sill och bröd. Den åt man direkt ur faten”.²⁴² Vardagsmat i bondgårdar var alltså mycket liknande med de tidigare nämnda prästgårdarna; sill, gröt och bröd var viktiga delar i

²³⁹ 1) Komministergård i Nerike 1880-talet, 2) Komministergård i Nöbbeled 1850-talet, 3) Kykoherdegård i Hölö 1860-talet, 4) Kyrkoherdegård i Kumla 1870-talet

²⁴⁰ Skomakarlax ”bestod av starkt urvattnad spicken sill med äggbitar, alltsammans kringflutet av en ganska smakligljusgul, tunn skarpsås”. Lundqvist, s. 42.

²⁴¹ ”Fyra gånger om året bjödo korna på överraskning till kvällen i form av *kalvdans* (”kalvost”), där den viktigaste beståndelsen var *råmjölken*.” Lundqvist, s. 45.

²⁴² Fjellström 1970, s. 43.

matsedeln. Här förekommer det också måltidsmönstret med bara tre måltider som motsats till fyra måltider i prästgårdar.

7. Hermanssons privata liv

7.1. Från ungdomstidens förälskelser till äktenskapet - Hermanssons förhållande till kvinnor

Jag ska granska Hermanssons förhållande till kvinnor ur två synvinklar:

- 1) Vad tyckte han om kvinnor i allmänhet?
- 2) Vad tyckte han om sin hustru och sitt äktenskap?

En tredje synvinkel kan formuleras, med frågan "Hur skötte han sin systerdotters uppfostran?", från kapitlet "Komministergården som bildningsmiljö".

Hermansson har tiotals gånger beskrivit eller berättat om kvinnor i sin dagbok. Hans förhållande till kvinnor i allmänhet är sakligt. Trots att han alltid berättade vad han tyckte om någon sade han aldrig något osakligt om dem. De adjektiv han använde berättar mycket om hans egna och dåtidssamhällets förhållningssätt till saken:

"[...] denne Lars Olsson hade en hygglig hustru och en dotter som såg täck ut [...] hans lilla lifliga fru [...] hon är en dugtig och vacker hustru [...] hans fru hygglig (ser allvarsam och dugtig ut) [...] kronoprinsessan är inte vacker men ser god och älskvärd ut [...] Drottningen såg gammal och grå ut men är ännu dugtigt fet [...] min lilla snälla hustru [...]"²⁴³

Det känns som om han då och då talar om kvinnor som om de var barn, vilket påminner mig om *Henrik Ibsens "Ett dockhem"*.

"Emma Godée var den första jag mötte, då jag kom upp till fru Stridsberg. Jag igenkände henne strax, ehuru hon hade betydligt växt ut sedan jag sist såg henne.

²⁴³ Hermansson, ss. 146, 180, 207, 220, 253, 303.

*Hennes sätt hade en behaglig lätthet, hennes kroppsställning var nu rak och hennes gång behaglig. Doctorinnan Stridsbergs ansigte, sätt att tala, vara och föra sig talade om något lent mildt och godt, på nästan svagt.*²⁴⁴

En gång var Hermansson som ungarl på en resa i Stockholm och åt middag på "Werdshusets Lycktan" som var beryktad som plats "för de otucktigaste quinna persedlar". Där passades han upp av tvenne "prägtigt klädda" flickor. Hermansson tyckte att den ena flickan var en lång och skön kvinna men "som det tycktes aldeles förstörd".²⁴⁵ Mest positivt talar han om prästfruar. Han säger att en prästfru, *prostinnan Källström*²⁴⁶, har gladt temperament, goda själsegenskaper, en lärd och vårdad uppfostran, har sett sig om i världen och så väl i böcker som i umgänge hämtat en human bildning. Om en annan prästfru, *prostinnan Svedelius*²⁴⁷, berättar han, att hon är av naturen utrustad med goda själsegenskaper och att hennes utbildning inte har blivit försummad. I allmänhet anser Hermansson att "fruntimren derstädes (på Sollerön) hade ovanlig beläsenhet och dessutom fördelagtiga natursgåfvor"²⁴⁸. Hermansson berättar ganska intressant om *prosten Arosenius' fru*²⁴⁹.

*"[...] Fru, lång och ej mycket fet, har kunskap om mångalunda saker och utdelas råd till höger och vänster [...] hon är mycket vettgirig och vill ha reda på allt äfven i Saker, som icke är hennes kön till (?). Jag har ej fördra att quinnor prata i politik. - Hon vill gerna veta nytt och förnekar således icke heller sitt eget kön. Hon spelar gerna vira och bräde [...] Hon är annars en aktningsvärd och respectabel gumma, heter Sääf och är från Norrköping"*²⁵⁰

²⁴⁴ Hermansson, s. 151.

²⁴⁵ Hermansson, s. 56.

²⁴⁶ Katrina Charlotta Arosenius (f.1806). WSHM 2, ss. 80-81.

²⁴⁷ Amalia Charlotta Zettersten. WSHM 2, s. 80.

²⁴⁸ Hermansson, ss. 28, 47.

²⁴⁹ Katr. Brita Sääf (d.1859). WSHM 2, s. 6.

²⁵⁰ Hermansson, s. 35-36.

Hermansson tycker att prästfruar bör vara bildade, men en prästfru får inte veta för mycket. Det är bra att hon läser böcker och är klyftig, men gränsen går där kvinnan börjar intressera sig för saker, till exempel politik, som inte är lämpliga för hennes kön. Det är intressant att göra en jämförelse till 1600-talet. Den innehåller några likadana "teser". En italiensk kardinal Mazarin klagade i ett brev till en spansk minister att fransyska kvinnor

"vill blanda sig i allting. En sedlig kvinna vill inte lägga med sin man [...] om icke har dom talat om rikets angelägenheter med henne! Kvinnor vill se allt, vill känna allt och, vilket är värst, göra och ställa allt i ordning."²⁵¹

Man kan hitta också ett undantag angående prästfruar i hans dagbok: han har skällt ut en komministerfru som drinkare och att hennes döttrar var obildade²⁵². Trots att Hermansson har många konservativa åsikter som är typiska för sin tid, kan man urskilja tankar som berättar om hans respekt mot kvinnor:

*"Hon ledes ej af äregirighet och herrsk lystnad(?) utan af kärlek till det stora och välsignelserika hon uträttas då hon med sin ömma vård uppfostrar barnet hvilket hon åt samhället gifvit till en nyttig medlem deraf, under det mannen i sin herrsk lystnad(?), äregirighet och egenkärlek prisas och berömmas. Jag beundrar quinnan. Hvilken härlig sammansättning af ömhet, kraft och försakelse."*²⁵³

Hermansson berättar att hans första förälskelse var en *Lina Ihrman*, vilken han första gången mötte "såsom utbildad mö" på en *assemblee* i Falun. Den här flickan var först hans idealbild av en kvinna, men då han några år senare mötte henne igen hade hans känslor och uppskattning mot henne helt förändrats.²⁵⁴ Som ung pastorsadjunkt förändrades hans känslor något inför kvinnor. I stället för de oskyldiga känslor började han nu se och granska också kvinnans yttre dygder. Han

²⁵¹ Englund, s. 379.

²⁵² Hermansson, s. 89.

²⁵³ Hermansson, s. 104.

²⁵⁴ Hermansson, s. 79-80.

beskriver i detalj de kvinnorna han mötte på tjugonedagsbalen i Nora stads assemblesalen:

"Frökvarne Forsell och Frökvarne Hejkenskiöld voro utmärkt täcka denna afton. Deras knubbiga armar, som voro blottade nedom armbogen, deras hvita blottade halsar och deras inom sitt stängsel oroliga bröst förorsakade allt hjertklappning hos någon hvar af den manliga personalen. Edla Engvall, Guvernant hos Prosten, var äfven utmärkt täck denna afton [...] Hvilken häftig och angenäm oro föregår icke inom ett ynglingebröst vid anblicken af en skön quinnogestalt, hvilkens fina och välrundade armar äro blottade och hvilkens fylliga bröst och elastiska, rundade former föröda sig under de luftiga tygen."

Man kan väl förallmänliga att de här tankarna är normala bland unga män. Det är dock intressant att en prästman så detaljerat har vågat anteckna sina privata tankar i sin dagbok. Det är kanske frågan om dåtidens mera liberala strömningar? I alla fall *"dessa brännande lågor vid anblicken af sköna quinnokroppar, dessas spökande i phantasien"* lämnade honom inte i fred. Det är också intressant att Hermansson troligen hade skuld känslor angående sina tankar och på grund av det ett klart behov av att argumentera dem för sig själv. *"Hvad är då i dessa känslor och begär, som bör fördömas eller hvar är gränssen emellan det kyska och det okyska derå"*, undrar Hermansson. Sådana här känslor inför det andra könet är normala och en gåva som Gud har oss givit - och därtill är dem nödvändiga för släktens fortplantande, filosoferar Hermansson.²⁵⁵

Säkert var det också viktigt för en ung präst att väcka en ung kvinnas intresse genom att använda snygga kläder och att hand om sin personliga hygien. Lektor Eurén köpte t.ex. En Raktvål (-24- Rdr), Silkes Tvål (-12- Rdr), En Tandborste (-18- Rdr) och En Flaska Eau de Cologne (1 Rdr)²⁵⁶. Därtill hade han gjort t.ex. följande kläderuppköp: Ett Par Skinnhandskar (1.12.- Rdr), En Hatt (10 Rdr), Ett Par Stöflar med Gáloscher (15 Rdr), ½ Dussin prestkragor (4 Rdr) - och naturligtvis behövde

²⁵⁵ Hermansson, ss. 101-103.

²⁵⁶ Eurén, den 20 maj 1833; den 17 april 1833; den 4 juni 1833. X 260 ac. UUB.

man också ta väl hand om sina prästerliga kännetecken; Prästkragars stärkning (-24- Rdr)²⁵⁷.

Hermansson mötte troligen sin blivande hustru, Elisabet Mathilda Wahlbäck, i Järnboås prästgård där Mathildas morbror Daniel Godenius var kyrkoherde. Hon var dotter till komministern i Säter, Per Efraim Wahlbäck, och Eva Margareta Godenius²⁵⁸. Deras förhållande började redan år 1845 när Hermansson lovade Mathilda att de efter tre års tid, räknade från våren 1846, skulle gifta sig. I slutet av år 1847 skrev Hermansson i sin dagbok:

"Förhållandet emellan Mathilda Wahlbäck och mig, som med åren blifvit allt ömmare och förtroligare, befastades nu genom en ömsesidig trolofning"

När han fick komministertjänsten i Arboga räknade han med att genom Mathildas sparsamhet och goda förstånd skulle han ha mera att vinna än att förlora ekonomiskt. Hermansson högaktade klart sin hustru. Denna respekt för hustrun grundade sig på hennes naturliga förmåga, men den har också säkert någonting att göra med faktumet att Hermanssons hustru var en prästdotter. Att förstå penningangelänheter var alltså en dygd för en kvinna, tyckte Hermansson. Det var inte något ovanligt att en prästfru hade sinne för ekonomiska angelägenheter och att hon tillverkade som sin mans "finansminister", och det var mycket viktigt att en prästfru skulle vara en sparsam och ordentlig husmor²⁵⁹.

"Ja Gud vet hvad jag allt tänkte, men resultatet blef alltid att jag skulle gifta mig och beslöt att göra det genast. Jag hade på ett besök i Jernboås sommaren detta år förlofvat mig med Mathilda. Nu skrefs det till Jernboås och reagerades om lysning hvilken skulle förtsa gången i Jernboås kyrka den 15 October..."

²⁵⁷ Eurén, den 20 maj 1833; den 13 feb 1836. den 4 juni 1833. X 260 ac. UUB.

²⁵⁸ WSHM 2, s. 129.

²⁵⁹ Reimers, s. 185; Widén 1994, s. 61.

De gifte sig den 19 november 1848 i Järnboås. Bröllopet betalades av kyrkoherde Godenius och det kostade 1 000 Rdr²⁶⁰. Ålderskillnaden mellan mannen (f. 1813) och bruden (f. 1823) var c. tio år, vilken var dåtidens genomsnitt²⁶¹. Man kan klart se att ekonomiska situationen hade mycket att göra med att gå i giftastankar. Det krävde än mängd pengar för att gifta sig och kunna grunda en familj. Det vill säga att det var säkert lättare om den unga prästen hade en ordinarie ämbete som t.ex. komminister, skolmästare eller kyrkoherde. När man hade en ordinarie ämbete hade man också en ämbetsboställe att bo i. Hermansson kunde alltså uppfylla sitt löfte till Mathilda något tidigare eftersom han fick lägenhet förut på grund av den nya tjänsten och "det är ingenting ondt i det", tänkte han²⁶². Lägenheten var alltså den andra nyckelfrågan för att kunna och vilja gifta sig. Hermanssons penningssituation var rimligt bra före bröllopet. Alla hade det inte bra med pengar. Komminister *Lars Fredrick Pettersson*, som i mitten av 1880-talet gifte sig, hade fortfarande studieskulder kvar, och därtill måste han strax som gift man remontera sin komministergård så att hans skulder var tillsammans 18 000 kr. (hans lön var 2000kr/månad). Denne komministers räddning var, vem annan än, hans hustru som förstodd sig på ekonomiska saker och kunde också tjäna lite extra inkomster för hushållet.²⁶³

Hermanssons inställning till äktenskapet var konservativ och normal för sin tid; han tyckte att utomäktenskapliga förhållanden var en stor synd. Han motiverade sin åsikt med Bibeln och Guds vilja; en man gjorde hor med en kvinna i utomäktenskapliga förhållanden, då hans begär var icke helgad af kärleken till

²⁶⁰ Av totalsumman fick han höra först senare, den 13 april 1849, av rektor Asplund, då han besökte honom i Hubbo; Gubben Godenius hade skrivit ett brev till prostinnan Godenius, där han berättade att bröllopet hade uppgått till 1 000 Rdr. Hermansson, s. 227.

²⁶¹ Denna slutledning har gjorts enligt Norrmans tabell "Komministeränkorna i Uppsala stift 1720-1920. Åldersskillnad mellan hustru och man vid komministerns botgång". Norrman 1993, s. 59.

²⁶² Hermansson, s. 185.

²⁶³ Zetterstedt, ss. 243-244.

Gud.²⁶⁴ Hermansson aktning för äktenskapsinstitutionen kan noteras också genom hur han bedömer sin väns, komminister i Arboga landsförsamlingen Johan Lundelius', tankar angående äktenskapet. Hermansson undrar varför Lundelius tog "henne" *"till hustru utan att betänka nödvändigheten af den innerligaste harmoni, der aktning och kärlek, som dervid är förnämsta villkoret"*.²⁶⁵ När han väl hade gift sig tyckte han att det var någonting han alltid hade velat och han njöt av denna tid. Han erinrade sig inte mer "de gamla, goda Jämboåstiderna" utan sökte sin hustrus sällskap.²⁶⁶ Komminister Dahlberg skrev också lite om sitt förhållande till sin blivande hustru:

*"Reser med henne till H(?) kyrka och språkade om vår förbindelse [...] Tänker på A.L.²⁶⁷ [...] Börjar fundera om brölloppstiden [...] Med fruktan motser äktenskapet. Får tron hos Fru Hågström [...] Till Åbyn att hemta hustru"*²⁶⁸

Före äktenskapet kunde hans känslor vara också ganska motstridande: *"Torr och trög och strid om A.L."*²⁶⁹ Dahlberg använde ganska korta satser i sin dagbok och sade också kort och gott om sitt äktenskap: *"Trefligt att vara gift."*²⁷⁰ Det är också intressant att se att ofta när han skrev om sin blivande hustru började han i mitten av satsen skriva på latin. Han ville alltså inte att det stora flertalet skulle veta något om hans känslor²⁷¹.

²⁶⁴ Hermansson, s. 103.

²⁶⁵ Hermansson, s. 196-198.

²⁶⁶ Hermansson, ss. 181, 185-186, 227, 258.

²⁶⁷ Aurora Lundström. Härnösands Stifts Herdaminne. III Delen. Uppsala 1925. ss. 199-200.

²⁶⁸ Dahlberg, den 27 mars 1845; den 18 maj 1845; den 5 juni 1845; den 4 juli 1845; den 4 august 1845, X 257 e., UUB.

²⁶⁹ Dahlberg, den 4, 5, 6 april 1845. X 257 e., UUB.

²⁷⁰ Dahlberg, den 11 august 1845, X 257 e., UUB.

²⁷¹ Dahlberg, den 26 junii, den 27 junii, den 28 junii 1845; 8-9 julii 1845, X 257 e., UUB.

7.2. Familjeliv i stadskomministergården

Då Hermansson den 15 april 1849 var hos skolrektor Asplunds i Hubbo, hade Mathilda första gången kännning av sitt ännu ofödda barns liv²⁷². Den 5 juli var herrskapet ut på marknaden för att köpa "åtskilligt behöfligt för den lilla väntade, som inom tvenne månader läser komma"²⁷³. Hermanssons utgiftstabeller från år 1849 visar under rubriken "Barnsaker" summan 3 Rdr. Alla barnsaker hade köpts från "Jurnalen"²⁷⁴. Under dåtiden var det en viktig sak att barnen var "äkta" och att barnen hade fått sin början under giftermålstid. Det här var naturligtvis en saftig skvallerämne bland allmogen och trots att Hermansson var en gift prästman kunde han inte undgå misstänkar att hans barn hade avlats före giftermålstiden. En fru Lindberg i Järnboås "hade gjort sig all möda att utsprida att Mathilda skulle gå i väntade dagar och således för tidigt nedkomma med barn". Detta gjorde Hermansson ledsen: "Det synes emedlertid huru mycket göres, att nedsätta oss båda i andra människors ögon".²⁷⁵ Hermanssons bekymmer kan väl förstås, eftersom han var en präst, som uttryckligen borde föregå med gott exempel för de andra sockenboarne. I alla fall föddes Hermanssons första barn, en liten flicka vägande omkring 9 markar, "¼ 9 på morgonen" den 16 september 1849. Modern Mathilda förorsakade ovanligt stor blodförlust, men blev snart frisk igen. Barnet var helt frisk och tog gärna bröstet, men fick din först *fru Kumlins* bröst tills Mathilda fick mjölk i sitt eget. En månad senare antecknade Hermansson att lilla-Anna hade blivit mäkta fet.²⁷⁶ Det sades att barnet likade Hermansson: blå ögon, en bred trubbnäsa, något tillbaka slutande panna och en täck mun. Tvenne fördjupningar mellan mun och hakan återfinnas hos modern. Dottern erhöll den 23 september i dopet, som började klockan ½6, namnet *Anna Mathilda* efter sin farmor och sin mor och efter tvenne af Mathildas bästa vänner, *Anna Eckerlund* på Öland och *Mathilda*

²⁷² Hermansson, s. 234.

²⁷³ Hermansson, s. 247 (den 5 juli 1849).

²⁷⁴ Hermansson, ss. 279-280.

²⁷⁵ "Det är nu 8tta månader sedan vi gifte oss och när hon således nedkommer på 10de månaden, kan väl ingen annan människa, än Lindbergskan, påstå att det är för tidigt." Hermansson, s. 250 (Fredagen den 13 juli 1849).

²⁷⁶ Hermansson, ss. 262-264, 268.

Wallin på Göthabro i Nerike. Doppet skedde av doktor Björling, och Hermanssons svärmor, Eva Margaretha Wahlbäck (f. Godenius), frambar flickan till dopet. Efter dopet hade Hermanssons dopöl hos sig i komministergården.²⁷⁷ När lektor Axel Eurén i februari 1836 arrangerade barnsöl hos sig bjöd han på gästerna Win (6.16.- Rdr) och Confect (15.12.- Rdr).²⁷⁸ År 1852 föddes Hermanssons andra barn, Anton August, men han dog redan 1858.²⁷⁹ Man var mycket rojalistiska i prästgårdarna och ofta erhöll barnet den regerande konungens namn.²⁸⁰

I komministergården firade man också födelse- och namndagar:

*"Thorsd. den 26 Min födelsedag. Thilda gaf mig ganska vackra valser och trackerade med kaffe, blommor och fruckt. En herrlig väderlek."*²⁸¹

Med att "Thilda gav mig ganska vackra valser" menar han troligen att Mathilda spelade valser med deras klaver. Måndagen den 29 juli 1850 firades Hermanssons namndag "på ett ståtligt sätt" av mamsellerna Norgren, Amanda Wahlbäck och Hermanssons systerdotter Maria Nette, och Mathilda gav honom *en kardus*²⁸².

²⁷⁷ "Faddrarne voro morbror Jennische och moster Stina Cajsa i Tuna, Prosten Svederus i Nora och min svärmoder, Doctor Björling och hans fru i Arboga, häradsdomaren Per Persson i Gammelhyttan och hans gumma. Ungfaddrar Pastorsadjuncten Samuel Wahlbäck i Leksand och Amanda Wahlbäck i Nora, pastorsadjuncten Mossberg i Linde och mamsell Mathilda Wallin på Göthabro i Nerike. Inga mer faddrarne än doctor Björlings, Doctorinnan Kallstenius och min svärmoder var närvarande utan föreställes: prosten Svederus af Doctor Bergmansson, Prosten Lundelius af sin brorson comm. Lundelius i Arboga landsförsamling, Samuel Wahlbäck af Sallander och Amanda af vår hyresgäst Mamsell Uhrberg.". Hermansson, ss. 262-264.

²⁷⁸ Eurén, den 1 och den 2 feb 1836. X 260 ac. UUB.

²⁷⁹ VSHM 1, s. 120.

²⁸⁰ Pleijel 1971, ss. 64-65.

²⁸¹ Hermansson, s. 228 (thorsd. den 26 maj 1849).

²⁸² Hermansson, s. 301 (månd. den 29 juli 1850).

På somrarna var familjen Hermanssons favoritställe trädgården och kryddgården. Man gick dit vanligtvis om kvällarna för att slappna av, äta, dricka och läsa tidningar. Söndagen den 10 juni 1849 gick de till kryddgården och tog med sig pipa, kräftor och pounche. En annan gång gjordes i trädgården "trädbockarne och gungbrädet" i ordning.²⁸³ En gång gjorde Hermanssons en liten sjöresa med *Westmans*; de åkte till en holm där de åt kräftor och drack öl, punsch och vin.²⁸⁴ Måndagen den 30 maj 1849 gick Hermansson med Mathilda för att se valborgmässoeldar.²⁸⁵ I Ramnåsa kaplansgård brukade prästfamiljen Danielsson samla kring salens öppna spis under vinterkvällarna för att berätta sagor och spökhistorier och för att glatt underhålla varandra.²⁸⁶

7.3. Komministergården som bildningsmiljö

*"De svenska prästhemmen blev efter reformationen och fram till 1910, då löneregleringslagarna bröt sönder en månghundraårig tradition, den självskrivna medelpunkten i socknens både andliga och materiella liv. De skapade en säregen kulturform, som i sig förenade allmogens levnadsvillkor och ämbetsmannavärldens högreståndsmässiga levnadsvanor. Prästgårdskulturen blev ett föreningsband mellan dem båda. Prästen var både bonde och herreman, och prästgården intog därför en särställning inom socken. Prästens ställning som kulturpersonlighet i Sveriges historia kan svårligen överskattas"*²⁸⁷

Så här påpekar Hilding Pleijel angående prästgårdens funktion och betydelse som kulturmiljö. Jag har inte hittat något påstående att detta gäller också komministergårdar eftersom man vanligen menar kyrkoherdeboställen när man talar om prästgårdar. Man kan dock tänka sig att komminister (eller adjunkt) levde

²⁸³ Hermansson, ss. 235, 239, 243, 248, 262.

²⁸⁴ Hermansson, s. 301.

²⁸⁵ Hermansson, s. 228 (månd. den 30 maj 1849).

²⁸⁶ Pleijel 1925, s. 111.

²⁸⁷ Hellqvist 1979, ss. 22-23.

liksom kyrkoherdar - dock volymen av deras livsstil var kanske mindre. Trots att Hermansson tillhörde prästproletariatet var han dock **präst**. Med hans utbildning var han också en ståndperson och det tyckte också Hermansson själv redan när han var pastorsadjunkt i Järnboås:

"En prest på landet afskild från umgänge med ståndpersoner [...] O! om man hade några bildade Ståndpersoner här i Socknen af hvilkas umgänge man kunde uppbyggas, förädlas och bildas. Bildning! Hvad är bildning?"

Med en ståndperson menar Hermansson alltså en bildad person. Han berättar att i Järnboås och i Nora fanns det sådana bergsmän som för sin rikedom och sitt ekonomisk inflytande i socknen umgicks med ståndpersoner men att rikedom själv inte räcker för att vara en ståndperson. Han tyckte att en person som aldrig läst någon annan lärobok än katekesen och som "bara har kunskap om sina åkrar" inte kan vara en stånd- eller bildad person.²⁸⁸

Kaarlo Wirilander har forskat i härkomstgruppers maximifrekvens i tjänstemannakårens sociala struktur i Finland under åren 1721-1870. Hans forskningsresultat visar att prästerskapets betydelse var särskilt stor, inte bara i sin egen grupp, även i många andra grupper. Prästerskapet var mest frekventa härkomstgruppen i följande tjänstemannakåren²⁸⁹: församlings präster (51,3%)²⁹⁰, skollärare (40,6%), universitetslärare (35,9%), civilmilitärer (33,8%)²⁹¹, lantmätare (27,1%), häradshövdingar (26,4%), tjänsteläkare (25,4%), borgmästare (22,9%), forstmästare (22,2%), hovrätter (21,3%), kronofogdar (16,3%) och häradsskrivare (12,6%). Denna prästerskapets dominans kan förklaras med att prästerskapet som tjänstemannagrupp var den största gruppen; 1721-1870 totalt 8600 uppgifter, medan i den näst största gruppen, officerare, fanns det bara 2340 uppgifter.²⁹²

²⁸⁸ Hermansson ss. 106, 122-123.

²⁸⁹ Procenten efter tjänstemannagruppen är beräknad på totalantalet uppgifter om härkomst rörande tjänstemannakåren.

²⁹⁰ Gruppen omfattar även biskopar och tjänstemän vid domkapitlen.

²⁹¹ Har räknats också militära kleresiet.

²⁹² Wirilander, ss. 210-211.

Gerd Reimers konstaterar att "prästens söner har ofta själva blivit präster men också skalder, historiker, teologer, ämbetsman eller tidningsmän, kort sagt humanister". Reimers fortsätter att det inte finns "så många naturvetenskapsmän, inte heller påfallande många bildkonstnärer eller musiker". Reimers förmenar att siffrorna förhåller sig 75% för humanister och teologer mot 25% för övriga.²⁹³

På 1600-talet fick de flesta kvinnliga ståndpersonerna bara en ganska enkel utbildning. Meningen var att den skulle göra dom som goda makar, kloka hushållerskor och dygdiga matroner och t.ex. den litterära bildningen var av sekundär betydelse.²⁹⁴ Reimers skriver att "*om (präst)flickornas uppfostran är det mera sällan tal*". Och han fortsätter att prästdöttrars uppfostran "*förlades oftast till kök och visthusbod, kanske vid sybåge och vävstol eller rent av vid ett instrument*". Pianospel och sång tillhörde varje "bildad" flickans uppfostran och lär ha varit ganska vanligt också bland prästdöttrar. Man vet att också Hermanssons hustru, Mathilda, kunde spela klaver. Mathilda var komministerdotter och hennes kunskaper i klaverspelningen visar att man ansåg den här förmågan viktig också i lägre prästers gårdar.²⁹⁵ Därefter kunde hon som prästfru fortsätta denna tradition till sina egna barn. Inte heller talas det ofta om präsgårdsmamsellernas boklig bildning. Ofta var deras öde redan bestämt att fortsätta traditionen för att själv bli prästfruar, och så förmedlade de prästgårdskulturen "vare sig det gällde yttre saker som recept för julbaket och mönster för vävstolen eller mer irrationella ting som högtidsseder och vardagsbruk".²⁹⁶

År 1839 blev Hermansson förmyndare åt sin systerdotter *Maria Ulrica Nette* (f. 24.3.1835). Hermanssons uppgift var att ta hand om Marias arv och om hennes bästa i allmänhet. Han utförde sina skyldigheter väl och tyckte att det var viktigt att Maria fick en bra bildning. Först år 1839 arrangerade Hermansson lilla-Maria till en

²⁹³ Reimers 1993, s. 106, 160, 162.

²⁹⁴ Englund, s. 377.

²⁹⁵ Boupp. efter Elisabeth Mathilda Hermansson, f. Wahlbäck 22/5 1888, Uppsala rådhusrätts och magistrats arkiv, F 33:2, ULA; Hermansson, s. 301 (månd. den 29 juli 1850).

²⁹⁶ Reimers, ss. 41-42, 106, 167; Pleijel 1971, s. 66.

pension i Falun mot ett arvode av 150 Rdr. årligen²⁹⁷. År 1842 flyttade Maria hem till Hermansson i Järnboås. När hon hade bott tre år i Järnboås skrev Hermansson i sin dagbok att Maria hade varit duktig i skolan, men att hon dock hade blivit lite förvildad till följd av att hon inte hade några bildade barn att umgås med. Hermansson blev bekymrad för hennes moral och skickade Maria till Askersund där *doctorinnan Stridsberg* hade en privatskola. Hermansson själv följde Maria till Askersund den 7 september 1846 anträdde de resan. I Askersund diskuterade Hermansson med doktorinnan Stridsberg om Marias tidigare bildning och om hennes framtid:

*"Jag omtalade de böcker hon läst. Elfving's Franska grammatika, som Maria hade med sig, vann fru Str. tycka så, att ehuru Meidinger var antagen till lärobok i hennes skole, Maria ej skulle behöfva köpa någon annan fransysk lärobok; Men Platons Geographi och Wings Svenska historia behöfde hon och dessa fick Maria pengar till vid min afresa. Jag väckte frågan om huru arvodet önskades få kvartalet eller på halfår, hvarvid det önskades kvartaletid. Äfvenså önskade Fr. Str. att få första kvartalet i förskott. Jag lemnade henne derföre 50 Rdr.Rgs. äfvenså Marias prestbevis."*²⁹⁸

Mot 200 Rdr.Rgs. per år, vilken summa Hermansson tyckte vara billig, kunde Maria bilda sig åtminstone i franska (vilken hon hade studerat redan tidigare), Sveriges historia och Platons Geographi. Maria kunde också spela klaver: *"Kom Rosén och stämde claveret, och öfverekoms att hon skulle spela med Maria Onsdags och Lördags förmiddagarne mellan 10 och 11"*²⁹⁹. Efter att Hermansson hade blivit komminister i Arboga tog han Maria till sig. Det här beslutet, vilket han gjorde efter komminister Lundelius' råd, ångarde han senare eftersom han kände att Maria

²⁹⁷ Vid slutet av år 1839 var Marias kapital 1248 Rdr. och år 1846 var 754 Rdr. kvar. "Förmyndare Redovisning rörande f.d. Kronolänsmannen Hr. Notarien Joh. Nettes dotters Maria Ulricas egendom samt dess förvaltning från ock med 1839 till 1846 ingifven till Nora HäradsRätt d. 6. Junii 1846. (Av pastorsadjunkt i Järnboås prästgård O.E.A. Hermansson)". Original i privatägo, Nyslott, Finland.

²⁹⁸ Hermansson, ss. 145, 152-153.

²⁹⁹ Hermansson, s. 242 (thorsd. den 21 juni 1849).

kände sig så ensamt i Arboga. Hermansson ville medverka till Marias situation och om hösten 1848 skickade han ett brev till en Rosberg, där han bad att om denne kunde fråga Irmans, om de mottog Maria i sitt hus som informator för deras barn sedan hon gått till nattvard för första gången år 1849³⁰⁰. Troligen fick hon inte den här tjänsten. När Maria då hade gått till nattvard för första gången började Hermansson tänka på hennes framtid igen. Han arrangerade en biträrande lärarinnas plats hos doctorinnan Stridsberg åt henne. Marias lön var 50 Rdr. Rgs. per år och hon flyttade till Askersund den 20 augusti 1850.³⁰¹ Hermansson tyckte att eftersom han var präst måste hans "skyddsling" få en bra bildning och en bra framtid. Man kan säga att han lyckades i sina försök; när Hermansson dog hade Maria privatskola hos klockarprästen Asplund i Stora Tuna³⁰². Eftersom Hermansson dog redan år 1854, varvid hans barn var mycket unga, man inte vet hur han skulle ha uppfostrat sina barn. Men kanske hans sätt att uppfostra sin systerdotter och hans förhoppningar angående Marias uppväxtnmiljö ger oss en aning av den. Jag vill till slut citera här en definition om prästgården som växningsmiljö:

"Var finns förresten en bättre plats att växa upp på än en svensk prästgård? Var annorstädes finns denna obeskrivliga förening av traditioner från akademikers och bondens kulturkretsar? Var lär man sig bättre känna sitt folk, sådant det verkligen är, i sina samhällsskikt, i arbete och högtid?"³⁰³

7.4. Förhållande till alkohol och andra njutningsmedel

- Har jag inte sagt dig, att när vi är borta på kalas och super, så ska du inget ta.

³⁰⁰ Hermansson, ss. 222-223.

³⁰¹ Hermansson, ss. 75-76, 80, 83, 104, 132, 145, 151-153, 157, 185, 222-223, 272, 276, 297, 302; Husförhörslängder 1846-1855, AI:10A, fol. 301, ASKA. ULA.

³⁰² Asplund, Selma Emilia (1950-1921); lärarinna, Dagbok N:o 2(/5) 1903-1910, den 14 augusti 1906; Husförhörslängder 1850-1860; AI:21A, fol. 214, STKA. ULA; 1846-1855, AI:10A, fol. 301, ASKA. ULA.

³⁰³ Thunander, s. 210.

- Bäste farbror, svarade adjunkten lugnt, när skulle jag då få något?³⁰⁴

Så här diskuterade två präster, prosten *Per Abraham Delin*³⁰⁵ och adjunkten *Axel Emanuel Holmberg* när de enligt folksägen återvände från ett mat- och dryckrikt gästabad och åkdonet, adjunkten i tömmarna, hade vält. Enligt K.G.Olofsson imponerade prästerna allmogen *"med sin lärdom, sin kvickhet, sin myndighet eller med sin kroppsliga styrka. De hade också ord om sig att kunna tåla sprit bättre än de flesta lekmän. Själasörjare, vilka som karlar förstodo att taga sitt glas, uppskattades alltid av sina församlingsbor och högaktades rent av mera än sådana, som voro mera måttliga med starkvaror"*³⁰⁶.

Men hurdan var verkligheten? Var pimplande präster bara ett undantag i samhället? Naturligtvis var prästerna just de människor man förväntade sig att skulle vara förebilder för alla andra. Vi kan se på vad hustavla stadgade för prästeståndet:

*"En biskop skal vara ostraffelig/ ene hustrus man/ Wakande/ nöchter/ sedug/ Gästgifvare/ läracktig/ ingen Drinkare/ Icke bitter/ icke Sniken efter slem Winning utan mild/ icke trätosam/ Icke girug..."*³⁰⁷

Verkligheten har ofta varit något annorlunda. Man måste komma ihåg att prästerna är, och var, bara vanliga människor liksom var och en av oss. De hade samma problem, samma mot- och medgångar och de gjorde fel liksom alla andra människor.

Under 1800-talets första hälften var husbehovsbränningen en särskild fri- och rättighet för svenska bönder och präster. Det var en helt naturligt sak att prästen i församlingen åde tillverkade och försålde brännvin liksom andra jordens

³⁰⁴ Olofsson, K.G., *Prästhistorier. Prästen i folktraditionen tro och verklighet, dikt och sanning om vördade själasörjare.* Lund 1942. ss. 36-37.

³⁰⁵ Han var kyrkoherde i Hjärtum och Västerlanda 1833-1870. Holmquist, ss. 36-37.

³⁰⁶ Holmquist, ss. 41-42.

³⁰⁷ Reimers 1993, s. 28.

produkter³⁰⁸. Brännvinssuperiet var en folksed då, och den här saken hade också framkallat *Karl XIV Johans* ingripande. Situationen började först förändra då *Svenska nykterhetssällskapet* grundades år 1837. Hermansson själv var 1842 med i prästmöte i Västerås där man behandlade nykterhetsföreningens stiftande och brännvinsbrännings upphörande i prästgårdar³⁰⁹. Nykterhetssällskapetets arbete gav resultat så att brännvinssuperiet som folksed i stort sett minskades, och år 1855 blev ett bakslag för vänner av brännvin. Första steget till nykterhetslagstiftning blev ett faktum; husbehövsbränningen blev förbjuden.³¹⁰

Ursprungligen var meningen att skriva ett kapitel om Hermanssons förhållande till nykterhetsfrågan och husbehövsbränningen. Jag nödgades dock förändra överskriften ty Hermansson inte har skrivit någonting om dessa. Han bara nämner att i Svinnersta by "läser tillverkas mycket brännvin af potatis"³¹¹. I stället berättar jag om hans förhållande till alkohol i allmänhet. Man kan säga att Hermanssons förhållande till alkohol var liberalt. Men liksom kristendomen och hustavlan dömde den omåttliga pimplanden, tyckte Hermansson inte heller om det; åtminstone erkände han den inte. Här måste också komma ihåg att i den tiden drack man i allmänhet mycket alkohol, mycket beroende på husbehövsbränningen. Som reaktionskraft fungerade nykterhets- och väckelserörelserna. Men som sagt var, ett glas eller två gjorde ingen skada, tyckte han. Ofta berättar han hur någon bjöd honom på eller hur han bjöd någon på punsch, vin, öl, champagne, portvin eller skålar. Då och då har han skrivit om hur många glas han tömde eller hurdan festens "atmosfär" var:

"...dracks ett glas vin... skålas druckes för konungen, kungl.huset, biskopen... jag drack 2ne glas vin... dracks några glas... Bra mycket pousch dracks der... der

³⁰⁸ Eklundh 1925, s. 20.

³⁰⁹ Hermansson, s. 112.

³¹⁰ Holmquist, Hjalmar, *Handbok i Svenska kyrkohistoria 3. Från romantiken till världskriget*. Stockholm 1941. ss. 9-10.

³¹¹ Hermansson, s. 150.

dracks tappert... ett godt gl. svagdricka och ett par glas pounsce... Der åts, pratades, dracks, sjöngs, superades och dracks igen...³¹²

Jag har redan berättat om de ystra kalas Hermansson varit med om under sin ungarstid, men sistnämnda notiser ger kanske en ganska normal bild angående alkoholanvändningen under 1800-talets första hälft; att dricka skålar för konungen, kungliga huset o.s.v. var ett normalt dåtidens sätt. Därtill brukade man dricka t.ex. brorskålar och avskedsskålar³¹³. I Västsverige drack man den dödes skål vid begravningar³¹⁴. På följd av Hermanssons prästerliga tjänst måste han ofta delta i olika slags öl där man bjöd på gästerna alkohol, och begravningöl var inget undantag. Därtill när en präst vandrade kring socken före jul för att få sitt lön in natura hände det ofta att det "bjöds på välfägnad i vissa mera burgna gårdar där lilla supen ingalunda saknades", och det kunde hända att "tjänstemannen var tämligen lullig när han kom hem med sitt lass"³¹⁵. I samband med husförhören förekom det ofta att bränvinskannen "gick laget omkring från den ene till den andre" och det ansågs ett dåligt kalas om inte några av gästerna blev berusade", och också prästen och klockaren var ibland så berusade "att de fick hjälpas upp i vagnen".³¹⁶ Man vet också att i Skåne vid början av 1800-talet "prästfolket, brudparet, klockaren och någon av de förmämsta bland bönderna [serverades] ett glas mallaga; men de övriga, vilkas smak ansågs kunna nöja sig med mindre, endast en sup", och vid de småländska husförhörskalasen fick "prästen vin till maten, medan bönderna drack brännvin"³¹⁷. Här förekommer alltså två olika drickskultur i samma kalas; prästparet som förmämsta drack importvaror medan bönderna fick nöja sig med hemprodukter. Det här färgerika händelserna har varit ganska allmänna men lika vanliga, mest beruende av nyckterhets- och väckelserörelserna, var prästerna som motarbetade superiet. Komminister

³¹² Hermansson, t.ex. ss. 55, 79, 128, 153, 221, 227-228, 253.

³¹³ Hermansson, t.ex. ss. 60, 95, 266.

³¹⁴ Bringéus 1970, s. 22.

³¹⁵ Lindvall, O.D., 1920 (Gästrikland, Ockelbo s:n). 1933:3. (ULMA). s. 51.

³¹⁶ Kristoffersson, Nelly, Husförhör, 1950 (Småland, Aneboda, Slätthög). 20765 (ULMA). s. 42, 44-45.

³¹⁷ Bringéus 1970, s. 14.

Dahlberg var kanske lite mera konservativ i sitt förhållandet till alkohol. En gång tyckte han att det var nödvändigt efter ett dödsfall att varna några människor för spritens dåliga inflytande:

*"Mackström (f.d. drickaren) dör. Deraf tar jag anledning ge varning åt hans stallbröder."*³¹⁸

Han också skrev hur han hade använt alkohol. En gång deltog han t.ex. i en bal vid rådstugan där borgaren proponerade hans skål³¹⁹. Alkohol var för Hermansson också något annat än en festdryck. När han hade en disputation i Västerås tänkte han att det skulle gå bättre om han tömde några glas vin före disputationen:

*"[...] jag hade en frukost förut, på hvilken jag drack några glass vin... så gick dock disputation bra nog, så att jag fick mig ett approbatur."*³²⁰

På eftermiddagen den sista mars 1849 mötte Hermansson ett par vänner, Ingvalsson och Sallander, på *Hyvens Conditori* i Arboga. De drack "en todde" och detta bjöds också till Hermansson. Tyvärr kunde han inte motta toddyn, eftersom hans doctor hade förklarat spriten skadlig för honom:

*"Dumt emedlertid, att man ej skall kunna dricka ett glas med en god vän. Blir frästelsen något skador, gör jag det väl ändå, fruktar jag."*³²¹

Toddydrickning förekommer också i lektor Euréns anteckningar; t.ex. Toddy i Philipsstad år 1836 kostade 1.16.- Rdr.³²² I en conditori har man kunnat njuta också något annat än bara en todde. Euréns uppköp var t.ex: den 11 feb 1836 Chocolad med bröd (-12- Rdr), den 15 feb 1836 Pepparkakor (-24- Rdr), den 5 mars 1836 1

³¹⁸ Dahlberg, 10.maj 1843, X 257 e., UUB.

³¹⁹ Dahlberg, 6.februari 1842; 19.november 1842; 9.januari 1843; 9.januari 1845; 10.januari 1845, X 257 e., UUB.

³²⁰ Hermansson, s. 180.

³²¹ Hermansson, s. 218 (den sista mars 1849).

³²² Eurén, år 1836 . X 260 ac. UUB.

kopp Bouillon med bröd (-16- Rdr), den 24 dec 1835 Konfekt (1.24.- Rdr) och den 15 jan 1836 Camomill Thé (-12- Rdr). Hurdan information angående alkoholkultur kan man hitta från bouppteckningar? Från Hermanssons bouppteckning hittar man 3 st. Dricks-Caraffiner (-24-), 9 st. Winglas (-18-) och 40 st. 1/4 Win Bouteiller (1.32.-). Från Asplunds bouppteckning hittar man 2 Dussin Pouchglas (3.--), 6 st. Winglas (-16-), 3 Dussin Bouteljer af glas (2.24.-), 4 Brännvinsflaskor af glas och en mindre (1.--), Ett Brännvins Schatull (1.16.-) och Tvenne Korksskrufvar (-36-). De här föremål berättar om vin-, brännvin- och punchdrickandet i prästgården. I lektor Axel Euréns kassabok förekommer hittar man några alkoholuppköp: den 23 dec 1835 1 Stop Arrack (1.36.- Rdr), den 26 jan 1836 En Boutelj Rhenskt Win (2.24.- Rdr), 1 den 11 Maj 1836 1 Bout. Madeira och 1 do Portvin (å 1.24.- Rdr), den 24 jan 1833 En Bouteille Pounche i Lislena (1.24.- Rdr) och den 26 mars 1836 Vin (-36- Rdr).³²³

Hermansson berättar i sin dagbok också om prosten Svedelius i Mora:

"Han älsker ett godt bord och förstår sig väl på läckerheter, ty han har en lång tid varit Riksdagsman och hunnit i Stockholm inhämta läckermannars s.k. förfinade smak. Han skjöter sjelf till win och ölförråd och tyckes wara synnerl. mån om att sjelf handhafva Ölbouttellerne och slå i öl åt sina gäster."³²⁴

Det är intressant att jämföra denna Hermanssons anteckning från 1830-talet med en sats från Västerås stifts herdaminne angående Svedelius' kärlek mot vin och öl då han på sina sista stunder (1846) var "flyttad i sängen ifrån operationsbordet af fyra yngre män, som kallade honom farbror, sade han: "Tack mine bröder! Skulle jag gå igenom och komma upp, vill jag ytterligare tacka er med ett godt glas vin [...]".³²⁵ Prästerskapet var inget undantag angående missbruket av brännvin. Sprit smakade gott också bland dåtidens moralvakter och detta gällde speciellt de fattiga pastorsadjunkterna. Det här problemet vittnar domkapitlets protokoller. Varning eller

³²³ Eurén, Axel (1803-1879); kyrkoh. i Söderbärke, Kassabok 1827-1839. X 260 ac. UUB.

³²⁴ Hermansson, s. 8.

³²⁵ VSHM 2, s. 80.

avsättning blev många gånger slutet på adjunkters prästerliga bana.³²⁶ En kyrkoherde kunde också mista sitt prästbrev, tjänstefullmakt samt kapp och krage, liksom pastor *Pehr Edin* i Arvidsjaur. Han hade varit "af starka drycker rörd"³²⁷. Men varför just pastorsadjunkterna hade problem med alkohol? Kanske därför att adjunkterna var ofta unkarlar, som också hade det svårt med pengar eftersom lönerna var så små. En sådan situation förorsakade många problem. På ett avgörande sätt måste det ha komplicerat adjunkternas möjligheter att grunda familj. Hade man en familj blev det ännu svårare på ekonomisk synvinkel. Därtill hann adjunkter ofta bli gamla innan de fick någon ordinarie befattning. Sådana problem orsakade säkert frustration och då har man försökt lösa dessa problem - ensamhet, ekonomiska svårigheter och livets stampande på stället - med alkohol.

"År 1816 var kaffet ännu långt ifrån att utgöra en nationaldryck i den mening, att det användes av *hela* det svenska folket.³²⁸ Kaffedrickningen spred i Sverige speciellt då husbehövsbränningen avskaffades 1855 och då de högre ekonomiska konjunkturerna kom under 1860-1870-talet³²⁹. Kaffe- och tedrickandet var ett vanligt mönster hos Hermanssons, och så var det också i de andra prästgårdar vilka Hermansson har berättat om. Hermansson erkänner sig vara en verklig kaffeälskare:

*"Hela detta år har jag varit frisk och sund. Mitt sinne var derföre äfven städse muntert mina krafter städse friska, då jag om morgonen mottog den lifvande Caffekoppen, som smakade så innerligen godt vid ljudet af den sprakande vinterbrasen eller vid de höstliga ljuden af tröskslagen på logen eller om sommarmorgonen vid ljudet af Tuppens behagliga rop och foglarnas lifliga sånger."*³³⁰

³²⁶ Holmquist, ss. 9-10.

³²⁷ Senare fick han rättighet att använda prästerlig tjänstedräkt samt behålla ½ av lönen såsom pastor i Arvidsjaur. Wikmark 1989, ss. 24-25.

³²⁸ Svensson 1970, s. 187.

³²⁹ Svensson 1970, s. 188.

³³⁰ Hermansson, s. 110.

Hermanssons morgornarne kom i gång med kaffekoppens styrka - på samma sätt börjar morgonarna också i dagens Sverige. I ett bröllop i Västerdalarna vid 1800-talets mitt fick prästfolket, enligt Maximilian Axelsson, ensamt "kaffesull" d.v.s. bröd till kaffet³³¹. Vilken information angående kaffe-och tekultur kan man hitta i bouppteckningar? Från Hermanssons bouppteckning hittar man: 1 Större Caffepanna af Koppar, 6 st. Théskedar af silfver, 1 st. Thékanna och 1 Dussin Thékoppar af Porcellaine (2.--), 1 st. Thébricka och gräd- och sockerskålor. Från Asplunds bouppteckning hittar man En Kaffekanna af Koppar (1.--), En Kaffekokare af koppar, En Kaffebrännare af Smidt Jern (-8-), 8 Par Caffekoppar af Porcellain (1.8.-), 7 st. Théskedar 8 7/8 lod(?) af Silfver, En Thékanna af Koppar (2.--), Tio Par Thékoppar af Porcellain, 2 Thékannor af Porcellain, 8 Théskedar af nysilfver (2.16.-). Därtill förekommer 2 Grädsålar af porcellain (-12-), 2 sockersålar af porcellain (-8-) och En Grädsåla af glas (-24-).

Man hittar ingenting angående tobakskultur ur Hermanssons bouppteckning. Kanske har hans pipa tagit med in i några "diverse saker" i hans bouppteckning. Man vet dock att han rökte pipa. Här kan också nämnas att Hermansson köpte i mars 1849 en kardus *tobak*, som kostade 1 Rdr. 8 skill. Ur Asplunds bouppteckning kan man hitta någonting angående tobakskultur: Ett Tobakskrin (-16-), Diverse Pipar med skaft (-32-) och En Piphylla (1.32.-). Tobak förekommer inte i Sophie Euréns anteckningar, men hennes make köpte det redan innan de giftade sig och också under giftermålstiden. Följande uppköp förekommer: Dec 7 1832 Ett Pipskaft (4 Rdr.), Mars 15 1833 En Rull Tobak (18 skill.), Mars 30 1833 En Piphylla (3 Rdr.), Mars 30 1833 En Piphylls bärvre (6 skill.) och Maj 13 1836 Ett Cardus Gefle Wapen (1.24.- Rdr.). Därtill förekommer Maj 13 1836 Snus (6 skill.).³³² Komminister Eklundh brukade röka i sin långpipa Ystads holländsk knaster och Gefle vapen i blandning.³³³ Komminister Per Danielsson hade många långpipor och han både rökade och snusade.³³⁴ Om alla föremålpräster nu visar sig vara

³³¹ Svensson 1970, s. 190.

³³² Eurén, Axel (1803-1879); kyrkoh. i Söderbärke, Kassabok 1827-1839. X 260 ac. UUB.

³³³ Eklundh 1925, s. 24.

³³⁴ Pleijel 1925, s. 107.

rökare, och om man tittar också på Hermanssons målning angående prästgårdsidyll i Järnboås prästgård år 1836 (se bilaga!) där kyrkoherden Godenius röker pipa kan man dra en slutsats att det var mycket vanligt bland präster att röka pipa och, kanske i mindre mån, använda snus.

7.5. Vad gjorde Hermansson under sin "fritid"?

Man kommer sällan ihåg att människor också i det förflutna hade fritid och personliga intressen. Trots att arbetstiden per dag var längre än i dag, hade Hermansson även tid att göra annat än att arbeta.

Att promenera var en av Hermanssons älsklingshobbyer. Han brukade promenera med sig själv, med sin hustru eller med sina vänner. Sådana här promeneringarna gjordes t.ex. med doktor Björling, Sallander och magister Törnqvist.³³⁵ Med hustrun kunde han göra en promenad utåt "Köpings tullen". En annan promenad gjordes först till kryddgård, sedan till kammakaren Sahlqvists, därifrån till Landskyrkans kyrkogård, sedan till målar Kumlins och slutligen till hem. En gång då Hermansson hade hemkommit ifrån promenaden, hade han "tagit en god motion och svettades": "I stark marsche gick jag till Koberg och derifrån tillbaka omkr. ¼ mil[...]"³³⁶. Det här visar att han hade också fysiska och hälsobringande syften angående promeneringen. Och efter en lång promenad var det trevligt att komma hem. Där mötte han sin "Thilda" med "sin glada sinne i mitt trefliga hus, som nyss blifvit skuradt och der Thé bordet väntade med sin Cajsa nelta(?) och digra skorpborg".

Hermansson var en skicklig akvarellmålare³³⁷. I sin dagbok berättar han om 15 olika målningar han hade målat och till vilka han hade skänkt dem.³³⁸ Dagboken

³³⁵ Hermansson, t.ex. ss. 95, 214, 216, 224, 226, 231, 235.

³³⁶ Hermansson, s. 224 (Påskaftonen 1849).

³³⁷ Svenskt Konstnärs Lexikon, III, Hahn-Lundberg, Malmö 1957; VSHM 2, s. 120.

³³⁸ Ritningar 1838 (Sollerö): En mindre copierad tafla öfver Söderberkes kyrka, skänkt åt *Fru Källström*; 2 En dito öfver Söderberkes Prestgård, skänkt åt densamma

själv innehåller 9 miniatyrakvarellmålningar (de här målnigarna har nämnts i kapitlet 1.3.1.). Man vet också att i det privat ägo finns åtminstone 9 av hans målningar kvar³³⁹. Att se olika konstsamlingar blev högtidstunder för honom. År 1836 när han studerade i Uppsala gjorde han en lång promenad med sina vänner till Skokloster. Där beundrade han slottets fina konstsamlingar, och under den samma promenaden såg han också Rosersbergs slotts konst- och vapensamlingar. En gång år 1842 gjorde Hermansson sig bekant med prosten Schoulz vackra tavlor. En annan gång år 1847 beundrade han *hovmästaren Norströms* tavelssamling i

som julklapp; 3 En liten tavla åt *Gustafva* som julklapp; Ritningar 1839 (Sollerö): En Tafla öfver Sollerön och Mora Strand, tagen från Sollerö-kyrktorn; En dito öfver Prestgården och kyrkan, tog en från Nordv. sidan om Prestgården, båda skänkta åt *fru Källström*; En dito öfver Prestgården med åtskilliga för den samma passande figurer och scener skänkt åt *Mams. Hedda Arosenius*; En dito öfver Kyrkan och prestgården tagen fr. södra sidan om Kyrkan, skänkt åt *Mams. Lovisa Arosenius numera fru Robson*; Ett litet stycke åt *Gustafva* som julklapp; Ritningar 1840 (Sollerö): 2^{ne} små stycken förest. det inre af 2^{ne} rum skänkta åt *Mams. Clas.*; 1 Porträtt af *Mams. Lovise Arosenius*, 1 dito af *Mams. Hedda Aros.* samt ett af *Mamsell Gustafva Clason*; Ritningar 1840 (Fahlun) Fulländringen af en Copia af min ofvanföre nämnda tafla öfv. Soller Prestgård och kyrka, hvilken Copia skänktes åt *Rosberg*; Ett Porträtt af *sistnämnde person* samt ett dito af *Hilda Kjellstedt*; Ritningar 1840 (Jemboås): Ett phantasistykke, föranledt af en målning i Stockholm på Riksmuseum nemligen den hel. Cecilia Dolci, hvaraf detta stycke är en reminiseens skänkt åt *Gubben Godenius*; Ett vinterstycke öfver Jemboås Prestgård, skänkt åt *Farbr. Godenius*; Ett - dito - öfver Siljan - skänkt åt *Ljungdahl* i Suedvie(?) (Borde finnas mera ritningar, men föregående sidan har målats helt svart); Taflor ritade och målade 1841 (Jemboås): Ett Porträtt af *Mamsell Wahlbäck*; Ett dito af *Böttiger* i Nora; Ett dito af *Nederdahl* i Sorunda(?); En landskaps viie tagen från Bondsberg backen 3/4 mil norr om Fahlun; En Copia efter Rocbens(?): Jesu nedtagande af korset; Ett vinterstycke, bortskänkt. Hermansson, 31, 51, 66, 82.

³³⁹ En ung flicka med bruna ögon, halvfärdig (år 18??); Två unga kvinnor (1835); Två barn (1835); Kvinnor vid en sjö (1840); En okänd man (1840); Emilia Wahlbäck (18??); Utsigt från Sollerökyrkan norrut åt Mora strand (18??); Bondgårdsidyll (18??); En ung kvinna (1840; Prästgårdsidyll (kh Godenius osv., Jämboås, år 1836).

Västerås.³⁴⁰ Han har inte skrivit så mycket om målningsprocessen; bara en gång berättar han hur en *fru Sundin* ville att han skulle måla ett porträtt av hennes man³⁴¹.

Vad annat gjorde Hermansson då? Han tyckte om att spela kort (t.ex. "kille"), bräde (t.ex. med lieutenant Ahlbom, rektor Asplund, Rosén, kommnister Lundelius) och schack³⁴². Hermansson skriver att redan ifrån barndomen älskade han dans och det gjorde han också som präst. Hermansson besökte också i musikföreningen i Arboga soireér. Han älskade också att besöka teatern. Under vintern 1842 "3 Teater pjesar upfördes på Rådhusaln i Nora af ungdomar derstädes". År 1847 såg han en teaterpjäs i Vesterås och den 4 april 1849 i Arboga "gingo sedermera på spektaklet och såg "Vermländningarne".³⁴³ På tisdagen den 22 maj 1849 "besågs fammillen Marvigs representation af gymnastiska öfvningar, chemisiska lekar, national dansar m.m.".³⁴⁴ Lektor Euréns anteckningar berättar sitt eget språk angående hans fritidsintressen: den 28 jan 1833 Hwassers tal på Upplands Nations Sal (-18- Rdr), den 10 april 1833 3 Spektakelbilletter (4.24.- Rdr), den 31 mars 1836 En Billet till långfredags Conserten (1.24.- Rdr), den 24 april 1836 Specktakelbilletter (3.36.- Rdr), den 31 maj 1836 3 bilj. till museum (1.6.- Rdr) och En katalog till do (-12- Rdr), den 30 jan 1833 Inträdesafgift i Lilla Sällskapet (7.24.- Rdr), den 22 okt 1836 Middag på Lilla Sällskapet (-31- Rdr) och den 11 jan 1836 Första halfårsafgiften i Prestsällskapet (3-- Rdr).³⁴⁵

³⁴⁰ Hermansson, ss. 96-98, 108, 179-180.

³⁴¹ Hermansson, s. 251.

³⁴² Hermansson, ss. 216 (mån. den 26 mars 1849), 221 (thors. den 5 april 1849), 228 (23 april 1849), 231 (lör. den 13 maj 1849), 242 (thors. den 21 juni; fre. den 22 juni 1849), 248 (ons. den 11 juli 1849).

³⁴³ Hermansson, ss. 59, 99, 178, 220-221 (ons. den 4 april 1849), 101, 273 (sön. den 2 december 1849).

³⁴⁴ Hermansson, s. 232 (tisd. den 22 maj 1849).

³⁴⁵ Eurén, Axel (1803-1879); kyrkoh. i Söderbärke, Kassabok 1827-1839. X 260 ac.

Hermansson tyckte också att läsa. Enlig Hermanssons bouppteckning ägde han böcker värd c. 33 Rdr. Lektor Eurén köpte böcker t.ex. från auktioner. Av hans bokuppköp kan nämnas t.ex. Atlas öfver Hela Verlden (3.18.- Rdr) och Fryxells historia ? delen (4-- Rdr)³⁴⁶. Hermansson hade prenumerat på "Westerås Stifts Tidningar" och därtill läste han åtminstone "Aftonbladet". Prenumeringen av "Westerås Stifts Tidningar" kostade år 1836 1.6.- Rdr³⁴⁷. Tidningar lästes t.ex. i trädgården.³⁴⁸ Lektor Eurén läste t.ex. Westerås Stifts Tidningar och Lördagsmagazinet.³⁴⁹ Hermansson brukade också brevväxla. Mest brevväxlade han med morbror, kyrkoherde Jennische, kyrkoherde Godenius (i Jämboås), kyrkoherdefru Godenius, rektor Asplund (i Hubbo) och adjunkt Carlsson (i Nora prästgård).³⁵⁰ Vid ett besök i Nora prästgård 1845 beslöt Hermansson att börja brevväxla med adjunkt Carlsson. De brevväxlade på latin så att de kunde underhålla sina språkkunskaper. Men den här brevväxlingen hade också en annan bildande mening: "Derföre utgaf jag theser att försvara mot Carlsson som opponens". De unga prästerna alltså preparerade sig för pastoralexamen. Likadana brevväxling ivrade Hermansson också med rektor Asplund.³⁵¹

Erik Dahlberg skrev redan på 1600-talet i sin dagbok att "för en ung person är ingenting bättre än att i ungdomen resa och se världen".³⁵² Hermansson skulle säkert ha förenat sig om den här åsikten. För en 1600-talets människa var resandet någonting stort och underbart; anteckningar i dagböcker berättar om ståltheten som resans längd väckte bland resenärer³⁵³. Också Hermanssons dagbok innehåller många detaljerade resebeskrivningar; till Stockholm, Askersund,

³⁴⁶ Eurén, den 10 juni 1836 (Inrop på Eilmans Bokauktion 14.16.6. Rdr); den 2 aug 1836; den 13 aug 1836. X 260 ac. UUB.

³⁴⁷ Eurén, den 9 feb 1836. X 260 ac. UUB.

³⁴⁸ Hermansson, ss. 229 (ons. den 2 mai 1849), 302 (sön. den 11 aug 1850).

³⁴⁹ Eurén, den 9 feb 1836; den 5 mars 1836. X 260 ac. UUB.

³⁵⁰ Hermansson, ss. 113, 229, 232, 235, 237, 239, 236, 241, 243, 249, 255, 261, 271, 303.

³⁵¹ Hermansson, ss. 133-143, 163-169.

³⁵² Englund, Peter, Suuren sodan vuodet. Juva 1996. s. 570.

³⁵³ Englund, s. 334.

Västerås, Hubbo och Örebro. Speciellt blev resan till Stockholm år 1840 mycket stor upplevelse för honom. Och under resan till Askersund år 1846 målade Hermansson tillsammans sju miniatyrakvarellmålningar i sin dagbok.

Man vet också att det fanns präster som brukade fiska eller samla antik under fritiden.³⁵⁴ Komminister *Nils Sundelius* i Glanshammar "var en vänlig och välmenande man, men braverade mycket öfver sin lycka vid jakt och fiske".³⁵⁵ Pastor *Svedelius* i Mora älskade jakt och kortspel.³⁵⁶ Kyrkoherden *Källström* på Sollerön brukade alltid skjuta någon hare då han gick ut på jakt.³⁵⁷ Komminister *Dahlberg* tyckte om att läsa, brevväxla och "musicera".³⁵⁸

³⁵⁴ Nilsson, s. 100-101.

³⁵⁵ Hagström, K.A., Strengnäs Stifts Herdaminne. Fjärde delen. Strengnäs 1901. s. 359.

³⁵⁶ Hermansson, s. 8.

³⁵⁷ Hermansson, s. 13.

³⁵⁸ Dahlberg, t.ex. den 31 aug. 1844; den 4 juli 1845. X 257 e., UUB.

8. Hermanssons allmänna liv

8.1. Sällskapsliv och förhållandet till sockens invånare

*"Hvad är en präst? Är icke han äfven menniska liksom andra? Skulle icke han äfven få roa sig i ungdomen så väl som andra? Är det anständig för andra så är det ock anständig för honom"*³⁵⁹

Hermanssons dagbok har givit mig en bild av att han inte brukade umgås särskilt mycket med allmogen. Med detta menar jag att han inte brukade umgås med allmogen under sin fritid (när han utförde sina uppgifter hade han naturligtvis mycket att göra med dem). Således koncentrerades hans sällskapsliv mest till ståndssfärer. Det var naturligtvis en viss skillnad mellan Hermanssons sällskapsliv som ogift präst och som gift stadskomminister. En annan sak som utgör en skillnad i hans sällskapsliv är att under sin adjunktstid bodde han på landet och under sitt komministertid bodde han i staden; sällskapslivet i staden var naturligtvis livligare.

Man vet inte så mycket om Hermanssons sällskapsliv i Sollerön. Han nämner dock att några präster med fruar och en *inspektör O.Lindgren, befallningsman Lindfors och kapten Godée* brukade komma på besök till Sollerö prästgård och att de spelade kort tillsammans³⁶⁰. I Järnboås var hans sällskapsliv livligare. Här, liksom i Sollerön, var sällskapslivet för Hermansson ganska liknande som för kyrkoherden då Hermansson själv som adjunkt bodde i ett rum i prästgården.

Det fanns sällskapsliv också utanför Järnboås prästgård. Skillnaden jämförande med Sollerö-tiden var att det fanns en stad i närheten av den lilla Järnboås socken: Hermansson brukade åka till Nora stad där det alltid fanns sällskapsliv. Följande fests karaktär från år 1842 är med visshet, så att säga, lite annorlunda än på Järnboås prästgård:

³⁵⁹ Hermansson, s. 101.

³⁶⁰ Hermansson, s. 28.

*"Nu mera hafva några unga männer hitkommit som Ingenieur Helleberg, Doctor Sedersköld, lieutenant Rosenmüller, hvilka i förening med de här förut varande hafva betydligen upplifvat nöjena. De hafva bildat ett Theatersällskap, som nu vinteraftonerna med skicklighet och smak återgifvit mången lustig Fars til åskådernas belåtenhet och hjertliga förmøjelse. Hela denna vinter ändå till och med tjugondedagen har här varit Soirées hvarje vecka, hvarvid ungdomen i sång och dans låtit sitt varma, glada lif ytra sig. Tjugondedagen den sista af dessa soirées celebrerades af unkarlarne i Nora på det sättet att, utan The drickning hvilket eljest på dessa soirées war warligt, soupée var arrangerad och Champagne och punsch bjöds öfver laget. Som jag den dagen var i Nora blef jag af en deputation bjuden att deltaga i detta nöje. Någon lifligare, muntrare och stormigare bal har jag aldrig varit med på. Efter soupéen dracks Champagne och flickorna var dugtigt uppspelta. Det dansades ändå till kl. 4 om morgonen, då flera af de gentila damernas klädningar dels voro sönderrifna i lifvet dels nedomkring söndertrampade. **Hvad lifvets vår är härlig!**"³⁶¹*

Man kan säga att följande fest från samma år var inte sämre än den föregående:

"Dagen derpå var middags Calas hus Bruckspatron Anders Wedberg, ett Calas det yppigaste, läckraste och gentilaste jag någonsin sett eller någonsin kan få se. Tio slags viner druckos vid bordet; alla skålorne i Champagne. Jemte der stora myckerhet af stadiga rätter väntade bordet kristall och silfverkärl m m fyllde med de utsöktaste sylter, confecturer, glaser, frukter m m. och det präktiga Calaset förhöjdes många procent i behaglighet genom värdinnans förträffliga hållning. Hvilken confequens i liberalite allt igenom. Biskop Nibelius läser hafva yttrat att han , som utrikes (i London) och inriket haft tillfälle att deltaga i der de förnämaste kretsars umgänge aldrig bevistat en präktigare middagsmåltid."³⁶²

Söndagen den 17 juni 1843 deltog Hermansson i skolhusets högtidliga invigning i Nora. Dit blev han troligen bjuden på grund av sin tjänst:

³⁶¹ Hermansson 99-100.

³⁶² Hermansson, s. 129.

”Sedan våra själar blifvit öfvermätta af tal och en diger poetisk mos, sörjades äfven rikelige för våra kroppar i Prostgården, der ett präkligt middagsbord väntade oss. Landshöfdingen och biskopen högtidliggjorde i första rummet fästen. Embetsmän från Örebro och trakten häromkring samt proster från andra stift och contract jemte Contracts prester voro inbjudne så att samlingen var ganska stor. Skålar druckes för konungen, Kungl.huset, Landshöfdingen, Biskopen osv osv. Vid skålar för konungen sjöngs folksången med förträfflig effect i den stora sköna Prostgårdssalen.”³⁶³

Det känns att Hermansson verkligen har njutit av sin ungarlångtid i Järnboås och Nora stads livliga sällskapsliv. Redan år 1848, då han var nästan en gift man, saknade han denna lyckliga tid. Hans attityd förändrade dock snabbt.

När Hermansson flyttade till Arboga blev hans inställning till sällskapslivet något annorlunda. Just innan han gifte sig och väntade på att hans blivande hustru skulle flytta in hos honom skrev han att han inte kände sig så intresserad av sällskapslivet eller spelkvällarna³⁶⁴. När hans hustru sedan flyttade till Arboga där Hermansson hade ett eget kaplansboställe började deras gemensamma sällskapsliv. I början var deras sällskapsliv inte så livligt, men när de hade gjort visiter hos ”*de förmämste här å stan och äfven hos några borgare*” blev det livligare³⁶⁵. Hermansson skriver att de här visiterna var faktiskt livsviktiga för det nya herrskapet i Arboga staden. Man blev icke förbjudna till calaser innan man hade gjort visiter i de viktiga ställen. Eftersom Hermanssons som nya invånare inte blev bjudna till kalaser under nyårshelgerna 1849, måste de strax efter helgens slut fortsätta deras visiter: till Lagmanskan Montan, borgmästaren, Nauchoff och handelsman Örström³⁶⁶. Enligt Hermansson var det nästan vardagsliv att besöka hos varandra. Det normala visitmönstret var sådant, att herrskapet Hermansson gjorde visiter t.ex. hos andra präster och stadens borgerskap och de gjorde sedan sitt svarsbesök:

³⁶³ Hermansson, ss. 128-129.

³⁶⁴ Hermansson, s. 186.

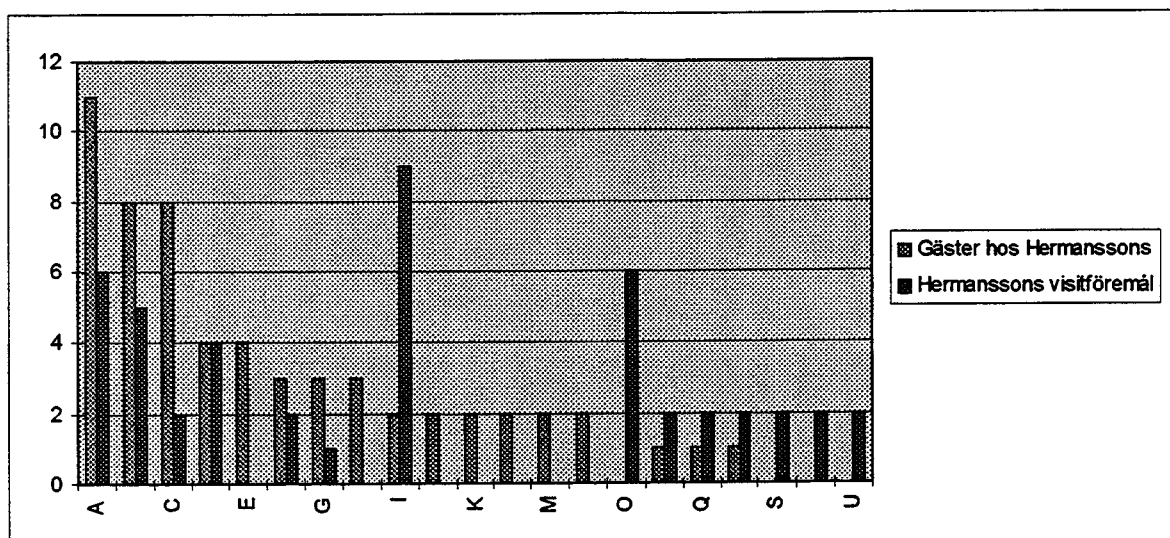
³⁶⁵ Hermansson, s. 196.

³⁶⁶ Hermansson, s. 204.

"Ibland de herrskaper, som återgäldat våra visiter äro Öfverste Hejkenskjölds, som outhörligt bevisat mig uppmärksamhet, Första Kammarjunk. Bäcks tillika tvenne fröknar Doctorinnan Kallstenius, Doctor Björlings och Mamsell Kihlberg."³⁶⁷

Den följande tabellen visar Hermanssons visitmönster i Arboga år 1849. Den innehåller inte Hermanssons arbetsbesök (sockenbud osv.).

Figur 10. Hermanssons visitmönster; gäster hos Hermanssons och Hermanssons visitföremål c. hösten 1848-1850 (till tabellen har man tagits med de som hade åtminstone två visit i en eller annan riktning.

(A) Doktor Björlings; (B) Komminister Lundelius; (C) Hovkamrer Malmströms; (D) Doctorinnan Kallstenius; (E) Kaptén Ahlboms; (F) Komminister Kindells; (G) Magister Törnqvists; (H) Sallander; (I) Överste Hejkenskiölds; (J) Doktor Bergmansson; (K) Prosten Schultz; (L) Gårdsinsp. Strömbäck; (M) Past.adj. Mossberg; (N) Mamsell Julin; (O) Handelsman Öman; (P) Renströms; (Q) Handelsman Örströms; (R) Höökenbergs; (S) Emaus; (T) Dufbergs; (U) Fru Fabricius

Den här tabellen visar att visitmönster följde ganska noggrant visit- och svarsvisitprincipen. De som mest besökte Hermansson i komministergården var också bland de mest allmänna visitföremål för Hermansson. Enligt den här tabellen hade Hermansson mest kontakter med de följande personerna / familjerna: doktor Björlings, komminister Lundelius', hovkamrer Malmströms, doktorinnan Kallstenius, kaptén Ahlboms, komminister Kindells, magister Törnqvists, överste

³⁶⁷ Hermansson, s. 198.

Heijkenskjölds och handelsman Ömans. Överste Heijkenskjölds och handlesman Ömans var extrema specialfall därför att Hermansson besökte Heijkenskjölds nio gånger men Heijkenskjölds gjorde bara två svarsvisiter och när Hermansson besökte handelsman Ömans sex gånger gjorde Ömans inga svarsbesök. Därtill visar tabellen många andra likadana, men "svagare" fall. Ett mycket sannolik förklaring för det fenomenet är att Hermansson inte gjorde anteckningar varje dag och de anteckningarna han har gjort inte innehåller alla dagens händelser.

De som besökte Hermansson en gång var: Fru Lundberg, inspektor Hindrichsson, fru Berggren, apotekaren Gyllencreutz, Calle Ljungberg, Rosén, mor Lundelius, Karlsson, Fredrika Hasselström, Fru Sundin, mamsell Urberg, fru Söderman, fru Westman, fru Hedman, fru Fredrika Silfverling, bergmästarinnan Stolpe, mästaren Anders Andersson, mamsell Löfstedt (i prostgården), fru Christiansson, fru Heda Holmbäck (från Järnboås), rektor Wall, Er Ersson (från Järnboås), nämndeman Anders Olsson, prosten Godenius (från Järnboås), Sandins (från Ringkarleby), Fersens, Hedmark, Lundborg, handelsman Holmqvist, målare Kumlin, fanjunkaren Norström, mamsell Kihlberg, första kammarjunkare Bäck och rektor Lars Didrick Asplund (från Hubbo). Det fanns dagar då Hermanssons fick många besök liksom söndagen den 7 oktober 1849, då doktorinnan Björling, komministerfru Lundelius, fru Söderman, fru N(??), doktorinnan Kallstenius och kaptenskan Ahlbom besökte komministergården³⁶⁸.

De som Hermanssons besökte en gång var: Fru Elfstedt, direktör Ahlström, Rehnström, mamsell Vedström, "äldre" Stenbergs, Rosendahls, fru Vestergren, kammakaren Sahlqvists, häradshövding Hedmans, patron Beskov, major Nauchoff, lagmanskan Montan och inspektor Wahlström (på Wahlsta i Sätterbo socken).

Mest av de platserna där Hermanssons besökte var troligen belägna i själva staden, men då och då måste de åka till någon grannby, och dit måste man med häst. Hermansson har använt åtminstone gästgivarhästar för det här ändamålet³⁶⁹.

³⁶⁸ Hermansson, s. 268 (söndagen den 7 oktober 1849).

³⁶⁹ Hermansson, s. 214.

Trots att Hermansson ägde åkdon, en trilla (värd 100 rdr.) och en gammal ridsadel (värd 1 rdr.), hade han enligt bouppteckning inga egna hästar³⁷⁰. Troligen skulle han senare ha köpt också en häst eftersom att åka med trilla och häst t.ex. för att delta i sällskapslivet var säkert ett sätt att visa sitt sociala status i lokalsamhället³⁷¹.

Ibland deltog Hermanssons i lite finare fester. Onsdagen den 14 mars 1849 var de bjudna på te och supén till överste Hejkenskiölds till dagen därpå. På grund av den här inbjudanden blev Mathilda mycket ängslig. Hur skulle hon med de kläder, hon hade att tillgå, med heder visa sig? Mathilda hade också ett annat bekymmer, då hon, den 11 mars, hade haft lite otur med matlagningen; vid vändningen av en stek i stekgrytan hade sås stänkts i hennes ansikte så att hon hade fått ett litet brännsår, som var också ganska synligt. Icke desto mindre gick herrskapet Hermansson till Hejkenskiölds där man hittar ett fint umgänge:

*"Herrskaperna, som der träffades voro Baron Flemmings på Elholmen(?), Kapten Mannerstråles från Jäder, Kammarjunkkaren Bäck med 2ne döttrar, Kammarherren Maul med sin fru, Lagmanskan Montan, hennes måg Major Nauckoff med fru, Enkefru Christiansson med 2ne döttrar och en son, Fröken Vingensflycht, Enkefru Majorskan Lundström med 2ne döttrar, Vågmästar Lundberg, Doctor Langells, Doctor Björlings, Doctor Blume från Linde o.s.v."*³⁷²

Där spelades kort, fruntimren arbetade, dansades valser och *hambopolketter*, spelades fortepiano, språkades mycket och mamsell C. Stenberg spelade ett stycke av en opera³⁷³. Umgänget som redan tidigare nämndes verkar som om en centralgrupp av människor som brukade umgås med varandra och arrangera olika slags fester och soaréer. Också Hermansson konstaterar en gång att umgänget på söndagen den 26 april 1849 hos Emaus var nästan samma som förra söndagen

³⁷⁰ Arboga stads bouppteckningar, Bou. 1854 16/2 efter O.E.A.Hermansson, F IV:37, ARMA, ULA.

³⁷¹ Jfr med Åström, s. 82.

³⁷² De andra Hermansons träffade hos Hejkenskiölds var: *borgmästaren, Mamsell C. Stenberg, Skolläraren Rosen, unga Holmstedt* på Jäder. Hermansson, ss. 211-213.

³⁷³ Hermansson, s. 211-212.

hos Kindells, och bland människor i dessa soiréer hittar man många samma namn som till exempel den tidigare nämnda soiréen hos Heijkenskiölds³⁷⁴. Komminister Dahlberg deltog den 10 januari 1845 i en fest där man ”*glammade, log och drack, Talade om jagt, musik, Räntor, viner m.m.*”³⁷⁵.

Hermansson var i kontakt med sockens invånare också genom de olika kyrkliga förrätningarna. Därtill besökte invånare komministergården för att sköta sina kyrkliga eller andliga angelägenheter. På följd av Hermanssons prästerliga tjänst var hans förhållande till allmogen patriarkaliskt. Allmogen kände väldig respekt mot prästen. Fastän prästen var en mycket ansedd person var han ofta tillika en fruktad person vilken förorsakade nervositet t.ex. för husförhören, och när prästen då kom ”skulle man stiga upp o bocka sig”³⁷⁶. När prästen anlände till kyrkan så måste alla ”blotta huvudet för prästen å alla gummorna niga”³⁷⁷. Sådan här respekt lärde man redan som barn från föräldrar och sedan återlät man den till den följande generationen. I alla fall kom Hermansson som medlem av prästerskapet närmare allmogen än andra ståndpersoner - kanske till och med närmare än kyrkoherden, eftersom komminister Hermansson med sin lägre position inom ståndshierarkin var lättare för allmogen för att närma sig. Komminister *Gustaf Westman* funderade i slutet av 1800-talet att ”förr i tiden hade prästerna på landet mycket stundom för mycket att sysla med prästgårdarna, men det kunde ock vara ett sätt att komma folket närmare och känna djupare deras sorg - och fröjdeämnen. Nu för tiden har ju jordebekymren utbytt mot nästan otaliga pappersbekymmer och skrivelser, som hota att isolera prästen från verkliga livet och binda honom vid skrivbordet”³⁷⁸. Man kan tänka sig att det gamla lönebetalningssystemet orsakade sammanslags effekt, eftersom prästen måste vandra i socken hos församlingsborna för att samla in en del av lönet. Om församlingsborna hade tyckt om sin bortflyttande komminister så

³⁷⁴ Hermansson, s. 254 (söndagen den 19 och 26 augusti 1849).

³⁷⁵ Dahlberg, den 10 januari 1845.

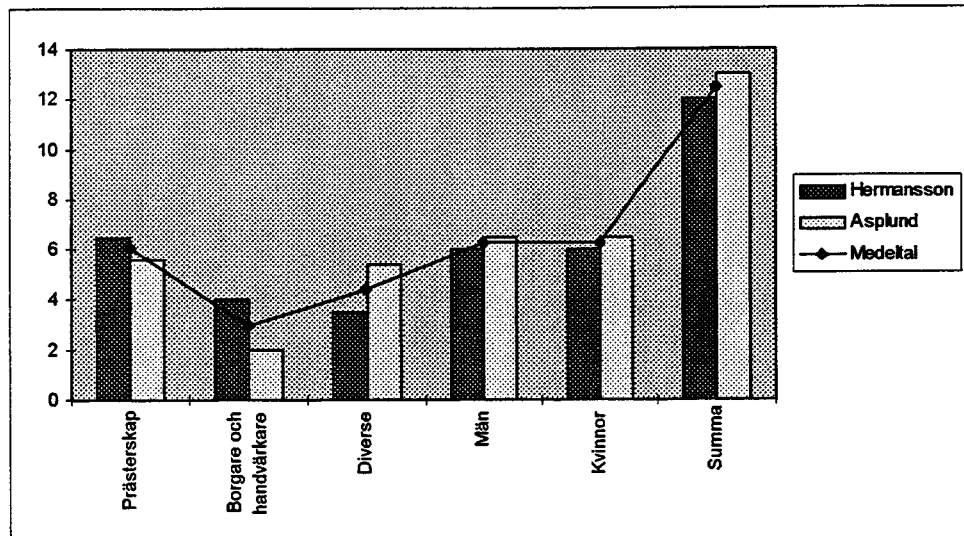
³⁷⁶ Lindberg, Erik Jonas, Husförhör, 1963 (Jämtland, Ragund sn). 25365 (ULMA). s. 2; Wallentin, G., Gudstjänst m.m., 1944 (Uppland, Tuna sn). 16912 (ULMA). s. 6.

³⁷⁷ Nilsson, s. 29.

³⁷⁸ Westman, Gust., Självbiografi 1945. Gåva 1991 av Gun Wallström, Björklinge. (Skåne, Väsby. Uppland, Valö). 36488. ULMA. s. 57.

kunde de ge honom "kärleks- och minnesgåfvor"³⁷⁹. Till Hermanssons liv som präst hörde också så kallade "öhl" (t.ex. graföhl).³⁸⁰ De här ölen var fester som brukade arrangeras efter en del av de kyrkliga förrättningarna, t.ex. begravningar. Hilding Pleijel konstaterar att prästen var "huvudpersonen inte bara vid den kyrkliga förrättningen utan även vid det efterföljande gästabudet [...] ibland spelade prästfrun där en lika stor roll [...] detta gäller främst vid bröllopen". De kalas som var vanliga på bondgårdar var just de här samma öl. De vanligaste gotländska öl på bondgårdar var "gravöl u brylaup u barsöl", och de som mest hade råd för kalaser på Gotland var prästgårdar.³⁸¹

Figur 11. Faddrar till Hermanssons och Asplunds barn (tillsammans 9 barn) per socialgrupp, och genomsnittliga antal faddrar per barn.

Källor. Födda och döpta 1830-1850- talen; ASKA; JKA; HKA; STKA. ULA.

Man kan granska prästfamiljens förhållandena till sockens invånare också genom att utreda att hurdana personer hade man som faddrar till sina barn: " [...] fadderuppgifter ger annars en utmärkt inblick i en prästfamiljs bekantskrets", konstaterar Hilding Peijel. Valet av faddrar berättar om sociala förhållande och

³⁷⁹ Pleijel 1925, s. 114.

³⁸⁰ Komminister Dahlberg berättar om liknande "öhl". Dahlberg, den 10 januari 1845; den 10 april 1845. X 257 e., UUB.

³⁸¹ 1860-talet. Hjorter, Josef (1977), Årets festseder (Gotland, Fide). 30718. ULMA.

småsamfundet där fadderval gjordes. Och i viss mån berättar det om ståndsställning; ju högre ställning dess högstående och större antal faddrar. I allmänhet vet man att fadderval översteg ståndsskrankor och att föräldrarna ville helst ha så högstående faddrar som möjligt. Tabellen ovanpå visar två lägre prästers, Hermanssons och klockarpräst Asplunds, barns faddrar (tillsammans 115 personer) i fem olika grupper. I medeltal hade varje barn c. 13 faddrar av vilka var 50% kvinnliga och 50% manliga. Den största faddergruppen var de prästerliga faddrarna (c. 6 per barn, närmare har jag granskat den här gruppen på kapitlet 8.2.). Den näst största gruppen var "diverse" (c. 4 per barn). Av dem kan nämnas 3 inspektorer, 2 ingenjörer, 2 kronobefallningmän, 2 bondeståndets riksdagsman, 1 kapten, 1 studerande, 1 häradsbokhållare, 1 häradsdomare, 1 bergssexman, 1 rusthållare och 11 prästgårdsmamseller. Den minsta gruppen var borgare och handvärkare (c. 3 per barn, borgerliga fruar har tagits med), bland dem 4 handelsmän, 3 "fabriqwarer", 2 brukspatroner, 1 boktryckare, 1 apotekare och 1 "hofmedalleare". Hermanssons och Asplunds fadderval koncentrerar sig mest till ståndssfärer. Man hittar inga vanliga bönder, torpare, drängar eller pigor bland de här faddrarna. Från annat håll förekommer bara tre klart adliga faddrar - dom alla medlemmar i den adliga prästfamiljen af Ekenstam³⁸².

Man har mest behandlat här Hermanssons sällskapsliv hos hans vänner osv. men inte så mycket har sagts angående hans eget hem, komministergård, och därigenom är kunskaper inte så många därom. Någonting vet man ändå. Hermansson skriver att han en gång arrangerade ett "kyrkogångsöhi" hemma hos sig. Han bjöd gästerna på te, vin, punsch samt kvällsmål, som bestod av stek med bruna bönor, saftkräm med grädde och sandbakelser³⁸³. När Hermanssons första barn föddes arrangerade man söndagen den 23 september 1849 i komministergården en dopöl. Där bjöds gästerna på te, med vin och confect och

³⁸² Kontr.prost, prof., dokt. Fab.Wilh. af Ekenstam, fru doktorinnan S.C. af Ekenstam, deoiselle Hilda af Ekenstam. *Eigenstierna, Gustaf, Den introducerade Svenska Adelns Ättartaflor med tillägg och rättelser. II. af Chapman - Fägerstråle. Stockholm 1926. s. 516.*

³⁸³ Hermansson, s. 253, 270.

punch.³⁸⁴ Det var dock normalt att Hermansson bjöd till sig gästerna för att spela lite brädspel och schack eller för att dricka lite te, kaffe, punch eller för att äta middag eller sexan. Hermanssons dagbok belyser dock sällskapslivet i några andra prästgårdar.

8.2. Förhållandet till stiftets präster

När Hermansson var pastorsadjunkt hade han ett mycket nära förhållande till kyrkoherden; han bodde ju under samma tak, dock i sitt eget rum, och satt vid samma kaffebord som han på morgonen. Kyrkoherden var också den som gav honom hans uppgifter. När Hermansson har skrivit om kyrkoherdar (eller om prostar och kyrkoherdar) kan man vanligtvis säga att det finns en aktingsfull ton där. När han berättar om komministrar, lärare eller adjunkter kan man inte märka en sådan ton utan då är tonen ganska neutral. Detta har säkert mycket att göra med prästerskapets hierarki; till exempel kyrkoherden var ju hans arbetsgivare och församlingens "främste". Detta fortsatte också då han blev komminister.

Men det var inte bara positiva saker han berättade om dem. Hermansson tyckte att kyrkoherdar också hade skyldigheter mot honom. Till exempel när han var adjunkt på Sollerön var han lite besviken därför att kyrkoherdarna Källström och Svedelius i hans sällskap inte lät honom höra om lärorika saker:

*"Alldrig har jag haft nöjet att i Källst.s och Pr. Sv.ii. sällskap få höra något samtal om Theologiska vetenskaperna, om Theologernas närvarande sträfvanden eller något af psykologisk erfarenhet. Sådant skulle likväl mycket uppbygga de unga präster, som omgifva dem."*³⁸⁵

Hermansson vågar också bedöma kyrkoherdens makt över en adjunkt; han tycker att kyrkoherdar kan vara väl så maktiga:

³⁸⁴ Hermansson, s. 264.

³⁸⁵ Hermansson, s. 28.

"När han minst förmodar kommer att sockenbud eller annan tjenstförrättning då han ofta måste fördas långa svåra vägar i köld och regn, och detta träffar vanligtvis Adjuncten [...] i sin maktighet sträcker han sig bequämligt i sin soffa och tänker: hvartill skulle jag ha adjunct och löna honom nu till dylika förrättningar och till min bequämlighet. Han får fara. Han är min dräng och han skall väl göra något för sin 100 Rdr [...] ofta torde han (kyrkoherden) måhända sjelf beöfva adjunctens undervisning."³⁸⁶

Här kan man väl höra *prästproletariatets* bitterhet mot det högre prästerskapet, men sådana bedömningar är inte så vanliga i hans anteckningar. I alla fall känner folktraditionen också det här fenomenet. Det berättas om kyrkoherdar som tänkte mera på att äta och dricka än att sköta sitt jobb, som han hellre överlät åt hjälprästen³⁸⁷. Vid kontraktsprosten Svederus' visitation i Järnboås församling vågade Hermansson döma kontraktsprostens åsikter i sin dagboksanteckningar (det var frågan om gammal- och nysvenskans användning som bibelspråk).³⁸⁸ Trots att adjunkten måste vara helt hörsam mot kyrkoherden och att adjunkten måste underkasta sig för att tåla kyrkoherdens lynneskast, var de dock kolleger. En sådan mångårig arbetsförhållande kan väl må ha skapat en djup vänskapsförbindelse. Det var säkert en smärtsam stund för adjunkten att lämna sin gammal övningsplats. Hermansson antecknade att han tillstod att han *"skiljdes med stor saknad från Källströms förträffliga hus"*³⁸⁹. Kanske adjunktens och kyrkoherdens förhållande kan beskrivas som ett slags fader-son-förhållande? Därtill kan den här tiden kallas som en praktisk yrkesorientering, som gav de viktiga kunskaper för framtidens ordinarie prästvakanser. När pastorsadjunkten *Gustaf Westman*³⁹⁰ år 1896 blev vald till att motta v.komministratur, efter *pastor Ingeson*,

³⁸⁶ Hermansson, s. 114-115.

³⁸⁷ Olofsson, K.G., *Prästhistorier. Prästen i folktraditionen tro och verklighet, dikt och sanning om vördade själasörjare*. Lund 1942. s. 117.

³⁸⁸ Hermansson, s. 131.

³⁸⁹ Hermansson, s. 48.

³⁹⁰ Född den 6 juni 1864.

på Singö blev "den faderlige vännen", *kyrkoherden Rydberg*³⁹¹, mycket ledsen och sade:

*"Ja, det är så vanligt, väl man blir bekant och vän med sin adjunkt, så får han order att flytta."*³⁹²

Ett sådant här fader-son-förhållande kunde också vara "en genomgångsväg" till de lämpliga kretsarna därigenom en ung adjunkt kunde få nyttiga rekommendation för sitt blivande liv och arbetstillfälle. Därtill kunde en adjunkt hitta sin blivande hustru genom sin arbetsgivare. Som bra exempel på det kan nämnas Hermansson själv och hans föregångare i Jämboås L.D.Asplund. Asplund tjänade som pastorsadjunkt hos kyrkoherde Daniel Godenius i Jämboås under åren 1832-1840 och gifte sig först med kyrkoherdens syster Sophia Carolina Godenius och senare med dennes systerdotter Eva Emilia Wahlbäck. Hermansson följde Asplund som adjunkt i Jämboås och gifte sig 1847 med kyrkoherde Godenius' systerdotter Elisabeth Mathilda Wahlbäck, alltså med Asplunds andra hustrus syster. Därtill betalade kyrkoherde Godenius Hermanssons bröllopskostnader (1000 Rdr). Man kan således konstatera att kyrkoherden påverkade konkretiskt eller indirekt till båda adjunkts liv.

Pastorsadjunkter hade inte råd för att klaga för mycket över sina möjligen dåliga arbetsförhållandena eller andra missförhållanden. Orsaken var enkel: de var bara tillfällig arbetskraft och kyrkoherden var den som gav pastorsadjunkterna deras lön. Komministrarna hade det något annorlunda. Då de innehade ett ordarie ämbete och sedan år 1727 hade de möjligheten att skicka egna riksdagspresentanter. Var komministrar nöjda med sin ställning som det lägre prästerskapets viktigaste representanter? Nej, det var de verkligen inte! Kyrkolagen poängterade starkt komministers underställningsförhållande mot kyrkoherden. Kyrkoherden var komministers förman, som kommistern utan knorrande måste lyda. Komminister kunde inte konspirera mot kyrkoherden eller motstå denne öppet.

³⁹¹ Kyrkoherde i Hedesunda.

³⁹² Westman, Gust., Självbiografi. Gåva 1991 av Gun Wallström, Björklinge. (Skåne, Väsby. Uppland, Valö). 36488 (ULMA). ss. 20-21.

Om en lägre präst ville resa någonstans så kunde han inte resa när som helst eller vart som helst. Åtmistone i Växjö stift, enligt Växjö domk. cirk. 9 april 1794, kunde "ingen komminister eller adjunkt fara utanför pastoratet utan kyrkoherdens vetskap" och "ingen prästman fick mer än tre dagar lämna häradet utan prostens tillstånd, och ingen fick resa utom stiftet utan att först ha erhållit domkapitlets skriftliga permission". Därtill hade till lustresor "en mogen och nitisk lärare aldrig tid- och rådtrum [...] marknads-, auktions- och tingsresor undviker han, och sällan äro de nödiga för den som vill slippa dem".³⁹³

Som komminister i Arboga hade Hermansson ganska nära och goda relationer med det övriga prästerskapet. Präster från Arboga församling, Arboga Landsförsamling och Sätterbo verkade mycket med varandra. Kyrkoherden Doctor Björling med sin fru, komminister Lundelius med sin fru, rådmanskaplanen doctor Törnqvist, pastorsadjunkt Sallander och många andra präster besökte Hermansson regelbundet, och Hermansson gjorde naturligtvis svarsbesök. Under fritid kunde de göra promenader tillsammans och om kvällarna var det vanligt man satt kvällen med varandra och spelade, dansade, åt, drack osv.³⁹⁴ Men det finns också prästgårdar där kortspel och dans fick inte förekomma³⁹⁵. Förhållandena mellan stiftets präster förstärkades också genom faddernetverket.

³⁹³ Pleijel 1971, s. 88.

³⁹⁴ Hermansson, till exempel ss. 204, 229, 241, 246, 263, 268, 269, 270, 299.

³⁹⁵ Hedström, s. 129.

Tabell 12. *Antal prästerliga faddrar till Hermanssons och Asplunds barn under 1830-1850-talen. Källor: Födda och döpta 1830-1850- talen; ASKA; JKA; HKA; STKA. ULA.*

	Antal präster							Antal prästfruar					(Änkor)		Summa		
	A	B	C	D	E	F	G	Summa	H	I	J	K	L	(M)		Summa (N)	
Hermansson	-	2	2	-	2	-	2	8	3	-	2	-	-	(1)	5 (6)	(1)	13 (14)
Asplund	1	3	2	2	4	6	2	20	8	5	5	1	-	(10)	19 (29)	(8)	39 (49)
Summa	1	5	4	2	6	6	4	28	11	5	7	1	-	(11)	24 (35)	(9)	52 (63)
Medeltal (%)	1,9	9,6	7,7	3,8	11,5	11,5	7,7	53,8	21,2	9,6	13,5	1,9	-	(17,5)	46,2 (55,6)	(17,3)	100% (100%)

(A) domprostar; (B) kontraktsprostar; (C) prostar; (D) kyrkoherdar; (E) komminister; (F) lärare/lektorer; (G) adjunkter; (H) prostinnor; (I) kyrkoherdefruar; (J) komministerfruar; (K) lektorskor; (L) adjunktsfruar; (M) mamseller; (N) änkor

Tabellen ovanpå visar de prästerliga faddrarna till tillsammans 9 barn. Figur 10 visade redan att genomsnittliga antalet prästerliga faddrarna (c. 6) var nästan hälften av totalantalet (c. 12,5) per barn. Om man räknar med också prästgårdsmamseller så stiger antalet prästerliga faddrarna till över sju per barn. Om man nu räknar antalet de högre och lägre prästerliga faddrarna så kan man dra en konklusion att de var nästan lika många; antalet högre prästerliga faddrar var 28 och lägre prästerliga faddrar 24. Man kan tänka sig att en lägre präst ville ha så höga prästerliga faddrar till sina barn som möjligt; fadderskapet band högre präst till barn men också till själva familj. Därigenom kunde en lägre präst få nyttiga förbindelser på tanke för framtiden. Intressant är också att mest av de kvinnliga faddrarna var prostinnor och nio av alla kvinnliga faddrarna var änkor. Om man räknar prästgårdsmamseller med så skulle antalet kvinnliga faddrar stiga över manliga faddrar.

Men för prästerna var livet inte bara dans på rosor och okomplicerade personliga förhållandena. Prästerliga förhållandena hade också sina mörka personliga punkter, som kunde komma till synes då man t.ex. kände sig sårad. Lördagen den 8 december 1849 frågade rådmanskaplan Törnqvist Hermansson om han ville predika aftonsången för honom dagen därpå, eftersom Törnqvist hade en familjemiddag med sina föräldrar. Hermansson samtyckte till det, men blev senare sur mot Törnqvist. "Till följd deraf fick jag 2^{ne} pigor att absolvera 4ra lik att begravva", och senare efter aftonsången fick han höra av en kvinna att Törnqvist och

komminister Lundelius hade gjort sig emellan sina egna arbetsanordningar och att Lundelius med sin fru var också bjudna till Törnqvists. Den här saken gjorde Hermansson sur och arg:

*"Och denna middag sades blifva en familie middag, således med karaktären af något intimt. Lundelius skulle således höra till deras intimare krets."*³⁹⁶

Som färsk stadskomminister kände Hermansson sig nu blivit åsidosatt från Arboga traktens prästcirklar. Men det var inte så enkelt eftersom Törnqvist, Lundelius och Hermansson hade redan tidigare haft oenigheter med varandra (speciellt Hermansson vs Lundelius och Törnqvist vs Lundelius). Det kan dock förstås eftersom de alla hade tjänster av nästan samma rang, och således kände de varandra som konkurrenter.

Inom stiftet hade man olika slags prästerliga tillställningar där man mötte sina prästkolleger. Hermansson var med i t.ex. följande tillställningar: den 24 juni 1850 åtföljde han doktor Björning till Himmeta och övervar och åsåg biskopens installation av kyrkoherden Svederus i sitt kyrkoherdeämbete³⁹⁷; onsdagen den 3 oktober 1849 var han med i biskopsvalet (men som yngre kaplan kunde han inte rösta). Stiftets prästerskap sammanträdde då och då till prästmöten som vanligtvis hölls i Västerås. Hermansson var med åtminstone två gånger. År 1842 "utlystes af Biskop Nibelius ett prestmöte att hållas i Westerås den 14, 15 och 16de September". Hermansson reste dit i sällskap av prosten Svederus och komministersadjunkten Carlsson från Nora:

"Som prestmötesdagarne voro Onsdagen, Thursdagen och Fredagen och vi ankommo till Westerås Måndagsqvällen och således hade Tisdagen ledig så reste denna dag ut till Asplund i Hubbo 3/4 mil från Westerås, åt middag och drack Caffé hos honom, hvarefter vi båda om aftonen följdes åt till Westerås och träffade på

³⁹⁶ Hermansson, ss. 274-275.

³⁹⁷ Därefter trakterades man. De andra närvarande var t.ex. prosten Korsberger, lektor Björning, hovpredikant Törnstrand, kyrkoh. Svederus, Consist.Not. Sjöqvist, komminister Ringström och komminister Svederus. Hermansson, s. 298.

Klubben gamla bekanta. De ifrån alla håll i stiftet ankomne presternas sammanträffande på denna klubb var högelingen intressant. Här förvånades mången kyrkoherde, mången Caplar, mången adjunkt öfver de förändringar gamla bekanta efter flera lustrer(?) eller tiotal af år undergått; der i gensgarde, efter många erinringar och gissningar gamla män hvarandra. Härvid gafs mångethjertligt handslag, härvid fattade mången hvarannan förtroligt under armar och glömde sig in i det förflutna liksom de ännu varit Gymnasister eller Studenter. Här vexlades hjertliga hälsningar och herdslag mellan gamla och unga, der Erinrade mången sig och samspråkade om det förflutna och glömde icke heller det närvarande. Man gladdes, man skrattade hjertligen vid erinringar om gamla puts eller åt roliga anecdoter från dagens historia.”³⁹⁸

Redan den här beskrivningen ger oss en levande bild om prästmötena som en viktig plats för prästernas sociala umgänge och upprätthållande av kontakt. Hermansson fortsätter:

”Prestmötesdagarne samlades Presterskapet hvarje morgon kl. 8 vid Collegium eller Consistorii huset, gick derifrån i procession till kyrkan och åhörde predikan, som hölls första dagen af Prosten Tunelius ifrån Sala, andra dagen af Prosten Bellander från Köping och tredje dagen af Domprosten, gick derifrån i procession till Gymnasium, der disputation³⁹⁹ öfver art. Ecclesia hölls. Præses var doctor Lundvall från Munktorp, som förträffligt fyllde sin plats som sådan. [...] Jag trodde aldrig att någonting så rörande och till själen gående kunde i Latinska uttryck inläggas, som Doctor Lundvall i detta tal inlade. [...] Denna disputation försiggick Onsdagen och Thursdagen på förmiddagarne [...] Fredagens både för och eftermiddag upptogs af oeconomica, hvarvid Biskopen i ett kort sammandrag gjorde reda för det [...] Adjunkternas löner bestämdes [...] Om bränvins bränninges upphörande i Prestgårdarne, om nyckterhetsföreningars stiftande och befrämjande väcktes afven nu fråga och Prosten Fröst från Arboga höll härom ett långt tal [...]

³⁹⁸ Hermansson, ss. 110-111.

³⁹⁹ Disputationerna (med preses, opponent / opponenter, responderer) vid prästmötena arrangerades för att prästerna skulle visa prov på sin skicklighet. Därtill var meningen att utbilda präster.

och resultatet blef, att det borde öfverlemnas åt hvar och en Pastors eget bepröfvande, huru det goda ändamålet, nyckterhet och återhållsamhet borde befordras inom församlingarne; En Enke och Pupille Cassa bildades äfven nu.”⁴⁰⁰

Man handlade alltså många olika slags saker vid prästmötet. Många av dom väckte säkert också Hermanssons intresse - inte minst bestämmingar angående adjunkternas löner. Det var inte bara möte, tal och disputationer som skedde under prästmöte. Också mera avstressande program hade arrangerat för stiftets präster:

”Onsdagmiddagen bjöds presterskapet af Biskopen till middag, hvarvid åts och dracks till kl. 4re eftermiddagen, Thursdagsmiddagen bjöds Presterskapet till middag af Consistorium, vid hvilka middagar ej sjöngs annat än folksången, men många vackra tal hölls af Domprost och biskoppar. Fredagen åt jag middag kyrkoherden Wahlin. På aftonen samma dag hade presterskapet soupee, hvarvid många hjertliga tryckningar försiggingo, många skålar proponerades och druckos, många kosteliga och grandt låtande tal vexlades. Biskop Holmström och domprosten Cavallius från Strängnäs, Biskop Heurlin som pastor i Fellingsbro, Prosten Wallin, Hofpredikanten Tegner och lector Eurén från Stockholm, Juris professor Boëtius och medicinie professor Wasser och Adjuncten Zedritz(?) från Upsala m.m. hvistade detta möte.”⁴⁰¹

8.3. Arliga fester: jul-, nyår- och midsommarfirandet

Prästgårdens vardagsrutiner bröts varje år av några större traditionella festdagar. Av dessa festligheter var julen kanske den största och mest väntade. Anteckningar angående jul och julfirandet är få. Pastorsadjunkt Hermansson skrev att han hade fått julklappar i Järnboås om snölösa julen år 1842⁴⁰². Hur gick julfirandet hos

⁴⁰⁰ Hermansson, ss. 111-112.

⁴⁰¹ Hermansson, s. 112.

⁴⁰² ”Rackt och skickligt hand utväfde Gubben Tiden äfven detta års gröna blomsterskiftande matta och redan i November skimrade dess silfverbord med bländade hvithet och blixtrande sken; Men Gubbens fjesk gjorde en skavank på borden; ty i December gick snön åter bort och hjuldom måste under Jultiden

Hermanssons komministergård i Arboga stad? Bara en anteckning från komministertid är tillgänglig, nämligen julafton, måndagen den 24 december 1849:

*"Vi hade med egna julklappar gifvande och mottagande en ganska treflig afton i vår lilla krets."*⁴⁰³

Denna Hermanssons anteckning berättar oss att julfirandet var en ganska intim händelse hos dem; bara Hermansson själv, hans fru Mathilda, lilla Anna, svärmor, komministeränkan Eva Margareta Wahlbäck (f. Godenius) och Hermanssons då 14-årig systerdotter, Maria Nette var med. Liksom anteckningen berättar var gåvogivningen och -mottagandet en viktig del av julaftonfirandet. Hurdana gåvor släktmedlemmar hade givit varanda vet man inte, men Hermansson berättar att de hade fått överraskande julklappar från deras hyresgäster från komministergårdens övre våning, mamsellerna Nordgrens; Mathilda erhöll en vacker *neglige* och svärmor även en sådan. Lilla Anna fick en *gentil docka* från grannaborna⁴⁰⁴. På juldagen var Hermanssons på middag och kväll hos doktorinnan Kallstenius, vilken enligt Hermansson, hade visat dem "mycken uppmärksamhet och vänskap"⁴⁰⁵. Troligen var gåvogivningen inte ett varje år återkommande sätt för en (lägre) präst - orsaken lär ha varit den dåliga penningesituationen. Om detta berättar t.ex. klockarprästen L.D.Asplunds dikt från julen 1856⁴⁰⁶, men också prosten Muncktells anteckningar från åren 1815 och 1817:

"Jag hade icke råd att gifva någon Julklapp, ehuru jag visserl. unnat min goda Hustru och barn denna fägnad" (Julen 1815)

begagnas. Julafton detta år var ganska treflig och Julklappar saknades icke". Hermansson, s. 119.

⁴⁰³ Hermansson, s. 278 (Julafton måndagen den 24 Dec. 1849).

⁴⁰⁴ Dito.

⁴⁰⁵ Hermansson, s. 278 (tisd. den 25 december 1849).

⁴⁰⁶ "Inga gåvor hava vi att giva Åt vår mamma uppå denna dag. Men till löften våra hjärtor driva oss, som skola göra dig behag. Tag mot den som en julklapp av oss alla, Gläds med oss, då fröjderop bland oss skalla". Asplund, Selma Emilia; januari 1906 (s. 54), klockarprästen Lars Didrick Asplunds dikt från Evadagen 1856 (i Stora Tuna).

"Jag hade icke råd att gifva någon Julklapp men Mor hade dock skaffat confect, at fägna med och gaf alla gossarna nya vantar"⁴⁰⁷ (Julen 1817)

Hos klockarprästen Asplund hade man en julritual, som var tillägnat klockarprästfrun Eva Emilia Asplund (f. Wahlbäck). Klockarprästen Asplund tillägnade henne dikter på julaftnarna och med de här dikterna ville han visa sin hustru sin tacksamhet för hennes moderskap och kärlek mot honom och deras barn. Det följande utdraget är från julaftonen 1856:

"Bliv blott frisk och länge bland oss vandra, Tröttna icke i ditt dyra kall. Att breda så åt oss som andra, sällhet, lycka utimånga fall. Måtte många Evas dagar firas Och hvar dag en kärleks krans dig viras! [...] Var då glad, och följ oss framåt alla Och tag del uti vår julefröjd. Vi kring vår gran dig till en dans nu kalla Och vill se dig munter, glad och nöjd"⁴⁰⁸

Det här utdraget berättar också att det fanns julgran i prästgården och att man dansade kring den. Från andra källor vet man att julen föregicks av slakt och storbak⁴⁰⁹. På 1880-talet kunde julfirandet ske i en prästhem på följande sätt:

"I köket som pyntas till helg, samlades kl. 1 på julaftonen allt husfolket. Prosten läste en psalm i Psaltaren samt nedband välsignelse över högtiden. Så vidtog en

⁴⁰⁷ Muncktell, Johan Fredrik, Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). Del 1: Kärrbo 26 september 1814 - 12 juni 1816. Acta Bibliothecae Arosiensis: 10. Västerås 1979. Den 24 december 1815 (s. 221); Muncktell, Johan Fredrik, Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). Del 2: Sevalia 13. juni 1816 - 8. maj 1821. Acta Bibliothecae Arosiensis: 11. Västerås 1982. Den 24 december 1817 (s. 157).

⁴⁰⁸ Att skriva dikter var kanske åt honom ett sätt att göra sorgearbete. Han skrev en dikt år 1839 tillägnad hans första maka, Sofia Carolina Godenius (1799-1843), då deras första barn Johan Axel Daniel dog späd år 1838. Asplund, Selma Emilia; januari 1906 (s. 54-57), klockarprästen Lars Didrick Asplunds dikt från Evadagen 1856 (i Stora Tuna).

⁴⁰⁹ Falk, s. 104.

måltid, vilken avåts kring ett uppslaget fällbord och i vilken sedvanlig julkost ingick. Ett par timmar senare samlades alla i matsalen, där husfadern, efter gemensamt avsjungande av psalmen 63:1-4, läste julevangeliet, varpå stunden avslutades med bön och verserna 13-15 av förutnämnda psalm. Härpå tändes ljusen i granen, först det i toppen - en var tände sitt och uttalade härvid något bibelsspråk med hänsyftning på Julens Jesusbarn. Så öppnades julklapparna. Kl. 5 redan intogs kvällsvard, bestående av de traditionelle julrätterna lutfisk och risgrynsgröt samt smörbakelse med hallonsylt. Dagen avslutade med thé och dopp. Tidigt gick man till vila med tanke på att julottan redan kl. 6 tog sin början".⁴¹⁰

Ur prosten Muncktells anteckningar får man veta att i hans prästgård åt man t.ex. fågel, hummer och abborrar⁴¹¹. Hos pastor Eklundh på 1860-talet stod bordet i matsalen dukadt med korv, skinka, sylta, ost smör, bröd m.m. samt julöl och kaffe med "dopp".⁴¹² Trots att julen var en stor glädjehögtid, kunde en prästs kännedom om den förändras med tiden:

"Jag har nu tillbragt 21 Julaföftnar i Kärrbo, och jag kan nästan säga att alla för mig varit obehaglige. Jag hatar de anstalter til förtäring, vällefnad, kalas och granlåt, som då vanligen göras och hvarifrån människor omöjl. kunna afvändas. Mycket predikoarbete och mycket jordiskt bråk har ock då alltid legat mig uppå."⁴¹³

Muncktell fortsätter att de bästa jularna hade han i början "dels emedan sinnet då var muntrare, dels ock emedan hushållet icke var så stort"⁴¹⁴.

Nyårsfirandet var inte, liksom julen, en privat högtid som skedde inom familjekretsen. Hermansson berättar, att det fanns "Calaser och dansnöje" i många ställen i Arboga under nyårshelgen. År 1850 deltog Hermansson i nyårsfirandet hos doctor Björlings. Han gick dit med sin fru, sin svärmor och sin systerdotter Maria

⁴¹⁰ Bäckgren, s. 121.

⁴¹¹ Muncktell 2, tisd. 24 dec 1816 (s. 47); den 26 dec 1820 (s. 420).

⁴¹² Eklundh 1925, s. 28.

⁴¹³ Muncktell 1, den 24 dec 1815 (s. 221).

⁴¹⁴ Muncktell 1, den 24 dec 1815 (s. 221).

Nette. De andra jubilarerna var borgmästarens familj och Lundelius'. Under nyårsaftonen drack man te och superades. Därtill en mamsell Kjellstedt, som var i släktskap med borgmästarfamiljen, musiserade "utmärkt skickligt".⁴¹⁵ Under nyårshelgerna brukade man göra s.k. nyårsvisiter till sina vänner. Komminister Dahlberg skriver också om sådana här nyårsvisiter som han gjorde efter nyår 1842 under den 2-5 januari⁴¹⁶.

"De åldriga lönnarne viskade ett skönt språk då den lätta vinden vidrörde dess väldiga löfmassor. Den af dessa löfmassor prydda och beskuggade prestgården sopades och fejadades till morgondagen, nätt och prydligt lade en af tjensteflickorna en grön matta af grannisquistor framför trappan, under det en annan plockade ihop de kläder, som borde piskas och borstas till morgondagen och efterfrågade de stöflar och Calotcher, som borde putsas och blankas [...] Den vanliga tiden för min aftonpromenad var längesedan inne och ännu hade ej klockaren kommit och uttagit psalmsedeln m.m. till morgondagens gudtjenst. Lemnade psalmsedeln på bordet skyndade jag ut på de mig kära höjderna [...] Klockan från den glimmande kyrkan på andra sidan sjön sände sina ljud öfver berg och tal [...] klockan var nu öfver 9 och västern företedde ett herrligt skådespel. I öfverflöd af purpur och guld sände solen sin praktfulla afskedshälsning skönk bakom de vestra höjderna. [...] Jag gick hem och kände mig rik och lycklig."⁴¹⁷

Så här stämningsfullt och fotografiskt ger Hermansson oss en bild från midsommarsaftonen 1841 i Järnboås prästgård. Midsommarafton 1841 hade man troligen ingen stor fest i prästgården men situationen förändrade helt midsommaren 1842. Då hade man fest i Jernboås prästgård och många gäster reste dit:

"Dagen före midsommarsafton ankom den egna med godt hufvud och hjerta utrustade Rector Asplund med sin magra fru och feta svägerska, kyrkoherden Godenii systrar från Hubbo. Om aftonen samma dag ankom Directeur Nederdahl

⁴¹⁵ Denna mamsell Kjellstedt lärde vara guvernant hos en inspektor Helling på Ferna. Hermansson, ss. 279 (Måndagsaftonen den 31 december 1849), s. 204.

⁴¹⁶ Dahlberg, den 2-5 januari 1842.

⁴¹⁷ Hermansson, s. 74-75.

från Solunda med sin fru, fru Godenii syster. Natten derpå ankom kyrkoherdens äldre syster Inspector Bergströms fru från Östergötland med sin 19 åriga son Victor, sin 16 åriga dotter Emma och sin systerdotter Emilia Wahlbäck. Enkeprostinnan Godenius från Björskog med sin syster Malin Rosander ankommo midsommaraftonen; men nog sent för att vara med på det vanliga Midsommaraftron Calaset hos Riksdagsmannen Per Persson i Wassland⁴¹⁸. Dagen derpå var emedertid hos nämnde Riksdagsman ett stort middagscalas, till hvilket mycket Herrskap från Staden äfven var inviteradt. Hos alla de förenämsta i församlingen voro sedermera Calaser, så att Calaser upptogo de flesta aftnar af detta slägtmöte. I Prästgården var ock ett stort och trefligt middags Calas högtidens centrum; och föröfrigt fortgick dagarne ganska trefligt derstädes. Claveret flyttades upp i Salen, som är belägen åt Sjösidan. Njutningen af den vackra naturtaflan utanför förhöjdes af musikens toner innanför. I de ljusa glada rummen, hvari sommaraftonen med sina blomsterdofter hade sin passage genom de öppnade fönsterna svängde sig ungdomen i lifliga valser, sjöngs, lekte, skämtades och njöts lifvet det trefligaste de kunde. Föröfrigt promenerades, sprangs Enkleken, kastades boll, besöktes Olofsland vid Finnsjön, der Caffé dracks en eftermiddag, roddes på sjön under sång och guitarr-musik, äfvenså besöktes kyrkan, hvars alla dyrbara och märkvärdiga saker togos i noggran skärskådning och slutligen behagade sällskapet från en berghäll nära Prestgården taga en öfversigt af dem täcka Järnboås nejden, hvars dalar och höjder, skogar och sjöar, åkrar och ängar med de angränsande nejderna bilda en behaglig enhet, som tillvann sig sällskapets odelade bifall. Efter omkring 14 dagar reste hvar och en till sitt.⁴¹⁹

Denna beskrivning ger oss en ganska bra bild av en prästgårds midsommarhögtid; de flesta gästerna var släktingar och de var alla ståndpersoner. Hermansson själv

⁴¹⁸ Denne Per Persson gjorde en stor donation för Järnboås församling: "Af Riksdagsfullmäktigen PER PERSSON i Wassland och hans hustru, wid deras ende sons confirmation i Jernboås kyrka, 25 årsdagen af föräldrarnes äktenskap och sonens 17:de födelsedag, 1 000 Rdr Bko till Jernboås Församling, att använda räntan af medlen till klädespersedlar åt fattiga barn i Församlingens Folkskola". WST, N:o 367, den 31. Julii 1851. s. 1642.

⁴¹⁹ Hermansson, ss. 107-108.

verkade njuta av den livliga midsommartiden och var klart lite sorglig när det blev slut:

"Sedan allt främmande nu lemnat Jernboås Prestgård blef det allt något tomt, men sedan man genom med ifver återlagna arbetet ånyo invantsig i den gamla ordningen bortgick snart både tomheten, saknaden och ledsnaden deraf."⁴²⁰

⁴²⁰ Hermansson, s. 109.

9. En lägre prästs fru och hennes ställning i lokalsamhället

En mars-afton 1849 promenerade Hermansson med sin fru kring Arboga-trakten och besökte också kammakaren Sahlqvists. Fru Sahlqvist kallade Mathilda "beständigt pastorskan", varav gjorde Mathilda så förlägen⁴²¹. Att sådan här artligheten gjorde den nyssbliven komministerfrun lite generad kan väl förstås eftersom hennes ställning i församlingen hade säkert inte blivit så stark än. Hurdan var en komministerfrus ställning i lokalsamhället?

"Prästfruarnas liv och gärning i äldre tid har inte avsatt spår i något mer rikhaltigt källmaterial. Detta är i och för sig ett välbekant problem för kvinnoforskare".⁴²² Det här problemet gäller speciellt de lägre prästfruarna. I allmänhet vet man att prästfrun var den ledande husfrun i församlingen. Hon tog hand om många olika saker; skötte familjen och hushållet, övervakade tjänstefolket, arbetade vid vävstolar, framträdde i smaband med olika kyrkliga förrättningar osv.⁴²³ Prästgårdarna fungerade ofta som gästgivare för resande gäster och då tog prästfrun emot de resande och tog hand om deras bäddplatser och förplägnad. Prästfruarna har man också avtecknat i dalmålningarna angående treståndsläran. Från år 1818 finns det en målning med överskriften för prästfrun: "Jag *älskar* alla". Från mitten av 1800-talet finns det en dalmålning med samma motiv, och i motsats till romantiskt ideal (år 1818) fick prästfrun nu också en praktisk funktion; hon sitter vid spinnrocken och överskriften är: "Jag *kläder* alla".⁴²⁴ När man säger att prästfrun var den ledande frun i församlingen så borde man förstå att detta gällde alla prästfruar? Eller gällde det bara kyrkoherdefruar? Det är svårt att ge ett uttömmande svar till den här frågan. Man kan dock tänka sig att kyrkoherdefrun hade en starkare ställning i församlingen än en komministerfru - kyrkoherde var ju komministers förman. I detta sammanhang vill jag citera Solveig

⁴²¹ Hermansson, s. 216 (den 28 mars 1849).

⁴²² Meurling 1996, s. 22.

⁴²³ Meurling 1996, s. 22-23.

⁴²⁴ Widén 1994, s. 57-58, 63.

Widén: "Jag utgår ifrån att prästfrun [...] skulle vara den ledande gestalten bland alla socknens kvinnor, eventuellt herrgårdsfrun undantagen, där en eller flere sådana fanns. Trots allt anser jag dock att *prästfruns man i synnerhet om han var kyrkoherde*, hade en såpass stark position som andlig ledare i sin församling, att prästfruns roll därför i många avseenden blev viktigare än herrgårdsfruns, även om prästfrun, socialt sett, var adelsdamen underlägsen"⁴²⁵.

Kvinnliga maktförhållande har inte kunnat utforskats - mestadels på brist av källmaterialet. Jag själv anser, att kyrkoherdefruns ställning var något högre än komministerfruns - för att inte tala om adjunktsfrun. Man måste dock komma ihåg att komministern var också en präst med ordinarie tjänst som, genom sin position och sin medlemskap i prästeståndet, njöt av församlingens allmänna högaktning i ståndsamhället. Detta menade att också komministerfrun hade sin speciella position i småsamfundet. Man kan dock tänka sig att komministerfruns uppgifter i prästgården var likadana som kyrkoherdefruns, bara högaktningen bland församlingens borna var något mindre.

Hur representerade en komministerfru sig utåt? Lördagen den 7 april 1849 besökte *mamsell Julin Hermanssons* och märkte Mathildas blus klädning, och den 12 april märkte hon Mathildas klädning igen⁴²⁶. En gång kom "den snälla Aurora Malmström" till komministergården för att hjälpa Mathilda med en *camalje*⁴²⁷. De här utdrag berättar inte så mycket om komministerfrus påklädning, men säkert var det viktigt att en prästfru måste klä sig enligt sin position, och t.ex. i Ventlinge socken på Öland var prästens fru "ledande i klädfrågan inom socken å kvinnokåren"⁴²⁸. En vanlig sätt att representera sig var att bjuda på kaffe till församlingens fruar. T.ex. söndagen den 1 april 1849 besökte lieutenant Ahlboms fru och mamsell Uhrberg Mathilda och hon bjöd dem på kaffe⁴²⁹. Med kaffe kunde hon

⁴²⁵ Widén 1994, s. 59.

⁴²⁶ Hermansson, ss. 224, 226.

⁴²⁷ Hermansson, s. 235 (lördagen den 2 juli 1849).

⁴²⁸ Sjöman, G., Det kyrkliga livet för 75-80 år sedan. 1950 (Öland, Ventlinge sn). 20934. (ULMA). s. 5.

⁴²⁹ Hermansson, s. 219 (söndagen den 1 april 1849).

bjuda på lite kaffebröd; den andra april 1849 hade Mathilda förmiddagen ensam uppbakat "en temligen stor Hvetemjöls dag", och var senare på kvällen mycket trött på grund av det⁴³⁰.

Men är det möjligt att församlingens främsta mödrar också tyckte att pimpla? Hermansson ger oss ett exempel; när han år 1829 som en 16 årig gosse reste till Möklinta (Västmanland) för att jobba hos *komminister Garff*, observerade Hermansson att han inte hade fått den bästa möjliga konditionen - och komministerfrun tyckte att supa. Speciellt arg blev Hermansson därför, att han hade rekommenderat komminister Garffs son, *Edvard*, till "ett hederligt handtverkshus" i Falun för att bli lärling, och senare blev situationen inte lätt för Hermansson, när denne prästson började bli "på det högsta begifven på brännvin gjorde sig bekant på krogarne"⁴³¹.

Vad hände till avlidne, svenska prästens änka och barn under 1850-talet? Efter prästens död kunde familjen bo kvar i prästgården den period som var kvar till kommande 1 maj och därtill ett år till. Den här tiden, som var reglerat genom prästerskapets privilegier, kallas nådårstid. Under nådårstiden kunde prästänkan och barn ha de inkomster som fadern hade haft under sin livstid. En fordring var dock ställd; änkan måste avlöna en nådårspredikant som skötte prästsyslor under perioden. Därtill kunde änkan söka s.k. extra nådår. Det var bara Kungl. Maj:t som kunde bevilja dessa. Efter nådårstidens slut kom den nye tjänsteinnehavaren och flyttade till gården, och då blev det dags för företrädarens änka att flytta ut. Då och då hände det att änkan eller dottern gifte sig med avlidnes efterträdare (s.k. änkekonsivering) , och då kunde de stanna kvar i prästgården. Under perioden 1720-1900 konserverades i Uppsala ärkestift tillsammans 34 komministeränkor och 14 komministerdöttrar - jämförande med kyrkoherdeänkor och - döttrar var antalet

⁴³⁰ Hermansson, s. 220 (den 3 april 1849).

⁴³¹ Hermansson, s. 89.

38 och 34.⁴³² Nådår har inte beviljats bara för de kyrkliga tjänstemän utan till exempel Uppsala Akademin har beviljat nådår för sina tjänstemäns barn⁴³³.

Vad hände till resten av familjen Hermansson efter hufaderns död? Sonen Anton August dog som sex årig gosse år 1858. Dottern Anna Matilda dog som ogift kvinna i Uppsala den 9 juni 1877. Hon hade flyttat dit med sin mor år 1866. Hermanssons släkt utdog alltså med Anna Matilda. Då komminister Hermansson dog var änkan bara 30 år gammal. Om man jämför det med de prästfruar som blev änkor i Uppsala stift under perioden 1840-1860, var hennes ålder lika låg som den som blev yngst som änka i Uppsala stift⁴³⁴. I denna avsikt presenterar hon en statistisk slutpunkt. Änkefru Elisabet Mathilda Wahlbäck levde sina sista år i Uppsala, där hon också dog den 6 mars 1888.⁴³⁵ Men hurdana blev den kvarlevande familjen Hermanssons levnadsvillkor strax efter faderns död? Säkert blev situationen mycket svår för Mathilda och barn.

Eftersom komminister Hermansson dog den 30 januari 1854, var efterlämnade familjemedlemmar berättigade till att bo kvar i ämbetsgården först till den 1 maj (tre månader) och därtill hela nästa tjänsteåret alltså till den 30 april 1855. Tillsammans blev det ett år och tre månader. Änkefru Wahlbäck anhöll också, att församlingen skulle tillstyrka hennes ansökning om tvenne extra nådår från Kungl. Maj:t. Sockenstämmans ledamöter yttrade enhälligt änkefru Wahlbäck's önskan åt Kungl. Maj:t att bifalla hennes ansökan. Sockenstämman ansåg att komminister Hermanssons bortgång hade *"efterlemnad i torftiga omständigheten hustru med 2 nne barn, af hvilket det äldsta vore 4 år och det yngsta tvenne år gammalt"*.⁴³⁶ Kungen svarade positivt till ansökan och änkefru Wahlbäck fick tvenne extra nådår

⁴³² Norrman 1993, ss. 18-19, 37, 65, 156.

⁴³³ Annerstedt, Claes, Uppsala Universitets historia. Handlingar ?-?. Bihang IV. Uppsala 191?. s. 347.

⁴³⁴ Under perioden 1720-1920 var sammanlagt 37 (/643 = 5,8 procent) komministeränkor yngre än 30 år gammal. Norrman 1993, s. 55.

⁴³⁵ Husförhörlängd 1865-1879, Alab:2, fol. 305, UKA, ULA; Husförhörlängd 1887-1893, Alab:7, fol. 343, UKA, ULA; WSHM 2, s. 120.

⁴³⁶ Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 26 Februari 1854, KI:6, ASKA, ULA.

(enligt samtida benämningen: tredubbelt nådår) vid komministerbeställningen i Arboga⁴³⁷. Att en komministeränka fick tredubbla nådår under 1840-1860 var inget speciellt, eftersom vartannat anhållan gav tredubbelt nådår. Under perioden 1820-1840 var antalet 27 procent, och före det till och med mycket mindre.⁴³⁸ Norrman har granskat komministertjänsternas klasstillhörighet rörande de beviljade extra nådåren. Om man jämför det med kyrkoherdar fick komministrar extra nådår oftare i första och andra klassen, men i tredje klassen hände det mindre ofta. Orsaken till att de sämst betalda komministertjänsterna inte fick extra nådår så ofta kan vara det att de här tjänsterna var verkligen så dåligt betalda att komministeränkan räknade att betalningen av nådårspredikanten blev för dyrt att kunna spara för framtiden. Det hände också då och då att komministeränkan inte ens ville ha nådår utan ville bara flytta bort från prästgården.⁴³⁹ Att Mathilda fick tredubbla nådår innebar att hon kunde med sina barn bo i komminstergården och njuta av komministers inkomster tillsammans tre år och tre månader: från den 30 januari 1854 till den 30 april 1857.

Under nådårstiden fick Mathilda Wahlbäck en stor del av sin bortgångne mans lön. Under 1830-talet betydde det i medelsnitt cirka 200-400 rdr bco för en komministeränka. Men vad hände då när nådårstiden var slut? När Mathilda Wahlbäck inte blev konserverad så måste hon flytta ut ifrån komminstergården och efterträdaren flyttade in. Därtill måste nämnas att Mathilda inte hade några vuxna barn som skulle ha kunnat ta hand om henne. I allmänhet kan sägas att Mathildas situation inte blev bättre. Nu började hon njuta av änkehjälpen, som var ordnad på olika sätt i de olika stiftet. Västerås stifts änkehjälp bestod av prästernas och stiftens kyrkors avgifter, och dels av olika fonder (enskilda änkehjälp) och donationer. Varje ordinarie präst skulle betala ½ % av årliga inkomster till allmänna änkehjälpen. Icke ordinarie präster behövde betala bara 3 rdr per år. Enligt år 1842 prästmötesbeslut började man samla den s.k. Treprocentsfonden som år 1872

⁴³⁷ "...samt likaledes afl. Comminister O.E.A.Hermanssons Enka Elis. Mathilda WAHLBÄCK jemte 2:ne oförhöjda barn 2 extra nådår wid Comministerbeställningen i Arboga Stadsförsamling". WST, N:o 406, den 31 oktober 1854. s. 1803.

⁴³⁸ Norrman 1993, ss. 96-97.

⁴³⁹ Norrman 1993, ss. 98-99, 106.

hade uppgått till 13 650 rdr rmt. Den behållna räntan av detta kapital gavs till änkehjälpen och den skulle delas lika mellan "ecklesiastika änkor", föräldralösa prästbarn under 18 år och fattiga prästdöttrar över 50 år. Donationsfondernas hjälp gick till dem som mest behövde änkehjälpen.⁴⁴⁰ Hur mycket pengar fick Mathilda Wahlbäck årligen genom den allmänna änkehjälpen? Jag har ingen exakt kunskap därom, men man kan granska hur det gick i Uppsala stift. Där hade mottagarna av änkehjälp delats i tre klasser. År 1850 var delningen följande: klass 3, *de behövande*, fick 13 rdr 24 sk, klass 2, *de fattigare*, fick 18 rdr och klass 1, *de utfattigaste*, som fick 22 rdr 24 sk. Alla kunde dock inte få änkehjälp. Om änkefruns förmögenhet var mera än 4000 rdr ansågs det att hon inte behövde någon änkehjälp.⁴⁴¹ Troligen var Mathildas egendom tillräckligt liten (komminister Hermanssons behållning i boet var cirka 1445 rdr bco) för att kunna motta änkehjälpen. I alla fall måste sägas att änkehjälpsdelningssumman var mycket liten. Till följd av många samtal vid riksdagarna och prästmöten i stiftens stadfäste Kungl.Maj:t 1874 ett reglemente för en rikskassa: Prästerskapets änke- och pupillkassa. Då Mathilda år 1866 flyttade till Uppsala började hon troligen njuta av Uppsala stifts änkehjälp och senare fick hon pension från änkekassan.

Prästänkans öde kunde också vara annorlunda. Då Mathilda Wahlbäcks system, Eva Emilia Wahlbäcks (1820-1857), man, klockarprästen och v.pastor i Stora Tuna, Lars Didrick Asplund, dog 1857 blev boet något skuldsatt⁴⁴². Emilia Wahlbäck med sina fyra omyndiga och oförsörjda barn fick två extra nådår⁴⁴³. Måste hon betala sterbhusets skulder med nådårsinkomster? Nej, det behövde hon inte göra: nådårsinkomsterna var inte utmättningsbara, vilken var naturligtvis en stor fördel för prästänkan⁴⁴⁴. Men olyckan besökte huset snart igen, då Emilia Asplund dog senare samma år och de föräldralösa barnen måste flytta till Östergötland till deras farbror, klädesfabrikant *Jonas Petter Asplund* (1804-

⁴⁴⁰ Norrman 1993, ss. 173, 260-261, 272-273.

⁴⁴¹ Norrman 1993, s. 237, 240.

⁴⁴² Bouppteckningar; F II:17, uppsl. 35-40 (Bouppt. 1857 20/4 efter L.D.Asplund). Serie XIX: Tuna tingslag 1816-. Kopparbergsläns Häradsrättarkiv. ULA.

⁴⁴³ WST N:o 441, den 30 september 1857, s. 1961.

⁴⁴⁴ Norrman 1993, s. 108.

1878)⁴⁴⁵. Att änkan dog före nådårstidens slut var inget särskildt speciellt; åtta procent av prästänkorna dog under nådårstiden 1720-1920.⁴⁴⁶

Mathilda dog alltså i Uppsala år 1888. Enlig Norrman var det inget speciellt i Uppsala ärkestift att prästänkan dog i annat ort än sin make - det var dock vanligare bland kyrkoherdeänkor (73,6%) än komministeränkor (71,2%). I allmänhet var komministeränkorna mycket mer stationära än kyrkoherdeänkorna. Mathildas änketid var ganska lång: 34 år. Den var nästan dubbelt så lång som medianen som var 19 år för komministeränkor under dåtiden.⁴⁴⁷ Mathilda hade en mycket svag ekonomi vid sin bortgång; hennes sterbhus var 39 kronor skuldsatt. Mathildas systems, Eva Emilia Asplunds (f. Wahlbäcks), sterbhus behållning år 1857 var 497 Rdr Bco. Norrman har granskat tillsammans 135 prästänkabouppteckningar: 18 av dem var utblottade och skuldsatta, sammanlagt 17 var utfattiga, 41 hade en liten behållning (högst 100 Rdr/kr). Av de 135 prästänkorna hade tillsammans 76 en mycket svag ekonomi och 59 en god ekonomi. Därtill konstaterar Norrman att ett stort antal prästänkabouppteckningar saknas helt: "Förmodligen har behållningen varit så liten att det inte ansågs nödvändigt att göra en bouppteckning".⁴⁴⁸ Ur Mathildas bouppteckning hittar man bara några värdefulla föremål nämligen piano (30 kr) och guldringar (8 kr).⁴⁴⁹ Ur Eva Emilias bouppteckning hittar man några föremål av guld; Ett Uhr (25 rdr bco), Ett Ring af dukatguld (3.16.- rdr), En dito för hårfläta (2.24.- rdr), Tvenne fingerringar (6.32.- rdr), 2 Par Öronringar (2 rdr), En Nål (24 skill.) och Ett Halsbandslös (1 rdr). Därtill hade hon "Gångkläder serskilldt uppskattade och

⁴⁴⁵ Bouppteckningar; F II:17, uppsl. 193-195 (Bouppt. 1857 21/8 efter E.E.Asplund, f. Wahlbäck). Serie XIX: Tuna tingslag 1816-. Kopparbergläns Häradsrättarkiv. ULA.

⁴⁴⁶ Tillsammans 137 (/1708) prästänkor dog i Uppsala stift före nådårstidens slut. Norrman 1993, s. 151-173.

⁴⁴⁷ Norrman 1993, s. 345, 361.

⁴⁴⁸ Norrman 1993, s. 365, 378.

⁴⁴⁹ Boupp. efter Elisabeth Mathilda Hermansson, f. Wahlbäck 22/5 1888, Uppsala rådhusrätts och magistrats arkiv, F 33:2, ULA.

värderade

till

50

rdr

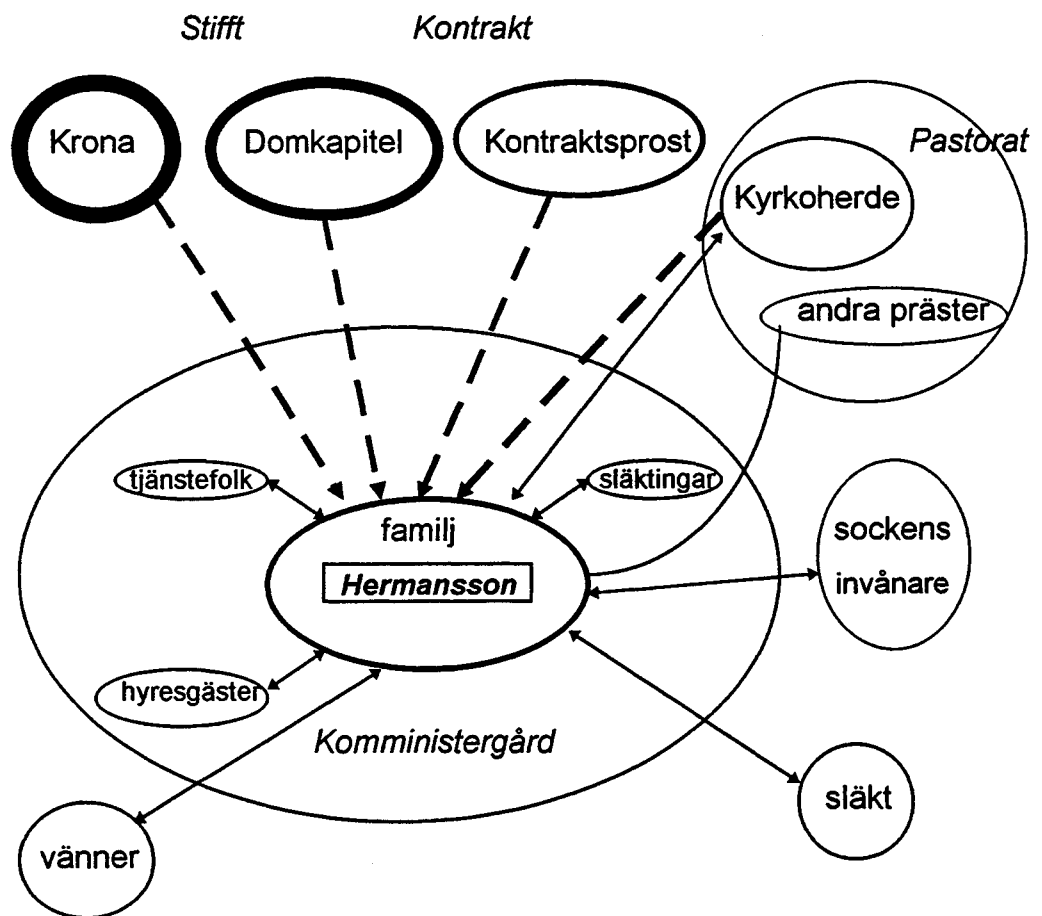
bco.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ Bouppt. efter Eva Emilia Asplund, f. Wahlbäck 21/8 1857, uppsl. 193-195, Serie XIX: Tuna tingslag 1816-, Kopparbergsläns Häradsrättsarkiv, ULA.

10. Vilken bild av sig själv lämnade Hermansson till eftervärlden?

Stadsfiskalssonen Olof Evert August Hermansson var ett typiskt resultat av ståndscirkulationen i tre generationer i 1800-talets Sverige: bonde-tjänsteman-präst. Den här cirkulationen började redan på mitten av 1700-talet och fick sitt slut då Hermansson vigdes till präst år 1837. Ståndsindelningen innebar att hans ställning inom samhället var skarpt definierad. Hans ställning var definierad genom den politiska fyrståndsindelningen, genom hustavlans värld och genom den prästerliga hierarkin. Han var alltså medlem i prästeståndet, i hustavlans "bedjande" kyrkoståndet och stod ganska låg i den prästerliga hierarkin.

Figur 12.

Figuren ovan visar Hermanssons ställning i det komplicerade nätverket. På lokalnivå var komministern den lägsta med ordinarie tjänst och hans förman var kyrkoherde. På kontraktsnivå var hans förman kontraktsprost. Den förmästa personen i stiftet var biskopen, som också var ordförande i domkapitlet, som var ett slags administrativt organ i stiftet. Domkapitlet bevakade också Hermanssons intressen t.ex. angående lönevillkor, så att kyrkoherden inte betalade honom, då han tjänade som adjunkt, för låg lön. När han tjänade som komminister hade han rättighet att klaga över möjliga missförhållanden rörande kyrkoherdens och församlingens lönebetalning. Domkapitlet vakade också över hans funktion i ämbetet och hade domsrätt t.ex. i ämbetsbrott.

Hermansson delade sitt liv i fyra akter. Den första akten varade från barndomen till år 1829, när han första gången lämnade hemmet i Falun. Den andra akten innefattar hans studieår i Västerås och i Uppsala 1829-1840; under den här perioden var det tvära växlingar mellan glädje och sorg eftersom hela hans familj, utom systerdotter Maria Nette, dog. Under den här akten inträffade också hans växt till präst på Sollerön. Den tredje akten innehöll åren 1840-1848 i Jämboås vilken han sade varit "den bekymmerfriaste och ljufvaste perioden" av sitt liv och då "en ljuf böjelse för min Mathilda uppväxte och utvexlade sig". Den fjärde akten av hans liv uppgick med Hermanssons ordinarieembets-tid och hans giftermål. Hans livsindelning är logisk och är sådan som var och en av oss skulle göra. Om Hermansson hade hunnit, skulle han kanske ha tillagt den femte akten av sitt liv: ålderdomstiden.

Ekonomiska skillnader mellan det högre och det lägre prästerskapet var mycket stora; t.ex. kyrkoherdens inkomster var mycket större än komministerns. Den här forskningen visar att en adjunkts eller komministerns inkomster var normalt små men också ganska stabila. En adjunkts lön var faktiskt mera stabil än komministerns eftersom en adjunkt fick sitt lön kontant från kyrkoherden. Totalinkomsterna var dock rikhaltigare. Hermanssons inkomster som adjunkt bestod av det kontanta lönet, räntorna av utestående kapital, kollekten (t.ex. i Julottan), kontant eller säd av barnundervisningen (Wexelundervisningsskolan eller privata elever), kontant från nattvardsbarnen, sportler, lin (av nattvardsbarnen och vid begravningar).

Därtill kom fritt vivre i prästgården. Komministerns inkomster kunde minska t.ex. på grund av missväxtår eftersom man fick en del av lönen som säd. Komministers inkomster kunde bli större på grund av flera kyrkliga förrättningar och, liksom Hermanssons anteckningar visar, genom klokheden: Hermansson insatte pengar på den nyssblivna sparbanken och till privata personer för att löpa på ränta. Detta möjliggjorde hans äktenskap och grundande av eget hem. Komminister Hermanssons andra inkomstkällorna var påskpenningar av församlingen, lönsäd från kyrkoherden, kollekt, och sportler (t.ex. nattvardsbarn, justitiopredikan). Därtill var arrendet av jordlotter ett mycket inbringande sätt att få inkomster för Hermansson. Hermansson fick extra pengar också genom att hjälpa överste Heijenkjöld; Hermansson skrev brev, gjorde upp räkningar och läste tidningar för honom. För att kunna förbättra sina inkomster försökte en komminister vanligen få ett eget pastorat, men om han inte kunde få något pastorat, kunde han ju söka ett högre komministratur i ett bättre avlönat (1. eller 2. klass) pastorat.

Pastorsadjunkt Hermanssons utgifter bestod av följande grupper; böcker & papper m.m., postporto & skjuts, kläder, kläde och skraddare, skomakare & läder, halsa och nöje, bortgivet och diverse. Den största utgiftsgruppen var kläder, kläde och skraddare. Komminister Hermansson delade sina utgifter till tre grupper; 1) "Kläder, husgeråd, utskylder och annat ändet nedan", 2) "Matvaror, kryddor och Spirituosa", 3) För upplysning, värme och renlighet". Den första gruppen var dubbelt så stor som de andra grupperna tillsammans. De största utgifterna i den första gruppen var kläder, möbler och husgeråd. Hermanssons utgiftsbildning påminner mycket den finländska godsägaren *Evert Wilhelm Bruncronas* (1806-1881) utgiftsbildning. Bruncronas köpvaror fördelades huvudsakligen på fyra grupper: klädsel, matvaror, inredning och diverse saker till personlig bruk. Också Bruncronas största utgifter var klädesmaterial och matvaror.⁴⁵¹ Om man granskar Hermanssons förmögenhet så var de största varugrupperna åkdon (24%), möbler (21%), linne och sängkläder (22%) och guld och silver (13%). Hermansson var inte rik, men hans situation var troligen bättre än i medeltal bland komministrarna. Fattigdomen var mycket vanlig bland komministrar. En komministers dåliga ekonomiska situation kunde bli, speciellt vid en mindre avlönad komministratur, ännu värre om han blev sjuk eller

⁴⁵¹ Lönnqvist 1978, s. 198. Se också Bruncrona 1978, s. 70.

för gammal för att kunna ta hand om sina uppgifter. Då måste en komminister avlöna en adjunkt och den ekonomiska situationen blev ännu värre om ock adjunktslönen var ganska liten.⁴⁵² Att stanna kvar en längre tid eller till sin död på komministratur av tredje klassen orsakade alltså stora problem och sådana präster fanns många. Om detta vittnar också folksägen:

"Här syftar man på att komministrar och adjunkter hunno att bli gamla innan de finga pastorat."⁴⁵³

Pastorsadjunkt Hermanssons uppgifter var många. Han uträttade begravningar, undervisade nattvardsbarnen, gjorde alltartjänst och sockebud, han höll husförhör, undervisade i "Wexelundervisnings skolan", predikade, läste kungörelser, verkade som informator till t.ex. kyrkoherden Godenius' gossar och skrev protokoll vid sockentämmorna. Därtill verkade han som ordförande i sockenstämma - normalt var det kyrkoherdens självskrivna uppgift. Som komminister hörde till hans arbete de kyrkliga grundtjänsterna (begravningar, barndop, vigslar, sockenbud, alltartjänst och nattvarder), nattvardsbarnen, minnestal, mantallängdsskrivningen, äktenskapslysningar, kungörelser osv. Därtill blev han vald till några kommunala förtroendesysslor.

Det lägre prästerskapet hade ett sämre och fattigare levnadsförhållande än det högre prästerskapet. Under studietiden, i Västerås och i Uppsala, bodde Hermansson ensamt eller med någon annan i ett rum. Studietiden i Uppsala innehöll nästan samma aktiviteter som i dag; "Läsning, springande på föreläsningar, begagnande af privata lectioner, Nations Convent, disputationer, Nations-Calas, Stipndii sökningar, Tentamina, Examina, Sång, musik". Eftersom Hermansson var en ganska fattig studerande emottog han år 1837 med dagens studiestöd jämförbara pengar som var inriktat på Västerås stifts fattiga studerande. Hermansson ansåg att olika studerande hade mycket olika utgångspunkter och möjligheter att studera i Uppsala och många begåvade studerande hade det svårt med att fatta ett beslut med sina studier på brist av pengar. Under adjunktstiden

⁴⁵² Alsne, s. 244.

⁴⁵³ Sandberg, Anton, 1935 (Värmland, Ölme sn). 8952 (ULMA). s. 3.

bodde Hermansson i en kammare i prästgården där han hade ett fritt uppehälle. Där kunde man inte tala om sådant intimitetsskydd som dagens människa är van vid; han bodde under samma tak som kyrkoherdefamilj och därtill måste han identifiera sig med prästgårdens livsrytm. Hermanssons ämbetsgård i Arboga var ganska rymlig; troligen tillsammans tio rum. Familjen Hermansson bodde i den nedre våningen. Då och då medgav församlingen anslag för reparationerna i komministergården, och således var situationen lite annorlunda i Arboga än i landsbygde där komministern måste själv ta hand om preparationerna. Hermansson köpte gårdens möbler från handlande och auktioner. Möblernas tillsammans räknade värde i olika rum berättar om den representations-symboliska värden, dvs. det fanns en inre rumrang i komministergården: salen var gårdens hjärta och och viktigaste rum, som representerade värdfolket utåt (fritidspresentationen) - salen innehöll alltså alla de dyraste möblerna; pastorsrums värde var något annorlunda eftersom det var samtidigt Hermanssons arbetsrum och där mottog han sockenborna med sina kyrkliga och andliga angelägenheter (tjänstepresentationen). Salen representerade mera högtidligheten och pastorsrum vardagligheten. Av de tre andra rum var köket och pigkammaren mycket vardagliga med mycket billiga möbler, men sängkammaren var dock ett undantag med sina bättre möbler; den representerade den mest intima privatangelägenheten för värdfolket. Rummen var alltså delade i den privata (pigkammare, kök, sängkammare, pastorsrum) och den allmänna sfären (sal, pastorsrum). Stadskomministergården var en boplats för människor i fyra olika grupper och där fanns det en nyttighetseffekt mellan värdfolk och tre andra grupper (tjänstefolk, hyresgäster, släktingar). Komministergårdens värde i sockenboarnas ögon kunde öka klart om där bodde några högre släktingar; hos Hermanssons bodde komministeränkan Eva Margareta Wahlbäck (f. Godenius) som var syster till två kyrkoherdarna i Västmanland. Rektor och komminister Asplunds gård var kanske ett bättre exempel. I hans ämbetsgård bodde två änkeprostinnor, en kyrkoherdeänka och några prästgårdsmamseller. Detta betydde säkert på att både komministers och komministerfrus ställning i lokalsamhället ökade klart.

Matkulturen i komministergården kan anses ganska intressant. Här kan citeras Nils-Arvid Bringéus: "Alltså i samma socken, samma by två vitt skilda matkulturer.

Den ena mobil med importerade lyxvaror, den andra folklig, baserad på den egna gårdens produktion. En skillnad naturligtvis bottnade i olika ekonomiska villkor, men också i olika sociala mönster”.⁴⁵⁴ Jag anser att Hermanssons matkultur inte hörde exakt till de här två nämnda matkulturena utan låg någonstans i mitten: man hittar både lyx- och importvaror men egna gårdens produktion har också en stark betydelse. Om man jämför Hermanssons matkultur till kyrkoherde Euréns matkultur kan man dra en slutsats att matkulturen var ganska likadan i båda prästgårdarna - i kyrkoherdegården var matkulturen dock mångformigare. Matutgiftsformning i båda prästgårdarna var ganska likadana. De största matutgiftsgrupperna var mjölkprodukter, köttprodukter och kryddor & örter. De största matuppköp placerade sig till juni, september, november och december. Det här kan man förstås med att de största högtiderna placerade sig till dessa månader. I prästgården förekom mönstret med fyra måltider vilken innehöll troligen ett extra måltid jämförande den allmänna praxis.

Hermanssons förhållande till kvinnor var konservativt, som var normalt på den tiden, men det innehöll redan element av nya liberala strömningar. Han ansåg att äktenskapet var ett ekonomiskt förhållande, men det var samtidigt ett kärleksäktenskap och han älskade och högaktade djupt sin hustru. I allmänhet högaktade Hermansson mest prästfruar och ansåg att det var tillåtet för dem att läsa böcker och att vara klyftiga, men gränsen gick där kvinnan började intressera sig för saker, t.ex. politik, som inte var lämpliga för deras kön. Hermansson unnade sig själv rätten att granska också kvinnans yttre dygder - det var bara normalt, filosoferade han.

Hermansson var förmyndare till sin systerdotter Maria Nette, och han tog hand om Marias utbildning. Hermansson ansåg att det var viktigt att Maria fick en bra bildning och att hon kunde umgås med andra bildade barn. Lilla-Maria var en mycket viktig person för Hermansson redan innan han gifte sig. Maria fick både en boklig och musikalisk bildning; hon kunde t.ex. franska och spelade klaver. Den bildning som Hermansson gav henne var nyttig och effektiv eftersom Maria verkade senare som lärarinna. År 1844 skrev Hermansson i sin dagbok i Jämboås

⁴⁵⁴ Bringéus 1970, s. 13.

prästgård: *"Hennes vistande här och den omsorg jag haft om hennes moralitet hafva ej varit utan inflytande på min egen"*.

Hermansson förhållande till alkohol och tobak var ganska liberalt. Han använde ganska ofta alkohol och han tyckte att det var bara trevligt att tömma en glas då och då. Mest drack han punch, öl, vin och brännvin. I olika öl efter de kyrkliga förrättningarna bjöds Hermansson ofta på alkoholdrycker och han hade ingenting emot det. Det var vanligt hos Hermanssons att dricka kaffe och te, och Hermansson erkände sig vara en riktig kaffeälskare. Hermansson brukade använda tobak. Den här forskningen visar att det var vanligt bland präster att använda pipa och i mindre mån snus. Ur komministrarnas bouppteckningar hittar man många och mångformiga föremål angående alkohol-, kaffe-, te- och tobakskultur. Vad orsakade då användningen av njutningsmedel för en präst? Jag vill här citera Magdalena Hellqvist: "Den dagliga livsföringen med sprit och tobak och den återkommande överbelastningen med mat och dryck på bondkalasen gjorde inte tillståndet bättre"⁴⁵⁵.

Under fritiden brukade Hermansson läsa tidningar, promenera (den här forskningen visar att han hade också fysiska och hälsobringande syften angående promeneringar), spela kort, bräde och schack, han älskade dansa och lyssna på musiken, han besökte teatern och musikföreningen i Arboga, han brevväxlade och tyckte om att resa. Hans käraste hobby var akvarelmålning, och var en mycket skicklig målare. När Hermansson reste var de här resorna mest ämbetsresor, men varje gång gjorde han så många visiter som möjligt hos sina bekanta och vänner som möjligt.

Förhållandena till socknens invånare har naturligtvis varit många. Genom de kyrkliga förrättningarna och öl hade han täta förbindelser med sockenboarne. Hermansson brukade dock inte sällskapa med allmogen under sin fritid och således koncentrerades hans sällskapsliv mest till ståndssfärer. Sällskapsliv på landet var annorlunda än i staden; som ogift adjunkt på landet var hans sällskapsliv gladare, som gift komminister i Arboga var hans sällskapsliv livligare men mera

⁴⁵⁵ Hellqvists 1979, s. 26.

behärskad. Förbindelserna till stadens ståndsfärer bildades också genom att välja för barn så högstående faddrar som möjligt. Av de årliga högtiderna var julen en ganska intim händelse men nyår och midsommar var mera kollektiva högtider i prästgården. Komministergården utgjorde en förbindelselänk mellan allmogekulturen och de högre ståndens kultur och livsformer. Hermanssons prästerliga värde kunde användas av sockenboarna till t.ex. i form av rekommendationer till olika slags ändamål⁴⁵⁶.

Komministerfruns ställning i lokalsamhället var ganska klar och högaktad. Det fanns dock en liten skillnad jämfört med kyrkoherdefruns position. Komministerfruns ställning kunde öka om det i komministergården bodde prästerliga släktingar, t.ex. änkeprostinnor. Komministerfrun hade troligen samma uppgifter som kyrkoherdefrun och de fungerade som socknens främsta mödrar med sina många och mångsidiga uppgifter. Då en komministerfru blev änka, så fick hon vanligen två extra nådår, men efter nådårstiden blev situationen värre och komministeränkor var oftast urfattiga då de avled.

Hermanssons förhållanden till stiftens prästerskap var många. Han sällskapade med pastoratens andra präster regelbundet under fritiden. Stiftets andra präster mötte han t.e.x. vid prästmötena. Hermanssons barn hade många prästerliga faddrar; fadderskapet band högre präst till barn men också till själva familj och därigenom kunde en lägre präst få nyttiga förbindelser med tanke på framtiden. Då och då hade Hermansson personliga tvister med pastoratens andra präster men de var alltid av samma rang (de kände varandra som konkurrenter).

Var Hermansson nöjd med sin ställning som lägre präst? På denna fråga kan man svara nej. Men det är ganska intressant att det inte är en fråga om den dåliga lönen eller till exempel de dåliga bostadsförhållandena. Han klagade aldrig på sin dåliga lön; han sa aldrig att det var synd att han hade så lite pengar⁴⁵⁷ eller något dylikt. Det var en fråga om skillnaden mellan en lägre präst och en lärare (Collega). Jag har redan tidigare (Kapitel 5.1., Tab. 2.) kommit fram till att lärare hade bättre lön än

⁴⁵⁶ Hermansson, t.ex. s. 226 (tisdagen den 10 april 1849).

⁴⁵⁷ Han ju nämner att adjunkts lön är inte stor.

adjunkter. Fram till 1842 års folkskolestadga var folkundervisningen kyrkans angelägenhet. År 1839 var en fjärdedel av lärarna i Uppsala stift prästvigda. De prästvigda lärarna hade möjligheter att bli befordrade till komministrar eller kyrkoherdar, de icke prästvigda lärarna hade inte denna möjlighet. Det var också ganska vanligt att prästerna skötte en lärartjänst vid sidan av prästtjänsten.⁴⁵⁸ Ett exempel är Hermanssons vän och föregångare i Järnboås, Lars Diedrick Asplund, som samtidigt var skolmästare i Norbergsska skolan i Hubbo och komminister i Tillberga (senare 1847 i Hubbo)⁴⁵⁹. Om en prästvigd man ville bli kyrkoherde var det faktiskt en snabbare väg för honom att välja en lärarkarriär till att börja med. För en lärare motsvarade ett tjänsteår nämligen två års erfarenhet när han ville söka kyrkoherdetjänsten; adjunkter och komministrar fick bara ett års erfarenhet per tjänsteår. Det fanns dock också undantagsfall i tjänsteårsberäkningen. I ett pastorat i Uppsala stift fick både kyrkoherden och komministern, i stället för normal tjänsteårsberäkning, rätt till dubbeltjänsteårsberäkning. Orsaken var att pastoratet tillhörde stiftets dåligt avlönade tredjeklass, och dubbelårsberäkningen motsvarade en kompensation för den dåliga lönen.⁴⁶⁰

Det var uppenbarligen lärarnas dubbelårsberäkning som gjorde Hermansson så arg. Hermansson tyckte att det inte var rätt att lärarna fick dubbelt så många prästerliga tjänsteår och dubbelt så hög lön. Han tyckte att det var speciellt orättvist därför att prästens uppgifter var mera omfattande och varierande, och att prästens uppgifter dessutom var mera krävande än lärarens. Hermansson tyckte inte om att lärarna arbetade endast några timmar per dag och att hans längre arbetstid och prästerliga uppgifter inte var tillräckligt uppskattade. Detta innebar att lärare hade för stora förmåner enligt Hermansson. Han påstod att *ett sådant system*

⁴⁵⁸ Norrman 1970, ss. 98-101.

⁴⁵⁹ WST N:o 295, d. 31 juli 1845, s. 1313; WST N:o 321, d. 30 september, s. 1443.

⁴⁶⁰ "Efter förberedelser blev så ärendet klart att avgöras i konselj och fick i fråga om lärarnas och prästernas dubbla tjänsteårsberäkning ett första definitivt resultat i KC 6.10.1842, som avskaffade de dubbla tjänsteåren och som för vissa innehavare ersatte dem med utökad tjänsteårsberäkning. Också denna beräkning togs bort för lärarnas del och i och med gymnasiereformen 6.7.1849 och för övriga prästers del i och med KC 26.10.1850". Norrman 1986, s. 168; Norrman 1993, s. 119.

producerade både sämre lärare och sämre präster. Därtill sa han att detta föranledde bitterhet inom prästerskapet. Hermansson tyckte att en bra lösning på problemet skulle vara att låta lärarna behålla den lön de hade , men att de förmåner de åtnjöt borde tas bort, så att de adjunkter och komminister som hade en verklig kallelse att utföra prästerliga uppgifter skulle få bättre och rättmätigare chanser att bli kyrkoherdar.⁴⁶¹

Sitt eget språk, angående Hermanssons tankevärld, berättar de sk. "resonemangsdelar" i hans dagbok vilka var av t.ex. följande motiv: barndom, ungdom, naturens skönhet, kvinna, vänner, prästens position, skillnaderna mellan en katolsk och protestantisk präst, människans lynne, hur påverkar landsbygden en ung prästs liv?, väderlek, bildning, död, den avlidne konungens betydelse, "Något om natten", skillnaderna mellan adjunkternas och lärares lön, uppgifter och uppskattning, känsloliv, naturens skönhet i Jämboås, kärlek till Guden, förhållandet mellan kvinna och man, händelserna i Europa år 1848.⁴⁶² De små historierna om lokala omständigheter, folkliv och folksägner berättar dessutom om Hermanssons intresse mot sin omgivning.

Vesterås Stifts Herdaminne ger följande bild av Hermansson:

*"Stillsam och anspråkslös, samvetsgran och oförvitlig både som människa och prest, hade han dock, till följd af sitt svaga målföre, ej förmåga att vid sina andeliga föredrag göra den inverkan på sina åhörare, som hans goda predikningar eljes hade kunnat åstadkomma. Han var en skicklig aqvarellmålare och sysselsatte sig ofta med fantasiteckningar, som att kopiera efter naturen. Var i begrepp att aflägga pastorexamen, så döden efter tre veckors lunginflammation ändade hans lif d. 30 Januari 1854"*⁴⁶³

⁴⁶¹ Hermansson ss. 61-64, 73, 78, 101, 113-119.

⁴⁶² Hermansson, s. 49-50, 61-70, 73-76, 81-88, 100-107, 109-110, 113, 123, 130-131, 170-172, 187, 228-229, 245-246, 264-265,

⁴⁶³ WSHM 2, ss. 119-120.

Jag anser att denna beskrivning verkar ganska riktig, speciellt om man talar om hans karaktär. Från Arboga stads sockenstämmaprotokoll kan man läsa församlingens åsikt om den bortgångne komministern:

"[...] som framl. Comminister Hermansson under den tid han tjenstgjord i församlingen gjort sig känd och agtad för ett en prestman och församlingslärare i alla värdigt uppförande [...]"⁴⁶⁴

Hermanssons dagbok ger den allmänna bilden av prästlivet, prästgårdskulturen och prästtankevärlden en tidspreciserad och konkret avgränsning till just den socken / stad och den prästman som utgjorde undersökningens föremål. Hermansson levde under en tid då nya liberala strömningar redan var på gång inom samhället. Man kan se det till exempel på hans förhållande till kvinnor (t.ex. att hans äktenskap kan mest ses som en kärleksäktenskap) och att han klart hade ett klassmedvetande; han krävde bättre respekt och rättigheter för sin egen klass. Som adjunkt / komminister var han representant för prästproletariatet. Prästerna var mycket rojalistiska under dåtiden och Hermanssons dagbok har givit mig det samma intrycket; det blev ett högtidsstund för Hermansson att se den kungliga familjen. Fredagen den 6 juli 1849 var Hermansson själv bland prästersskapet för att emottaga konung Oscar I, kronoprinsen och prins Gustaf.⁴⁶⁵ Hermansson högaktade högre präster och andra högre personer, men kände sig samtidigt också som en ståndperson, han var dock en präst, och var färdig att kämpa för sina rättigheter för att få en bättre plats i prästhierarkin. Han kände sig som en bildad person och han ansåg att det var en viktig uppgift för honom att sprida bildningen också för sina barn. Hermansson var ett resultat av ståndscirkulation i tre generationer och hade därför inte ett innevuxnat beteendemodell; men han försökte han hårt att skapa och tillägna sig det. Med hans livsstil försökte han klart efterapa det högre prästerskapet. Hans livsstil och tänkesätt kan anses vara småborgerligt. Hermansson var samtidigt ämbetsman (kyrklig och statlig), jordbrukare, sjölasörjare och informatör. Hans liv rytmiserades av "bibelåret,

⁴⁶⁴ Sockenstämmaprotokoll 1853-1860, den 26 Februari 1854, KI:6, ASKA, ULA.

⁴⁶⁵ Hermansson, s. 247 (sönd. den 7 juli 1849), s. 253 (sönd. den 12 aug. 1849), s. 302-303 (den 10 och 15 sept 1850).

bondeåret och skolåret⁴⁶⁶. Komminister Hermanssons plikter var indelade grovt till fyra delar: att vårda sina församlingsborna, förestå sitt hus, betala sina kronoutsyldor och lyda sin kyrkoherde⁴⁶⁷. Hermansson ansåg att fast han var präst hade han också samma rättigheter som de vanliga människorna. Med hans tjänst fick han respekt, ansvar och skyldigheter och d kom med den sociala högaktningen bland allmogen. Hermansson var fattig, men stolt över sitt prästdöme och medveten om den respekt som han njöt på grund av sin tjänst. Han ansåg att han levde under en idealistisk och kultiverad tid. Låt oss den unge, ogifte pastorsadjunkten Hermansson få det sista ordet (i Järnboås prästgård år 1842):

”Jå! då jag jemför mig med olyckliga medmenniskor, måste jag häpna öfver den osynliga handens stora välgerninger emot mig. De högförnåmas fördomar, deras vansinniga stolthet öfver anor och hög börd, deras insupna förakt för de lägre stånden, för medmenniskor, inskränka ej mina fria åsigter. Den af arbete och möda nedtryckta dagkarlens belägenhet hindrar mig ej från utvecklingen af min själs upplysning och från utbildningen af mitt skönhetssinne. Jag är född på en af Christendomens välsignelserika ljus belyst punkt på jorden; jag är född i en tid då mensklighetens medvetande genom detta ljus kommit till hög utbildning. Jag har fått begagna mig af mitt kära fäderneslands läroanstalter och hämtat deraf den upplysning, att jag nu är satt att upplysa andra⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Se närmare t.ex. Reimers 1993, s. 36–44.

⁴⁶⁷ Jmfr med Pleijel 1971, s. 10.

⁴⁶⁸ Hermansson, s. 110.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Asplund, Selma Emilia (1850-1921); lärarinna, Dagbok N:o 2 (/5) 1903-1910. Original i privatägo, St.Michel, Finland.

"**Förmyndare Redovisning** rörande f.d. Kronolänsmannen Hr. Notarien Joh. Nettes dotters Maria Ulricas egendom samt dess förvaltning från ock med 1839 till 1846 ingifven till Nora HäradsRätt d. 6. Junii 1846. (Av pastorsadjunkt i Jämboås prästgård O.E.A. Hermansson)". Original i privatägo, Nyslott, Finland.

Hermansson, Olof Evert August (1813-1854); stadskomminister i Arboga, Dagbok 1838-1850. Original i privatägo, St.Michel, Finland.

DIALEKT- OCH FOLKMINNESARKIVET I UPPSALA - Uppsala landsmålsarkiv (ULMA)

Hjorter, Josef, Årets festseder. 1977 (Gotland, Fide). 30718 (ULMA).

Jansson, J., Präst, klockare. 1936 (Dalarna, Bjursås). 9928 (ULMA).

Kristoffersson, Nelly, Husförhör, 1950 (Småland, Aneboda, Slätthög). 20765 (ULMA).

Lindberg, Erik Jonas, Husförhör, 1963 (Jämtland, Ragund sn). 25365 (ULMA).

Lindvall, O.D., 1920 (Gästrikland, Ockelbo s:n). 1933:3. (ULMA).

Pettersson, O.P., Ordbok över Vilhelminamålet (1923-24). 884 (ULMA).

Sandberg, Anton, 1935 (Värmland, Ölme sn). 8952 (ULMA).

Sjöman, G., Det kyrkliga livet för 75-80 år sedan. 1950 (Öland, Ventlinge sn). 20934. (ULMA).

Wallentin, G., Gudstjänst m.m., 1944 (Uppland, Tuna sn). 16912 (ULMA).

Westman, Gust., Självbiografi 1945. Gåva 1991 av Gun Wallström, Björklinge. (Skåne, Väsby. Uppland, Valö). 36488 (ULMA).

UPPSALA LANDSARKIV (ULA)

Kyrkoarkiven:

Arboga stadsförsamling (ASKA)

- Vallängder; JI:2
- Sockenstämmaprotokoll; KI:5; KI:6
- Husförhörslängder; AI:10A
- Boställhandlingar; OII:3

- Generalvisitationsprotokoll den 27-28 aug. 1853
- Födda och döpta; C:5

Falun (FKA)
- Husförhörslängder; AI:4:1; AI:7:1
- Födda och döpta; C:11

Hubbo (HKA)
- Husförhörslängder; A:10; A:10
- Födda och döpta; C:4; C:5

Järnboås (JKA)
- Husförhörslängder; AI:12A
- Sockenstämmaprotokoll; KI:3
- Födda och döpta; C:7

Stora Tuna (STKA)
- Husförhörslängder; AI:21A
- Födda och döpta; C:10
- Döda; F:4
- Utflyttningslängder; BI:1

Uppsala (UKA)
- Husförhörslängder; Alab:2; Alab:7

Rådhusrätts och magistrats arkiv:

Arboga
- Boupppteckningar; F IV:37 (Bou. 1854 16/2 efter stadskomm.
O.E.A.Hermansson)

Uppsala
- Boupppteckningar; F 33:2, (Boupp. efter enkefru Elisabet Mathilda Hermansson
(f. Wahlbäck) 22/5 1888)

Örebro
- Boupppteckningar; F1:32, ss.774-775. (Boupp. efter Sara Sophia Sundelius (f.
Asplund) 29/12 1880)

Häradsrättsarkiv:

Kopparbergläns Häradsrättarkiv
Serie XIX: Tuna tingslag 1816-
- Boupppteckningar; F II:17, uppsl. 35-40 (Bouppt. 1857 20/4 efter L.D.Asplund)
- " - " - " - " , uppsl. 193-195 (Bouppt. 1857 21/8 efter E.E.Asplund, f.
Wahlbäck)

UPPSALA UNIVERSITETS BIBLIOTEK, Carolina Rediviva (UUB)

Almgren, Eric Gustaf (1763-1826); komminister i Arboga, Egenhändiga självbiografiska anteckningar. X 251 h.

Blomberg, Per (1792-1827); komminister i Styrestad (Linköp. Stift), Själfbiografiska anteckningar i interfolierad kalender ingående i Sveriges Civil och Krigs Calender för... X 252 k.

Dahlberg, Jacob (1812-1884); kyrkoh. i Råneå (Norrbotten), Dagboksanteckningar från åren 1842-1846. X 257 e.

Eurén, Axel (1803-1879); kyrkoh. i Söderbärke, Kassabok 1827-1839. X 260 ac.

Eurén, Sophie; Hushålls-Conto 1839-1844. X 260 ad.

Fryxell, Anders; Almanacks Anteckningar 1828-1837. X 261 cb, 11-20.

Hermansson, Anders (stadsfiskal, landsfiskal, Kopparbergslän), brev till af Nordin, J.M., 1806. Aske 2:21.

Wahlbäck, Pehr Efraim (kommin. i Säter), brev till Schröder, Joh., Henr., 1836 (1). G 263n.

Tryckta källor, matriklar och tidningar

Annerstedt, Claes, Uppsala Universitets historia. Handlingar ?-?. Bihang IV. Uppsala 191?.

Bygden, Leonard, Härnösands Stifts Herdaminne. III Delen. Uppsala 1925.

Hagström, K.A., Strengnäs Stifts Herdaminne. Fjärde delen. Strengnäs 1901.

Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade Svenska Adelns Ättartaflor med tillägg och rättelser. II. af Chapman - Fägerstråle. Stockholm 1926.

Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade Svenska Adelns Ättartaflor med tillägg och rättelser. III. Gadde - Höökenberg. Stockholm 1927.

Muncktell, Johan Fredrik, Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). Del 1: Kärbo 26 september 1814 - 12 juni 1816. Acta Bibliothecae Arosiensis: 10. Västerås 1979.

Muncktell, Johan Fredrik, Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). Del 2: Sevalla 13. juni 1816 - 8. maj 1821. Acta Bibliothecae Arosiensis: 11. Västerås 1982.

Muncktell, Johan Fredrik, Westerås Stifts Herdaminne 1-3. Uppsala 1843, 1844, 1845.

Munsterhjelm, Jacobina Charlotta, Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799-1801. Med kommentar och register utgivna av Bo Lönnqvist. Svenska Litteratursällskapet i Finland - Folklivsstudier VII. Helsingfors 1970.

Svenska Konstnårs Lexicon, III, av Hahn - Lundberg. Malmö 1957.

Westerlund, Johan Alfred, Linköpings Stifts Herdaminne. Tredje Delen. Linköping 1919.

Vesterås Stifts Herdaminne. Ny följd 1800-1880, af P.A.Ljungberg. I Vestmanland. 1880 Örebro. (VSHM 1)

Vesterås Stifts Herdaminne. Ny följd 1800-1880, af P.A.Ljungberg. II Dalarna. Örebro 1881. (VSHM2)

Westerås Stifts Tidningar; År 1837 (N:o 198, 204),
År 1843 (N:o 268),
År 1848 (N:o 328, 329),
År 1854 (N:o 397, 406),
År 1857 (N:o 441). (WST)

Wikmark, Gunnar, Pastorallexamenstryck i Kungliga bibliotek, Lunds universitetsbibliotek, Uppsala universitetsbibliotek. Älvsjö 1984.

Wilskman, Sven, Swea Rikes Ecclesiastique Werk i Alphabetisk Ordning Sammandragit utur Lag och Förordningar, Privilegier och Resolutioner, samt Andra Handlingar: Förre Delen. Örebro, Tryckt hos JOH. LINDH, 1781.

Litteratur

Alsne 1966, Alsne, Sten, Från prästtjenden till reglerad lön. Pastoraliekonventionerna i Uppsala ärkestift 1810-1862. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 9. Uppsala 1966.

Andersson 1950, Andersson, Ingvar, Ruotsin historia. Porvoo 1950.

Andersson, Kent / Anderö, Henrik, Ordbok för släktforskare. Västerås 1997.

Arvatsson 1977, Arvatsson, Gösta, Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskicket förändring 1680-1824. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund nr. 19. Lund 1977.

Bergström 1991, Bergström, Carin, Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720-1800. Nordiska museets Handlingar 110. Kristianstad 1991.

Bonniers Lexikon 8. Kapitalist-Laurelius. Stockholm 1964.

Bringéus 1970, Bringéus, Nils-Arvid, Människan, maten och miljön. Mat och miljö. En bok om svenska kostvanor utgiven av Nils-Arvid ringeus. Lund 1970.

Bruncrona 1978, Bruncrona, Maria, Karsby gårds historia och befolkning. Finländsk herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800-1970. Svenska litteratursällskapet i Finland. Folklivsstudier XI. Helsingfors 1978.

Bäckgren 1931, Bäckgren, Karl, Wilhelm och Anna Callmanders hem (Ödeby-Lerbäck). Från gamla prästhem i Södermanland och Närke (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Carlsson 1973, Carlsson, Sten, Ståndsamhälle och ståndpersoner 1700-1865. Studier rörande det svenska ståndsamhällets upplösning. Lund 1973.

Egardt 1970, Egardt, Brita, Svensk kostforskning. Mat och miljö - En bok om svenska kostvanor utgiven av Nils-Arvid Bringéus. Lund 1970.

Eklundh 1925, Eklundh, Robert, Eklundhska prästhemmet i Nöbbeled och Ryssby. Från Smålands och Ölands gamla prästhem. (Minnen samlade och utgivna av Hilding Pleijel och Wilhem Bexell). Lund 1925.

Englund 1996, Englund, Peter, Suuren sodan vuodet. Juva 1996.

Erikson 1942, Erikson, Georg, Folkskolans historia i Västmanlands län. Västerås 1942.

Erixon, Sigurd, Folklig möbelkultur i svenska bygder. Facsimile-upplaga efter 1938 års upplaga som utgavs av Nordisk Rotogravyr. Lund 1980.

Erixon, Sigurd, Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia. Facsimile-upplaga efter 1947 års upplaga som utgavs av Aktiebolaget Bokverk. Malmö 1982.

Falk 1931, Falk, J.F., Ett prästhem i Kumla. Från gamla prästhem i Södermanland och Nerike. (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Fjellström 1970, Fjellström, Phebe, Nord och mellansvenskt kosthåll i kultur-ekologisk belysning. Mat och miljö. En bok om svenska kostvanor utgiven av Nils-Arvid ringeus. Lund 1970.

Floren 1996, Florén, Anders, Existentiell relevans. Fråga det förflutna - En introduktion till modern historieforskning (av Stellan Dahlgren och Anders Florén). Lund 1996.

Ginzburg 1996, Ginzburg, Carlo, Johtolankoja: kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Helsinki 1996.

Haapala 1989, Haapala, Pertti, Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen. Suomen Historiallisen Seuran Käsikirjoja 12. Jyväskylä 1989.

Hedström 1931, Hedström, Carl, Prosten Carl Wilhelm Hedströms hem i Asker. Från gamla prästhem i Södermanland och Nerike. (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Heikkinen 1993, Heikkinen Antero, Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen. Helsinki 1993.

Heikkinen 1996, Heikkinen, Antero, Menneisyyttä rakentamassa. Helsinki 1996.

Hellquist 1979, Hellquist, Magdalena, Språk och stil. Prosten Muncktells dagbok (utg. av Magdalena Hellquist). 1: Kärbo, 26 september 1814 - 12 juni 1816. Acta Bibliothecae Arosiensis; 10. Västerås 1979.

Holmquist 1941, Holmquist, Hjalmar, Handbok i Svenska kyrkohistoria 3. Från romantiken till världskriget. Stockholm 1941.

Häggman 1994, Häggman, Kai, Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Helsinki 1994.

Kallio 1998, Kallio, Anni, Räätilimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa v:na 1625-1665. Jyväskylän Yliopisto 1998. Suomen historian pro gradu -työ.

Levi 1992, Levi, Giovanni, Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Helsinki 1992.

Liljewall 1995, Liljewall, Britt, Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800 -talet. Borås 1995.

Liuha 1998, Liuha, Sanna, Keskimääräistä onnellisemmat. Tapaustutkimus Samuel ja Elizabeth Pepysin avioliitosta 1600-luvun Englannissa. Jyväskylän Yliopisto 1998. Yleisen historian pro gradu -työ.

Lundqvist 1931, Lundqvist, Nils, Minnen från en komministergård i Nerike på 1880-talet. Från gamla prästhem i Södermanland och Nerike. (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Lönnqvist 1970, Lönnqvist, Bo, Inledning. Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799-1801. Med kommentar och register utgivna av Bo Lönnqvist. Svenska Litteratursällskapet i Finland - Folkivsstudier VII. Helsingfors 1970.

Lönnqvist 1978, Lönnqvist, Bo, Levnadsstandard under 1800-talet. Finländsk herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800-1970. Svenska litteratursällskapet i Finland. Folkivsstudier XI. Helsingfors 1978.

Lönnqvist 1993, Lönnqvist, Bo, Måltid och minne. Bord - duka dig!: Herrgårdsmat i Finland (utgiven av Gun de la Chapelle). Esbo.

Markkanen 1988, Markkanen, Erkki, Perukirja tutkimuslähteenä. Studia Historica Jyväskyläensia 37. Jyväskylä 1988.

Meurling 1996, Meurling, Birgitta, Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars konstituering. Spanien 1996.

Nilsson, Nilsson, K.J., Smedsmästaren K.J.Nilssons minnen från 1800-talets kyrkliga folkliv. Utgivna med inledning och kommentar av Hilding Pleijel. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 38. Lund.

Nilsson 1936, Nilsson, Martin P:n, Årets folkliga fester. Uppsala 1936.

Norborg 1972, Norborg, Lars-Arne, Källor till Sveriges historia. Lund 1972.

Norrman 1980, Norrman, Ragnar, "Ord och termer", Uppsala Stifts Herdaminne, 1:1. Uppsala 1980.

Norrman 1970, Norrman, Ragnar, Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1786-1965. Uppsala 1970.

Norrman 1986, Norrman, Ragnar, "På det övriga prästerskapets bekostnad". Den utökade prästerliga tjänsteårsberäkningen i Sverige i författningar, debatt och praxis 1809-1850. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen. II Ny följd. 42. Uppsala 1986.

Norrman 1993, Norrman, Ragnar, Konserverade änkor och kvinnor på undantag. Prästänkornas villkor i Uppsala stift 1720-1920 - från änkehjälp till familjepension. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 36. Stockholm 1993.

Olofsson 1942, Olofsson, K.G., Prästhistorier. Prästen i folktraditionen tro och verklighet, dikt och sanning om vördade själasörjare. Lund 1942.

Peltonen 1992a, Peltonen, Matti, Matala katse. Kirjoituksia mentalitettien historiasta. Tampere 1992.

Peltonen 1992b, Peltonen, Matti, Esipuhe. Giovanni Levin teoksessa "Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa" (ss. 7-17). Helsinki 1992.

Pleijel 1970, Pleijel, Hilding, Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. Stockholm 1970.

Pleijel 1971, Pleijel, Hilding, Kävsjökaplanen Abr. Alméns almanackor. Småländsk kyrkosed och prästgårdstradition under Gustaviansk tid. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 40. Lund 1971.

Pleijel 1925, Pleijel, Nina, I Ramnåsa kaplansgård för femtio år sedan. Från Smålands och Ölands gamla prästhem. (Minnen samlade och utgivna av Hilding Pleijel och Wilhem Bexell). Lund 1925.

Reimers 1993, Reimers, Gerd, Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö. Stockholm 1993.

Rosell 1931, Rosell, Ida, Strödda minnen från mitt barndomshem, Hölö prästgård. Från gamla prästhem i Södermanland och Nerike. (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Sandstedt 1986, Sandstedt, Erik, Prästerskapets ekonomiska och sociala villkor i Lunds stift 1723-1832. Lund 1986.

Strömbäck 1933, Strömbäck, Dag, Doktor Steinmetz och prästhemmet i Bollnäs. Minnen från gamla prästhem i ärkestiftet. Minnen samlade och utgivna av Carl Wilhelm Palm. Lund 1933.

Svensson 1970, Svensson, Sigfrid, Hur kaffet blev svensk nationaldryck. Mat och miljö. En bok om svenska kostvanor utgiven av Nils-Arvid ringeus. Lund 1970.

Tolonen 1980, Tolonen, Markku, Suomen papiston valtiopäiväedustus vapaudenajalla. Historillisia Tutkimuksia 113. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura. Forssa 1980.

Thunander 1931, Thunander G., Minnen från hemmet i Öja prästgård. Från gamla prästhem i Södermanland och Nerike. (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Thurgren 1886, Thurgren, J.A., Handbok i Svenska Presterskapets Rättigheter från äldsta till närvarande tider. Andra förbättrade upplagan. Stockholm 1886.

Widén 1994, Widén, Solveig, Prästfruns ställning och roll i församlingarna i det svenska riket på 1700-talet. Kyrkohistorisk årsskrift 1994:1, ss. 57-68.

Wikmark 1989, Wikmark, Gunnar, Lapplandspräst och Upplandsprost. Kungliga Skytteanska Samfundets Handlingar Nr 36. Ömsköldsvik 1989.

Wirilander 1982, Wirilander, Kaarlo, Herrskapsfolk. Ståndpersoner i Finland 1721-1870. Nordiska Museets Handlingar 98. Arlöv 1982.

Zetterstedt 1931, Zetterstedt, Wilh., Ett gammalt Sörmländskt komministerhem. Från gamla prästhem i Södermanland och Nerike. (Minnen samlade och utgivna av Carl Lönroth och Wilh. Zetterstedt). Lund 1931.

Åström 1933, Åström, Anna-Maria, "Sockenboarne" - Herrgårdsliv i Savolax 1790-1850. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr. 585. Folklivsstudier XIX. Ekenäs 1993.

År 1854 den 16 Februarii förrättades af Undertecknade, uppå anmodan, laga Bouppteckning efter *Comministern i Arboga Stadsförsamling O.L.Ev.Aug.Hermansson*, hvilken med döden afgick den 30 sistl. Januarii, efterlemnade utom Enkan *Elisabeth Mathilda Wahlbäck*, omyndige Barnen, Dottern *Anna Mathilda* född 16/9 1849 och Sonen *Anton August*, född 24/2 1852, och var å desse sednares vägnar som Förmyndare närvarande vid förrättningen Hr Contracts prosten i Arboga *H.I.Robson*. Boëts ställning uppgafs af Enkan och befanns som följer.

<u>Tillgångar</u>		Banco
<u>Guld</u>		
1 st. slät Fingerring	5 --	
1 st. <u>do do</u>	2 --	
1 st. <u>do do</u>	-32-	
1 st. med Carniol	-32-	
1 st. Urnyckel	-32-	11 --
<u>Silfver</u>		
2 st. Ströskedar vågen 6½ lod		
1 st. Saucleslef <u>do</u> 3½ <u>do</u>		
7 st. Matskedar <u>do</u> 25½ <u>do</u> Tillsammans 42 lod åt:	42 --	
6 st. Théé <u>do do</u> 6 lod		
1 st. Socker Tång 2½ <u>do</u>		
1 st. mindre Fickur söndrigt	5 --	47 --
<u>Koppar, Bleck och Jernsaker</u>		
1 st. Castrull med Lock af Koppar 2 3/4 skålp.		
2 st. Fatpannor(?) med Lock af <u>do</u> 5 <u>do</u>		
1 st. Större Caffepanna af <u>do</u> 4 3/4 <u>do</u> Tills. 15½ skålp. a 16	5.8-	5.8-
1 st. Kokare af <u>do</u> 1½ skålp.		
1 st. Klarpanna af <u>do</u> 1½ <u>do</u>		
1 st. Mugg	-8-	
1 st. Kannkruka med lock 3skålp. á 16	1 --	
1 st. <u>do do</u> 1½ skålp. 16.	-24-	
1 st. Form med lock af Bleck	-24-	
2 st. <u>do ut do do</u>	-8-	
7 st. Rifjern <u>do</u>	-4-	
1 st. Durscklag(?) <u>do</u>	-8-	
2 st. Brödmått <u>do</u>	-8-	
1 st. ½ Kann <u>do</u> 1 st. 1/8 ? <u>do</u>	-4-	
1 st. Gryta om 5 skålp. med Lock af ?	1.16-	
1 st. Stek <u>do</u> med Lock	-32-	
1 st. 11/3 ? Gryta m. Lock	-32-	
1 st. Fetpanna	-12-	
1 st. Munklagg.	-16-	
2 st. Eldgafflar	-8-	
2 st. Hackknifvar	-16-	
1 st. Bitsmare(?)	-32-	
2 st. Långpannor	-18-	
2 st. Plåtar	-12-	
1 st. Stekpanna	-12-	
1 st. Yxar	-2-	
1 st. Sopskyffel	-4-	
1 st. Stryckjern, 1 st. Skopa, 1 st. Eldtång, 1 st. Spade	-32-	
<u>Glas och Porcellaine</u>		
2 st. Ätticks-Caraffiner	-12-	
2 st. Socker-Skålar	1.16-	

3 st. Sylt - do	1. --	
3 st. Dricks-Caraffiner	-24-	
9 st. Dricksglas	-24-	
9 st. Win do	-18-	
2 st. Saltkar	-8-	
2 st. Ljusmanchetter	-2-	
40 st. 1/4 Win Bouteiller	1.32-	
4 st. Burkar större och mindre	-8-	14.42-
1 st. Soppskål med Lock	-16-	
3 st. Fat	-12-	
3 st. Carotter, 1 st. Spilkum	-18-	
37 st. diverse Tallrickar	1.32-	
1 st. Thékanna och 1 Dussin Thékoppar	2. --	
2 st. Blomvasar	-32-	
1 st. Nattbäcken	-8-	5. 22-

Linne och Sängkläder

3 st. Mindre Drällsdukar med 3 servitter	5. --	
1 st. Blommig do 3 alnar	2. --	
1 st. do do 3 do	2. --	
2 st. mindre rutiga	2. --	
21 st. Diverse Servitter	3. 24-	
3 st. gröfre Dukar, slitna	2. --	
10 par Lärftslakan	10. --	
1 par Bomulls-do	-32-	
3 par Blå ? do	1. --	
30 st. 4 skafftade do Handdukar	5. --	
14 Örnegål	2.16-	
2 st. Mangeldukar	-16-	
4 Lufter Fenstergardinmed käppar och Hållare	2. --	
6 st. rödrandiga rullgardiner	1. --	
1 st. Bolster 35 skålpund(?) }		
1 st. do 35 " }		
1 st. do 40 " }		
1 st. Långkudde 14½ " } väger 151 skålpund á 16 skill	50.-16	
1 st. do 9½ " }		
1 st. do 9½ " }		
2 st. småkuddar 7½ " }		
4 st. Sängtäcker	5. 16-	
2 st. Fässingar(?)	1. --	95. 24-

Meubler

<u>Sängkammarn</u> 1 st. Imperial-Säng	6. 32- Transport.185.32.
2 st. Commoder af furu	2. --
1 st. Bureau af do	5. --
1 st. målad Soffa med Madrassa	2. 32-
1 st. Bord	-16-
2 st. Fouteiller	-24-
1 st. Toilette Spegel, söndrig	-24-
<u>Salen</u> 1 st. Soffa af betsad Björk med 6 st. Stolar	25. --
10 st. Rottingstolar	6. 32-
1 st. Chiffonier af betsad Björk	20. --
1 st. Brädspelsbord vid Brickor spräckt (?)	3. 16-
1 st. Spelbord	2. --
1 st. Thébord	1. 16-
1 st. Skänk af furu	5. --

1 st. Marklåda	-16-	
6 par Bordsknifvar med Gafflar; 1 par Förskarare	2. --	
Diverse Stenkärl	1. --	15. 26-

Bibliothek enl särskild Förteckning

Transport 33. 16-
463. 8-

Contanter	113. 16-	
Innestående i Nora Sparbank	466. 32-	
Fordran af <i>Pastor Asplund</i> i Tuna	25. --	
1 Års Ränta derå	1. --	
4 Tor Korn	37. 16-	
Fordran af <i>Rathsman</i> i Olsbacka enl. Skuldsedel	666. 32-	
10 Mån. Räntor eft. bevillningsafdrag	31. 42-	
Innestående Påskören	110. 21. 4.	1472.15.11
	{ Summa Banco	1935. 23.11.
Hushyremedel af <i>Mamsell Uhrberg</i>	{	11. 25.4.

Skulder och afgående Poster

Begravningsomkostnader	65. 16-	
Till <i>Rector Westlund</i>	10. 20-	
do <i>Hedman</i> Auctions Räkning	3. --	
" <i>Fru Berggren</i>	5. --	
" <i>Rosendahl</i>	2. 16-	
" <i>Handl. Westlund</i>	18. 12-	
" <i>Pettersson</i>	3. 17.8.	
" <i>Silfverling</i>	11. 16-	
" <i>Com. Törnqvist</i>	16. 32-	
" <i>Mag. Sallander</i>	34. --	
" <i>Sundström</i>	3. 40-	
" <i>Öman</i>	38. 15.4.	
" <i>Holmqvist</i>	124. 23.9.	
<i>Mams. Nettes</i> Arfsmedel	100. --	
Läkare-arfvode	20. --	
<i>Wretlöfs</i> räkning	3. --	
innestående Lön åt Pigan	10. --	
Apotheks-räkning	12. 5.4.	
Skomakar <i>Norling</i>	11. 16-	
1853 Års kronoutsylder	5. 34-	
Fattig prol. af Summa Inventarium	2. 20.9.	501.28.10.
Behållning i Boet		<u>1444.47.10.</u>
	Summa	1946. 28. 8.

Att Boets tillgångar och Skulder blifvit Samvetsgrant uppgifne varder härmed under. Edelig förbindelse intygadt.

E.Mathilda Hermansson
född *Wahlbäck*

Å förenämnda barns vägnar

H.J.Robson

Sålunda upptecknad och värderadt betyga *ut supra Joh. Lundelius*

B.W.T. von

Unge

Förrättningsmän

Fattigprolenten 2 Rdr. 20 s q % quitteras af *H.J.Robson*

Några priser (Rdr.) från åren 1833 och 1836¹

1833:

Blått Kläde á 5 Rdr alnen	Middag i Örebro 4. 6.-
En Bouteille Pounche derstädes (i Lislena) 1. 24.-	Resan från Lislena till Sthlm 5. 24. -
Prenumer. på Wästerås Stifts Tidningar 1. --	En Lackstång - 12. -
Inträdesavgift i "Lilla Sällskapet" 7. 24. -	4 st. Tandpetare - 12. -
Mörkblått kläde á 6. 32. - alnen	Bref till Uppsala - 6. -
Svart kläde á 12. 24. - alnen	Sidentyg á 2. 44. - alnen
2 Koppar Chocolate - 20. -	Ett Stål - Sigill 9. --
2. Charte Sigillack -12. -	Årsavgift i "Lilla Sällskapet" 12. --
Hofpredikants - Calaset 14. --	En Rulle Tobak - 18. -
Orchester Billiet 1. 24. -	En Piphylla 3. --
Hyra från 1. Apr - 1. Jul. 25. --	En Hatt 10. --
Ett par Stövlar med Calosser 15. --	1 Månads prenumeration vid Länsbibliotek 1. 24. -
Djurgården 1. 24. -	1 Badbillet 1. --
En Raktvål - 24. -	Ett Piphufvud 1. 12. -
½ dussin Prestkrägar 4. --	Stärkning (prästrägar) - 18. -
En flaska Eau de Cologne 1. --	Ångfartygsbillet till Arboga 6. --
Skjuts från Arboga till Örebro 3. 6. -	Årsavgift i Frim. Lagen 3. --
Tappat i Käglespel - 12. -	Afgift för Slagsällskapet senare hälften af 1833 3. --
Hyrvagn till och ifrån Ridderholmen 1. 27. -	Tandspiritus 1. --
En Bandt tandpetare - 6. -	Ett Bläckhorn - 36. -
Rökfnöske - 36. -	Ett Klädesborste 2. 16. -
Sophies Vigselring 24. --	Pounche och tårtor 1. 6. -
En Imperial-Säng af Mahong 90. --	Graveringen av Sophies Vigselring - 18. -

1836:

En Tandborste åt Sophie - 18. -
Tryckningen af Theserna 16. 24. -
Middag på Lilla Sällskapet - 31. -

¹ Eurén, Axel, Kassabok 1827-1839. X 260 ac. UUB.

PERSONREGISTER

- Adamsson, C.E.; adjunkt 63
Ahlbom; löjtnant - kaptän 55, 111, 117
lieutnant Ahlboms fru 78, 118
Ahlström; directeur 69, 118
Almen, Abraham; komminister 12, 45
Almgren, Eric Gustaf; komm. i Arboga 30
Andersson, Anders; mästare 118
Andersson, Lars; (i Järnboås) 30
Andersson, Herman; (i Järnboås) 30
Andersson, Petter 54
Arosenius, Brita (f. Sääf); prostinna 89
Arosenius, Hedda; mamsell 110
Arosenius, Lovisa; mamsell 110
jaktbygg. Asplings änka 10
Asplund, Christina Cathrina (f. Hülphers);
änkeprostinna 75
Asplund, Christina Wilhelmina; demoiselle 75
Asplund, Eva Emilia (f. Wahlbäck); komm.fru
75, 125, 132, 134, 142-143
Asplund, Johan Axel
Asplund, Johanna Charlotta(änkeprostinna
Höijer) 75
Asplund, Jonas Petter; klädesfabrikant 142
Asplund, Lars Didrik; rektori Hubbo (sist
v.pastor och klockarpräst) 34, 43, 59, 60, 75,
76, 77, 93, 95, 101, 106, 108, 112, 118, 122,
125, 128, 131, 132, 134, 142, 153
Asplund, Sophia Carlina (f. Godenius); rektorska
75
Avelin, J.A.; adjunkt 63
Barckström; vaktmästare 57
Barckström, Anna Elisabeth 21, 31
Barckström, Lars; inspektor 31
Barckström, Stina Cajsa
Bellander; prost i Köping 129
Berggren; fru i Arboga 9, 118
Berglöf, Lovisa; piga i Arboga 76
Bergmansson; Doctor 44
inspektor Bergströms fru (i ÖG) 134
Bergström, Victor 134
Beskov; patron 118
Björling; doctor (i Arboga) 109, 117, 119, 126,
128, 133
Björling; lektor 96
Blomberg, Per; komminister 30
Blomqvist, Ulrica; piga i Arboga (ifrån Torpa)
76
Blume; doktor (i Linde) 119
Boëthius; Juris professor 130
Bruncrona, Evert Wilhelm; godsägare (i Finland)
147
Bruzelius, C.A.; stadskomm. i Arboga 69, 71
Bäck; första kammarjunkare 117, 118, 119
Böttiger (i Nora) 110
Callmander, Petter 55
Carlsson; adjunkt (i Nora) 128
Cavallius; domprost i Strängnäs 130
Christiansson; fru 118
Christiansson; änkefru 119
Chydenius, Anders; komminister (i Finland) 26
Clason, Gustafva; mamsell 110
Dahlberg, Eric 112
Dahlberg, Jacob; komminister 15, 18, 45, 46,
55, 76, 77, 94, 105, 113, 120, 134
Dahlströmsson, Johanna Carolina (f. Godenius);
kh änka 75
prästfamilj Danielsson (i Ramnäs kaplansgård)
97
Danielsson, P.; komminister 108
Delin, Per Abraham; prost 102
drottning Desideria 14
Dufbergs
Eckerlund, Anna (på Öland) 95
Edin, Pehr; pastor i Arvidsjaur 107
af Ekenstam, Fab. Wilh.; prost, doct., prof. 122
af Ekenstam, Hilda; demoiselle 122
af Ekenstam, S.C.; doctorinna 122
Eklundh; pastor 133
Elfstedt; fru 118
Ellström, P.A.; student 63
Engvall, Edla; guvernant hos prosten (i Nora) 91
Emaus
Eric, Bos; nämndeman på Sollerön 40
Erlandsson, Sven (i Järnboås) 42
Ersson, Er (i Järnboås) 118
Eurén, Axel; kh 18, 30, 47, 48, 49, 50, 55, 56,
58, 91, 96, 105, 106, 108, 111, 112, 130
Eurén, Gabriel; expeditionsssekreter
Eurén, Sophie; kh fru 18, 79, 80, 108
Fabricius; fru
Fagerström, Anna; piga i Arboga 76
Fahlcranz, E. 49
Falk, Fredr.; komm. i Arboga 69
Fersens 118
Flemming; baron 119
Forsell; fröknarna (i Nora) 91
Forsberg (i Arboga) 71
Forsberg, Anna Sophia; piga i Arboga (ifrån
Köping) 76
Fryxell, Anders; kh 49, 56
Fröst; prost i Arboga 129
Garff, Edvard 139
Garff, komminister i Möklinta 139
Godée; fru (i Järnboås) 66
gossarne Godée 42
Godée; kaptän (på Sollerö) 114
Godée, Emma
Godenius; kh i Björskog 64
Godenius; kh fru i Järnboås 112
Godenius, Daniel; kh i Järnboås 32, 33, 34, 41,
43, 60, 66, 71, 91, 93, 108, 112, 118, 125
Godenius, Eva Margareta (komm.fru Wahlbäck)
71, 73, 92, 96, 131
Godenius, Johanna Carolina (kh änka
Dahlströmsson) 75
Godenius, Samuel; komm. i Falun 26

Godenius, Sophia Carolina (g.m. rektor L.D. Asplund) 75, 125
 Godenius; enkeprostina (i Björskog) 134
 Graan, Christina Sophia; demoiselle i Hubbo 75
 Gustafva 110
 Gyllencreutz; apotekare 118
 Hasselström, Fredrika 118
 Hedengren; brukspatron
 gubben Hedlund 10
 Hedman; fru 118
 Hedman; häradshövding 118
 Hedmark 118
 Hejzenskiöld; fröknarna (i Nora) 91
 Hejzenskiöld; överste 55, 117, 118, 119, 120,
 Helleberg; ingenieur (i Nora) 115
 Helling; inspektor (på Ferna)
 Hermansson, Anders; stads- och landsfiskal (i Falun) 31
 Hermansson, Anna 95, 131, 140
 Hermansson, Anton August 140
 Hermansson, Mathilda (f. Wahlbäck); komm. fru (i Arboga) 31, 32, 75, 92, 93, 95, 109, 119, 125, 131, 137, 138, 140
 Heurlin; biskop 130
 Hillbom; byggmästare (i Odensvie) 61
 Hindrichsson; inspektor 118
 Holmberg, Axel Emanuel; past.adj. 102
 Holmbäck, Heda (i Järnboås) 118
 Holmqvist (i Arboga) 9
 Holmqvist; handelsman 118
 Holmström; biskop 130
 Hwasser 111
 Hülphers, Christina Cathrina (g.m. Johan Asplund); änkeprostina 75
 Hägglund J.; komminister 68
 Högström; fru 94
 Höijer, Carolina Wilhelmina; demoiselle 75
 Höijer, Edla Johanna; demoiselle 75
 Höijer, Johanna Charlotta (f. Asplund); änkeprostina 75
 Höökenberg
 Ingvalsson (i Arboga) 105
 Ingéson; pastor 124
 Ihrman, Lina (i Falun) 90
 Jansson, Jan; brandvakt 71
 Jennische, J.R.; kh (i Tuna) 31, 112
 Jennische, Stina Kajsa (i Tuna) 96
 Julin; mamsell 138
 Kallstenius; doktorinna (i Arboga) 117
 Karl XI 22
 Karl XIV Johan 41, 103
 Karlsson 118
 Kihlberg; mamsell (i Arboga) 117, 118
 Kindell; komminister 117
 Kjellstedt; mamsell
 Kjellstedt, Hilda
 Korsberger; prost
 Kullberg; stadssekr. 49
 Kumlin; fru i Arboga 95
 Kumlin; målar 109, 118
 Källström, fru
 Källström, A.; kh (på Sollerön) 33, 40, 56, 57, 113, 123, 124
 Källström, Katrina Charlotta (f. Arosenius); prostina 89
 Langell; doktor 119
 Larsson, Andersson (i Järnboås) 30
 Lindahl; mamsell 77
 Lindberg; fru (i Järnboås) 95
 Lindfors; befallningsman (på Sollerön) 114
 Lindgren, O.; inspektor (på Sollerön) 114
 von Linne, Carl 47
 Ljungberg, Calle 18
 Ljungdahl (i Svedvie)
 Ludwigsson, J.; komminister 59
 Lundberg; fru 118
 Lundberg; vågmästare 119
 Lundborg 118
 mor Lundelius 118
 Lundelius; komm. fru
 Lundelius; prost
 Lundelius, Johan; komm. (i Arb. landsförs.) 34, 44, 54, 61, 94, 100, 111, 117, 126, 127, 128, 133
 Lundström; änkemajorska 119
 Lundström, Aurora 15
 Lundwall; doktor (från Munktorp) 129
 Löfstedt; mamsell (i prostgården) 118
 Löwenhjelm, Augusta; änkefru grevinna
 Mackström; f.d. drickare
 Malmström, Aurora 138
 Malmström, hovkamrer 117
 Mannerstråle; kaptän 119
 Margita (dotter till nämndeman Bos Eric på Sollerön) 40
 Maul; kammarherre 119
 Milenius, C.B.; v.pastor 35
 Moberg; änkefru (på Smedsgatan, Västerås) 62
 Montan; lagmanska (i Arboga) 116, 118, 119
 Mossberg; past.adj. (i Linde) 96
 Muncktell; prost 11, 14, 20, 131, 133
 Musterhjelm, Jacobina Charlotta (i Finland) 13
 Nauchoff; major (i Arboga) 46, 116, 118, 119
 Nederdahl; directeur (i Sorunda) 134
 Nette, Maria Ulrica 30, 75, 96, 99, 100, 101,
 Nibelius; biskop 115, 128
 Norbergs 62
 Norbergs gosse 62
 Nordfors, Brita Maria
 Nordgren, Constansia Carol; mamsell 77, 78, 96, 131
 Nordgren, Eurydice Urania; mamsell 77, 78, 96, 131
 Norlund, Carl Johan; veterinär Läkaren 77
 Norstedt (i Fellingsbro) 41
 Norstedt, J.; komm.adj. 35
 Norstedt, Sara 31
 Norström; fanjunkare 118

Norström; hovmästare (i Västerås) 110
 Odelberg, K.O.; komminister i Västerås 26
 Olsdotter, Catharina; piga (i Arboga) 76
 Olsson, Anders; nämndeman 118
 Olsson, Lars 88
 Pepys, Samuel och Elizabeth 14, 15
 Persson, Per; riksdagsman (i Wassland) 135
 Persson, Per; sexman (i Järnboås) 43
 Persson, Per; häradsdomar (i Gammelhyttan, Järnboås)
 Petri; fru (i Västerås) 61
 Pettersson, Lars Fredrick; komminister 93
 Pålman; handelsman (i Västerås) 62
 Rathsman; kamrer 54, 57
 Rehnström 118
 Renströms
 Rhén; past.adj. (i Dorothea) 43, 64
 Ringström; komminister
 Rosander, Malin 134
 Rosberg 101
 Rosén 100, 111, 118
 Rosén; skollärare
 Rosendahls 118
 Rosenmüller; lieutenant (i Nora) 115
 Rydberg; kh
 Sabelhierta; Carl Germund 15
 Sahlqvist; fru 137
 Sahlqvist; rådman (i Arboga) 46
 Sahlqvist; kammakare (i Arboga) 109, 118, 137
 Sallander; past.adj. 44, 46, 105, 109, 126
 Sandins (i Ringkarleby) 118
 Sarstenius; fru (i Västerås) 15, 61, 62
 Saxen (i Järnboås) 41
 Schoultz; prost 110
 Schröder, Johan Henric; professor 63, 64
 Schultzberg; student 65
 Sedersköld; doktor (i Nora) 115
 Seseman; kh 54
 Silfverling; fru 118
 Sjöqvist; konsist.not.
 äldre Stenbergs 118
 Stenberg, C.; mamsell 119
 Stolpe; bergmästarinna 118
 Strandsberg; komminister 56
 Stridsberg; doktorinna (i Askersund) 99, 101
 Strömbäck; gårdsinspector
 Sundelius, Nils; komminister (i Glanshammar) 47, 113
 Sundin; fru 111, 118
 Sundqvist; skeppare 73
 skraddaren Laman änka Svanberg, Christ. Lovisa 77
 Svedelius; prost 106, 113, 123
 Svedelius, Amalia Charlotta (f. Zettersten); prostinna 89
 Svederus; komminister
 Svederus; prost (i Nora) 128
 Sätterberg; arrendator 10
 Sääf, Katr. Brita (g.m. Arosenius); prostinna
 Söderman; fru 118
 Tegner; hovpredikant 130
 guben Tiden (i Järnboås)
 Timander; häradshövding 31
 Tunelius; prost 128
 Tyrisson; kh (i Skog) 31
 Törneros, J.E. (i Singö)
 Törnqvist, J.F.; rådmanskaplan 44, 46, 109, 117, 126, 127, 128
 Törnstrand; hovpredikant
 Uhrberg, Fredrika Gustafva; mamsell 77, 78, 118, 138
 Wahlbäck; mamsell 110
 Wahlbäck; student 96
 Wahlbäck, Amanda Carolina; demoiselle 75, 96
 Wahlbäck, Carl Efraim; student 63, 64
 Wahlbäck, Eva Emilia (g.m. rektor Asplund) 75, 125, 132, 134, 142-143
 Wahlbäck, Eva Margareta (f. Godenius); komm.änka 71, 75, 92, 96, 131
 Wahlbäck, Mathilda (komm.fru Hermansson) 31, 32, 75, 91, 93, 95, 109, 119, 125, 131, 137, 140
 Wahlbäck, Per Efraim; komminister (i Säter) 21, 62, 63, 65, 75, 92
 Wahlbäck, Samuel; past.adj. (i Leksand) 96
 Wahlin, kh 130
 Wahlström; inspektor (på Wahlsta i Sätterbo) 118
 Wall; rektor 118
 Wallin, Mathilda (på Göthabro i Nerike) 96
 Wallin; prost 130
 Wasser; medicinie professor 65, 130
 Wederberg, Anders; brukspatron 115
 Wedholm, H.E.; adjunkt 63
 Vedström; mamsell 118
 Wesström, I.A.; student 63
 Vestergren; fru 118
 Westmans 97
 Westman; fru 118
 Westman; skeppare 10
 Westman, Gustaf; past.adj. 124
 Westman; komminister 120
 Vingenflycht; fröken 119
 Zedritz; adjunkt 130
 Zettersten, Amalia Charlotta (g.m. Svedelius) järnbäraren Ålings hustru 10
 Öhrling 73
 Öman; handelsman (i Arboga) 9, 118
 Örström; handelsman 116

Bild 1. Prästgårdsidyll - Järboås prästgård 1836

Bild 2. "Utsigt från Sollerö kyktorn norrut åt Mora strand"

Bild 3.

Bild 4.

Rdr = Riksdaler (= 48 skilling, 1 skill= 12 rundstycke)

Rmt = riksmünt

Sp = specie

sk = skilling

rgs = riksgäldssedlar

bco = riksbankens sedlar

1810: 1 rdr rgd = 1 rdr specie

1834: 4 rdr rgd = $2 \frac{2}{3}$ rdr bco = 1 rdr sp.

1 rdr bco = $1 \frac{1}{2}$ rgs

1855 blir 1 rdr rgd huvudmynt och kallas 1 rdr riksmünt = 100 öre (1 rdr rgd = 48 skill.)